

e-issn: 2147-1185

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume: 9 - Sayı/Issue : 4

**Ekim-Hokand Hanlığı Özel Sayısı/ October- Khanate of Hokand
Special Issue 2020**

insan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
itobiad

Cilt/Volume:9 Sayı/ Issue: 4

Ekim–Hokand Hanlığı Özel Sayısı / October-Khanate of Hokand

ISSN: 2147-1185

SAHİBİ / OWNER

Mustafa Süleyman ÖZCAN - itobiadmuhasabe@gmail.com
Eyüp-İstanbul

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR IN CHIEF

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN - ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Sayı Editörü / Issue Editor

Dr. Aitmamam KARİEV - k.aytmamat@gmail.com,
Karabuk University, Theology Faculty, Karabuk-TURKEY

ALAN EDİTÖRLERİ/ FIELD EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -itobiad@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Prof. Dr. Serkan DİLEK – serkan.dilek@gmail.com

Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kastamonu-TURKEY

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ – mehmethaberli@gmail.com, Bilecik-TURKEY

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences And Humanities, Konya-TURKEY

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY

Bandırma Onyedli Eylül University

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Dr. Can DOĞAN - candogan@karabuk.edu.tr,

Karabuk University, Theology Faculty, Karabuk-TURKEY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO - pmanso@ubi.pt

Universidade De Beira, -PORTUGAL

Prof. Dr. Jaime De Pablo VALENCIANO - jdepablo@ual.es

University of Almeria-SPAIN

Assoc. Prof. Dr. Saim KAYADİBİ -saim@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia (IIUM)- MALAYSIA

Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO – miralles@unex.es

University of Zaragoza-SPAIN

Prof. Dr. Georgi MARINOV – georgi.marinov@gmail.com

University of Economics Varna-BULGARIA

Assoc. Prof. Dr. Halim GÜL -halimgul@karabuk.edu.tr

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl

Rzeszow University-POLAND

Assoc. Prof. Dr. Tetiana KUSHNAREVA – kushnareva_t@mail.ru

Vernadsky Federal University-RUSSIA

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Asist Prof. Dr. Tuđrul TEZCAN – ttezcan@itobiad.com

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Hamdi KIZILER - hamdikiziler@gmail.com

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Ihor HURAK - ihorhurak@gmail.com

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk- UKRAINE

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN - ofhabergetiren@hotmail.com

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Assist Prof. Dr. Yuliya BİLETSKA - yuliyabiletska@karabuk.edu.tr

Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Karabuk-TURKEY

Assist Prof. Dr. Yakup KOÇYİĞİT – yakup0842@hotmail.com

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ – mehmethaberli@gmail.com, Bilecik-TURKEY

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY

Bandırma Onyedli Eylül University

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences And Humanities, Konya-TURKEY

Lecuterer, Mahmut KANBAŞ - medineli@gmail.com

Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul-TURKEY

Dr. Can DOĞAN - candogan@karabuk.edu.tr, Karabuk-TURKEY

Karabuk University

İNGİLİZCE DİL EDITÖRLERİ / ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Uzman, Rukiye YEŞİLAY- profesyoneltercume@hotmail.com
Asist. Mustafa SUNA- mustafasuna@karabuk.edu.tr
Uzman, Cihat KIZILER- c.kiziler@outlook.com

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** www. itobiad.com

ADRES/ADDRESS

Eyüp-İSTANBUL

e-posta: itobiad@itobiad.com

DİZİNLENME BİLGİLERİ / ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Index Islamicus, EBSCO, Modern Language Association (MLA), IPSA, ULRICH'S (Proquest), J-Gate, DRJI, Index Copernicus, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ). **For detailed information, please click here:** www. itobiad.com

“itobiad: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi yılda dört kez yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. itobiad'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayınlanmaktadır. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları itobiad'a ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur.”

“Itobiad: Journal of the Human and Social Sciences Researches is a peer-reviewed, international journal published four times a year. The scientific and legal responsibility of the articles published in itobiad belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to itobiad and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles. ”

İçindekiler/Contents

1/6	Jenerik/Generik
Makaleler/Articles	
7/24	Aitmammat KARIEV Hokand Hanlığı Vakıflar Hukukuna Genel Bir Bakış Generalý Owiev to Law of Waqf in The Khanate of Khoqand
25/44	Zebiniso KAMALOVA Hokand Hanlığı Hanedanı ve Meşruiyet Temelleri Hokand Khanate Dynasty and Underpinnings of Legitimacy
45/57	Sherzodhon MAHMUDOV Hokand Hanlığı Baş Veziri Alikulı Emirleşker'in Mührü Meselesi Üzerine К вопросу О Печате Главного Визиря Кокандского Ханства Аликули Амрлашкара
58/74	Sherzodhon MAHMUDOV 1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon The Diplomatic Mission Sent to Istanbul in 1864 from Hokand
75/87	Sultonov O'ktambek Abdulg'anievich BİLMEDİĞİMİZ HOKAND HANI: Şahruh Han İbn Muhammed Ali Han'ın Hükümranlığı Sorusu Üzerine THE KHAN OF KHOQAND WHOM WE DON'T KNOW: on the rule of Shahrukh Khan b. Muhammad-'Ali-Khan
88/96	Fazliddin MADIEV Hokand Hanlığının Çarlık Rusya'sı ve Çin'le Siyasi-İktisadi İlişkileri The Khoqand Khanet Politic-Economical Relations Between Tsar Russia and Qing China
97/113	Hatice KARIMOV Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde Hokand Hanlığı The Hokand Khanate in Hudayar Khan Period through the Eyes of Russian Eastern Scientist A. L. Kun

114/125

Fayzullakhon OTAKHONOV

Çarlık Rusyası'nın Türkistan Yazma Kaynaklarını Ele Geçirme Politikası

The Policy of Tsarist Russia to Capture Turkistan Manuscripts

İtobiad

126/130

Yayın Esasları/Writing and Publishing Policies

Publication Principles & Representation of Footnotes and Reference

Editör / Editor

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad] yayın hayatına başladığı ilk sũreçten gũnũmũze kadar uluslararası birçok platformda kendi adını hissettirmiş ve ilk gũnkũ heyecanla bu azmini sũrdũrmeye devam eden bir dergidir. Siz akademisyenlere hizmet gayesi taşıyan bu dergi ilk gũnkũ gibi yayın politikasından asla taviz vermeden 9. Yıl yayın hayatına devam etmektedir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler alanında Ulusal ve Uluslararası bilinirliği olan birçok veritabanı, indeks ve kũtũphanelerde yerini almış bir dergidir. Bu sahada hazırlanmış tũm bilimsel çalışmalara ȃnem vermekte, hazırlanmış tũm bilimsel çalışmaları takdir etmekte ve tũm bilimsel çalışmaları titizlikle dikkate almaktadır.

Bu ȃzel sayıda Hokand Hanlığı ele alınmıştır. Sahasında birbirinden kaliteli hocalarımız çalışmalarını dergimize takdim etmişlerdir. Sunulan onlarca makale gerekli hakemlemelerin ardından uygun bulunanları yayına kabul edilmiştir. Bu ȃzel sayının yayın hayatına kazandırılması için emek sarfeden değerli hocalarımıza ȃzel řũkranlarımı ifade etmek isterim.

Teřekkũr ederiz.

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

[itobiad], 2020, 9 (4): 7/24

Hokand Hanlığı Vakıflar Hukukuna Genel Bir Bakış

Generaly Owiev to Law of Waqf in The Khanate of Khoqand

Aitmat KARIEV

Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Assistant Professor, Karabuk University, Faculty of Theology

k.aytmamat@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8976-3685

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 07.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 15.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokand Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Kariev, A . (2020). Hokand Hanlığı Vakıflar Hukukuna Genel Bir Bakış . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 10-27 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/784176>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Hokand Hanlığı Vakıflar Hukukuna Genel Bir Bakış

Öz

Vakıflar, içgüdüsel bir davranış sonucunda meydana gelen belki de insanlık tarihinin en eski hayır kurumlarıdır. Diğer İslam beldelerinde olduğu gibi Orta Asya ülkelerindeki vakıflar bunun tarihî bir kanıtıdır. Hokand Hanlığı'na ait vakıf belgeleri hakkında Türkçe herhangi bir çalışmanın olmayışı, mecburî olarak bizim bu boşluğu doldurmamıza, daha doğrusu bu makaleyi telif etmemize sebep olmuştur. Bu makalede Hokand Hanlığı'na ait vakıf belgeleri, belgelerin karakteristik özellikleri, vakfedilen eşyaların türleri, vakıf gelirlerinin kullanıldığı merciler, hayır hasenat gibi vakıf işlerine bizzat hanların öncülük etmeleri, vakıf kurumlarının idarî yapı içerisindeki önemi ile vakıf memurları gibi konular araştırılmıştır. Makalenin sonunda çok eski bir mâziye sahip olan Hokand Hanlığı'ndaki vakıf kurumlarının Çarlık Rusya tarafından önce vergilendirme, sonrasında bazı gerekçelerle vakıfları kamulaştırma, son olarak da hanlıktaki tüm vakıfları ilga ederek kendisinin ekonomik bütçe kaynağına dönüştürmesi gibi konular detaylıca araştırılmış, bu konudaki boşluğu doldurabilecek önemli bulgu ve sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Vakıflar Hukuku, Hokand Hanlığı, Vakıf Belgeleri, Vakıf Eşyaları, Vakıf Geliri, Çarlık Rusya, Sosyalizm.

Generaly Owiev to Law of Waqf in The Khanate of Khokand

Abstract:

The all waqfs they are oldest charity institution in the history. And all these waqfs has been done by people as instinct. The waqfs that located in Central Asia it is historical evidence for this. There is not any scientific research on the foundation documents in the Khanate of Khokand. There is a big blank in acedemic society in fact. All these factors obliged us to write this humble article. Shortly, in this article, we analized some subjects like foundation documents in the Khanate of Khokand, and their characteristic features, types of objects that gived to waqf, profits of waqf and their spend, khans that established the charity waqf instiutions, signicance of waqf foundation in the Khanate of Khokand. Finally, we have talk on the Tsarist Russia's tactics that used in the abrogating steps in waqf issues like taxing of waqf instituion at the first, secondly expropriation all these waqf objects, and finally abrogation works on this subject. All these themes have been discussed by researcher and achieved to so important findings and results.

Keywords: Islamic Law, Law of Waqfs, Khanate of Khokand, Documents of Waqf, Objects of Waqf, Profits of Waqf, Tsarist Russia, Socialism.

Giriş

Dünya hayatının içinde bulunduğu müddetçe insanoğlu doğar, takdir edildiği kadar hayatını yaşar, emaneti teslim zamanı gelince de ölür. Bu portre pek doğal bir kâinat kuralıdır. Ancak, İslam inanç sisteminde hayat ölümle son bulmaz. Daha doğrusu, insanın ölümü bitiş manasını değil, başka bir ahiret hayatının var olduğunu, o hayatın başlangıcını ifade eder. Bu nedenle, toplumun faydasına sunulan ve Müslüman toplumunda asırlarca devam edegelen vakıf geleneği, mâzisi çok eski zamanlara uzanan bir tarihte tesis edilmiş, aynı şekilde günümüze kadar itina ile devam ettirilmiştir.

Orta Asya tarihinde 15. asır bir dönüşüm noktasıdır. Şeybanî Han'ın girişimi ile Timurlular saltanatının sona ermesi (Bk. Aka, 1991; 2019; Usmonov, 2016; Alan, 2016.), aslında Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Hokand Hanlığı gibi Türk Hanlıkları'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Bk. Hanıkov, 1843; Muraev, 1822; İbrat, 2005, Muşrif, 1995). Hokand Hanlığı, 1709 senesinde Ming kabilesinin reisi Şahruh Biy'in girişimi ile Buhara Hanlığı'ndan ayrılarak (Beysembiev, 1987, 159; Bulduk, 2006, 15-16; Nalivkin, 1886, 50-51), günümüz Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan gibi ülkelerin hudutlarının büyük çoğunluğuna sahiplik eden (Bregel, 2003, 63) aslında bölgedeki bütün Türk boylarını bir araya getiren, kısaca beynelmilel bir devlet olmuştur. Hokand Hanlığı 1709-1764 yılları arasında daha çok idarî, siyasî ve jeopolitik açıdan yapılanma süreci geçirmiştir (Kariev, 2018, 150-151). Daha sonraki 1764-1832 senelerinde de devletteki idarî sistem oturtulmuş, iç ve dış siyasette istikrar sağlanmış, coğrafî açıdan büyük topraklar elde edilmiş, askerî kuvvetler üst düzeye çıkartılmış, hanlar başta olmak üzere birçok idareciler câmî, medrese ve vakıf gibi hayır kuruluşların yapımında, adeta yarış içinde olmuşlardır (Saray, 1994, 40; Babacanov, 2010, 162). Özellikle, hanların ölü yerleri ihya etme, bu yerleri vergilerden muaf tutma, orada yeni bir şehir kurma gibi hayır işleri, konumuz açısından gerçekten son derece dikkat çekicidir. Yıkılış dönemi diyebileceğimiz 1832-1876 seneleri arasında da, hanlık iç ve dış siyasetteki istikrarını kaybetmiş, kardeşler arası taht kavgaları durmadan devam etmiş vb. birçok sebeplerden ötürü 18 Şubat 1876 tarihinde Hokand Hanlığı'na son verilerek, Türkistan Genel Vâliliği'nin Fergâna Vilâyeti'ne dönüştürülmüş, böylece Çarlık Rusya'ya ilhak edilmiştir (Bababekov, 2006, 91).

Hokand Hanlığı'nı, hanlığın Çarlık Rusya'ya ilhak edilışinden önce ve daha sonraki dönemlerine ait, her açıdan araştırmayı amaç edinen, esasında detaylıca tetkik edilen birçok ilmî araştırmalar mevcuttur. Bunlardan

ağırlıklı olarak Çarlık Rusya müsteşriklerinin eserleri örnek gösterilebilir. Vakıflar meselesini dolaylı olarak anlatan yada direkt hanlıktaki vakıfları konu edinen R. N. Nabiev gibi bilim adamlarının eserleri son derece önemlidir. Ancak üzümlere belirtmek gerekir ki, Hokand Hanlığı vakıflar hukuku, Türkçe olarak henüz yeteri kadar araştırılmamıştır. Bu nedenle telifine konulduğumuz bu makalede, Hokand Hanlığı'ndaki vakıf kültürünün varlığını bütün yönleriyle ortaya koymakla beraber, daha sonrasında hanlığın Çarlık Rusya'ya ilhak edilerek, Müslüman medeniyetinin temel taşı teşkil eden vakıf kültürünün sosyalizme kurban edilişi gibi meseleler araştırılacaktır.

Hokand Hanlığı'na Ait Vakıf Belgeleri

Vakıf kültürü dünyadaki en eski hayır kurumu olarak bilinmektedir. Zira hayır yapma içgüdüğü insanın fitratında mevcuttur. Hanlığın büyük şehirlerindeki vakıfların mevcudiyetinden hareketle, aslında vakıf geleneğinin hanlıkta yaygın görülen, eski bir hayır kurumu olduğunu söylemek mümkündür. Hokand Hanlığı vakıfnâmeleri uzmanı Nabiev'in verdiği bilgilere göre, günümüz Özbekistan Cumhuriyeti Merkezî Tarih Arşivi'nde, özetle hanlığa ait 826 adet vakıf defteri mevcuttur. Bunlar arasında, hanlığın başkenti Hokand şehrine ait 268 (1007 dava), Merginân şehrine ait 155 (939 dava), Andican şehrine ait 261 (588), Nemengan şehrine ait 75 (613 dava), Oş şehrine ait 67 (215 dava), Hocend şehrine ait 465 (1110 dava) sicil defterinin olduğu tespit edilmiştir (Nabiev, 2010, 14-15).

Ayrıca, bunların içinden Hokand şehrine ait 104, Merginan şehrine ait 42, Andican şehrine ait 52, Nemengan şehrine ait 10, meşhur Oş şehrine ait 30, Hocent şehrine ait 42 belgede, bizzat hanın tasdikini simgeleyen han mührü yer almaktadır. Bununla birlikte, Hokand şehrine ait belgelerin içinden 271, Merginan şehrine ait belgelerin 362, Andican şehrine ait belgelerin de 342, Nemengan şehrine özgü belgelerin 184, Oş şehrine konu edinen belgelerin 65, Hocent şehrine ait olan belgelerin içinden de 571 adet vakıf sicillerinin Çarlık Rusya döneminde kaydedildiği tespit edilmiştir (Nabiev, 2010, 14-15).

Hokand Hanlığı'na ait vakıf belgelerinin yukarıda zikrettiğimiz belgeler ve bilgiler çerçevesinde sınırlandırılması doğru olmaz. Çünkü Hokand Hanlığı toprakları üzerinde kurulan SSCB dönemindeki sıkı denetim ve kontroller, geçmişinin izini süren yerli halkın millî kimlik arayışını geciktirmiştir. Bu nedenle yine birçok kütüphanede mevcudiyetinden bîhaber olduğumuz vakıf belgelerinin olabilme ihtimali yüksektir. Daha doğrusu, bizim ulaşabildiğimiz belgeler bunlardan ibarettir. Henüz araştırma konusu

olmayan, üzeri tozlanmış şekilde araştırmacıları bekleyen, birçok başka vakıf belgelerinin mevcudiyeti de, doğal olarak ihtimalden hali değildir.

Vakıf Belgelerinin Karakteristik Özellikleri

Hokand Hanlığı'nda meydana gelen her tür husumet ve davalar şerî mahkemelerde son buluyor, belli bir karara bağlanarak tarafların hakları kendilerine tevdi ediliyor, böylece hanlıktaki nizaların önüne geçiliyordu. Ancak, tabiatı gereği ademoğlu şu yada bu sebepten dolayı, sürekli toplumun diğer ferdi olan bir başka şahısla tartışmaya giriyordu. Bu sebepten dolayı, Hokand Hanlığı'ndaki yapılan her bir vakfın vakıfnamesi şerî mahkemelerde tescil ediliyor, daha sonrasında hanın izni ile kamunun hizmetine sunuluyordu. Aminov herkesin okuma-yazma bilmediğinden ötürü vakıf belgelerinin şerî mahkemelerde hazırlandığını söylemişse de (Aminov-Sultonov, 2016, 8), özellikle yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı belgelerin şerî mahkemelerde hazırlanması, daha reel bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıfnamelerin hazırlanma sürecinde kâdi kendisinin a'lam ve müftülerinden yardım istemiştir. Bununla beraber belgenin hazırlanmasında vâkıfın açıkça "Niyot kordam.../Niyet ettim..." şeklindeki beyanı, yine iki şahidin vakfetme işine tanıklık etmesi, daha sonraki süreçlerde vakfın sağlıklı bir şekilde hizmet verebilmesi için şart koşulmuştur (Boltabaev, 2005, 6).

Aynı şekilde, Sultonov'un iki farklı çalışmasında vakıf belgeleri hazırlanırken Hokand ve Semerkant kağıtlarının kullanıldığı dile getirilmiştir. Hokand Hanlığı şerî mahkeme sicillerini araştırma esnasında elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde, hanlıktaki şerî mahkemelerde kaydedilen her türlü belgelerde, genel olarak nesih, talik, sülüs, divânî yazı türlerinin kullanıldığı, bunun yanında mürekkep olarak da Eski Mısır ve Çin mürekkepleri kullanıldığı tespit edilmiştir (Kariev, 2019, 47). Vakıf belgelerinin hazırlanmasında kullanılan yazı türleri konusunda Sultonov, genel olarak 17.-18. asırlarda bölgede ağırlıklı olarak divânî, nesih, sülüs, şikasta yazı türlerinin kullanıldığını, 19. asırdan itibaren de yaygın olarak nastalık yazı türü kullanıldığını dile getirmiştir (Sultonov, 2016, 14).

Vakıf belgelerinin hazırlanmasında kullanılan diller konusunda, Boltaboev şerî mahkemelerde Fars dilinin kullanıldığını dile getirmiştir. Hatta, bu tezini yukarıda zikrettiğimiz gibi "Niyot kordam.../Niyet ettim..." gibi örneklerle temellendirmeye çalışmıştır (Boltabaev, 2005, 6). Bir diğer araştırmacı Sultonov da, özellikle saraydaki ve şerî mahkemelerdeki belgelerin, temel ilke olarak Fars dilinde hazırlandığını dile getirmiştir (Sultonov, 2016, 14). Ancak hanlığın şerî mahkemelerinde tescil edilen sicilleri araştırma esnasında elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde, biz de genel

olarak mahkemelerde kaydedilen sicillerde Arapça, Farsça, Türkîce ve hatta Rus işgalinden sonraki süreçlerde eski Rus dilinin de kullanıldığını tespit ettik. Bununla birlikte çoğu belgelerin aynı zamanda Farsça ve Türkîce olarak, yada Arapça ve Rusça olarak iki dilde hazırlandığı da görülmüştür (Kariev, 2019, 46).

Vakıf belgelerinin içeriğinde de, genelde vakfedilen gayrimenkul eşyaların adresi ve sınırları, menkul eşyaların özellikleri, vakfediliş amacı ve şartları, mütevellilerin tayin ediliş koşulları ve isimleri, şahitlerin isim-soyadları, belgenin hazırlandığı tarih gibi bilgiler yer alıyordu. Bunun yanında, belgenin baş kısmında *هو الحي* şeklindeki lafzatullah, en son kısmında da (Muslim, 1981, 14) *إذا مات ابن آدم ينقطع عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية، أو علم ينتفع به، أو ولد* (Muslim, 1981, 14) şeklindeki, sadaka-i cariyenin önemini vurgulayan hadis yer alıyordu. Yine belgenin son kısmında şerî mahkemede görev yapan kâdı, kendisine danışmanlık yapan a'lam, meseleyle ilgili fıkıh kitaplarındaki rivayetleri istidlal eden muftî, vakıf belgesinin hazırlanmasında katiplik yapan mirzanın isim-soyadı ile beraber mührü yer alıyordu (Yakubov, 2018, 240; Boltabaev, 2005, 7; Sultonov, 2009, 36-40). En son olarak da, bu belgenin han tarafından onaylandığını simgeleyen han mührüne yer veriliyordu. Hokand hanları genelde bu tür vakıfların hukukî yönünü tanıma, bu vakıfları vergilerden muaf tutma, müteveli tayin etmesi için kadıya vekalet verme ve vakıf gelirlerinin adil bir şekilde taksim edilmesini sağlama gibi görevler üstleniyorlardı (Sultonov, 2016, 17-18).

Vakıf Mallarının Türleri ve Kullanıldığı Merciler

Hokand Hanlığı'na ait vakıf belgeleri uzmanı Nabiev'in eserine baktığımız zaman, genel olarak 200 adet belgenin hayatın bütün alanlarında yapılan vakıflarla ilgili olduğu görülmüştür. Özellikle yapılan vakıfların daha çok taşınmaz, gayr-i menkul türünden olduğu dikkat çekicidir. Hatta, Topildiev'in verdiği bilgilerde Hokand Hanlığı'ndaki arazilerin %20'sini vakıf arazileri oluşturuyordu. Sadece başkent Hokand şehrinin arazilerinin de %7'sini vakıf arazileri teşkil ediyordu (Topildiev, 2009, 19). Ayrıca, vakıf gelirlerinin kullanıldığı merciler olarak da câmi-mescit, medrese, hânakâh, tekke ve zâviyeler, köprü vb. umumun faydasına tahsis edilen hayır kurumları olduğu tespit edilmiştir (Bk. Nabiev, 2010). Boltaboev'in verdiği bilgilerde, vakıf malları olarak arazi ve arsalar, bağ ve bahçeler, kervansaraylar, ticarî dükkanlar, hamamlar ve değirmenler yer almaktadır. Bunlardan elde edilen gelirlerin müderrislere, talebelere, medrese giderlerine ve tamir işlerine kullanıldığı dile getirilmiştir (Boltaboev, 2005, 4). Bu bilgilere ek olarak Kariev'in tespit ettiği bilgilerde de, Hokand Hanlığı

devrinde Sultan Murad Medresesi'nde çalışan müderrisin yıllık maaşı, ortalama 600 ruble yani 60 koyun, talebelerin yıllık bursu da 5 ruble yani 5 koyun olduğunu bildiren, son derece önemli bilgileri burada paylaşmak yerinde olacaktır (Kariev, 2018, 157; Bk. Alihocaev, 2013).

Aynı şekilde vakıf mallarının türleri ve kullanılan mercileri konusunda, başka çalışmalardaki bilgiler de bu yöndedir. Bu bağlamda bir diğer araştırmacı Curabaev'in 18. asırlara ait Buhara Emirliği'ndeki vakıfnâmeleri üzerine kaleme aldığı, "Buhara Emirliği Hakkındaki Orta Asya El Yazmaları" adlı Rusça makalesi, özellikle makaledeki vakıflarla ilgili bilgiler son derece önemlidir. Curabaev belgeleri incelerken, vakıf eşyalarının kullanıldığı merci olarak daha çok câmi, medrese, hânakâh (tekke), kervan saray, umuma tahsis edilen pazar yerleri ile susuz yerlere kanal (ark) açtırarak ihya edilen tarlalar şeklinde özetlemektedir (Curabaev, 2016, 49). Yine Buhara Emirliği'ndeki vakıf eşyalarının türlerinden bahseden Bekkin, emirlikte köle ve cariye, hatta çok eski el yazma eserlerin de vakfedildiğini dile getirmiştir (Bekkin, 2008, 108).

Bir diğer araştırmacı Sultanov'un 19. Asra ait Kaffol Şôşî mezarlığı vakıfnamesi üzerine yazmış olduğu makalede de, vakfedilen eşyaların türleri ve kullanıldığı mercileri görmek mümkündür. Makalede, 903-976 seneleri arasında yaşamış olan Ebubekir Muhammed b. Ali Kaffol eş-Şâşî türbesinin o dönemin mutasavvıfları tarafından ihya edilerek, daha sonraki zamanlara kadar geldiği, özellikle Hokand hanlarından Ömer Han (1810-1822) döneminde, mezkur türbe için 36 adet dükkanın vakfedildiği, bunun da Taşkent şehrindeki merkezî mahkeme tarafından 28 mühür ile tasdik edildiği, dükkan gelirlerinin 1/10 kısmı müteveliye, 4/10 kısmı mezarlığın yanındaki merkez câmiinde Cuma namazını kıldıran imama, 2/10 bölümü müezzine, 3/10 kısmı türbenin yanındaki medresede eğitim alan talebelere, geri kalan kısmı da Kaffok Şôşî türbesinin tamirine vakfedildiği dile getirilmiştir (Sultonov, 2009, 37-40).

Ayrıca Hokand Hanlığı'nda para vakıfları da geniş bir uygulamaya sahip olmuştur. Hayır işlerindeki günü birlik harcamalarda kullanılabilmesi için yapılan para vakıfları, bazı mütevelliler tarafınca halka faizli kredi olarak dağıtılıyor, böylece İslam Hukuku'nun dışına çıkılıyordu. Bununla birlikte, bazı durumlarda mütevellilerin belli miktar karşılığında vakıf mallarını kiraya verdikleri de görülmüştür. Ancak, kiraya alan kiracı da, daha sonrasında vakıf malını diğer şahıslara kiraya veriyordu (Boltaboev, 2005, 9; Haliyarov, 2014, 12-13).

Araştırmamız esnasında elde ettiğimiz bir diğer bilgi de, okunması için medreselere vakfedilen kitaplar doğrultusunda olacaktır. Hokand padişahu

Şir Ali Han tarafından 1845 yılında Taşkent hâkimi tayin edilen Abdurrahman (Sarımsak), Eşen Börü Hoca Sançıkmanî Medresesi'ne baş müderris tayin ettiği Abdülmüttalib'in babası Mir Salim tarafından, mezkûr medreseye 23 adet kitap vakfettiğine dair bilgi yer almaktadır. Bu kitapların arasında "Tefsir-i zehraveyn", "el-Hidâye", "Akâid-i Neseft", "Muhtasarı'l-vikâye", "Câmiu'r-rumûz" ve "Salat-u Masudî" eserleri yer almaktadır (Abduhaimov, 2010, 3). Yine, Taşkent şehrindeki Eşenkul Medresesi'ne vakfedilen eşyalar arasında da, yukarıda zikrettiğimiz gibi iki sandık dolusu kitap vakfedildiği dile getirilmiştir. Başka kaynaklarda bu kitapların sayısı yaklaşık 80 adet civarında olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgiler de vakfın 1838 yılına ait vakıf belgesinde yer almaktadır (Sultonov, 2016, 22).

Vakıf İşlerinin Öncüleri Olarak Hanlar

Hokand Hanlığı'ndaki vakıf geleneği İslam vakıf medeniyetinin bir parçasıydı. Hanlıktaki vakıf kültürünün ihtimamla nesilden nesle aktarıla geldiğini yukarıda dile getirmiştik. Öyle ki hayır ve hasenat gibi vakıf işlerinde birinci safta hanlar, ardından önemli makam ve mansıpta bulunan bürokratlar, özellikle şeyhülislam ve tasavvuf büyükleri, son olarak ise zenginler yer almak suretiyle bu işi sahiplenmişlerdir. Bu bağlamda hanların vakfetme geleneğinin örneği olarak Salman'ın "Kafası daima imar ve hayr-ı hasenat işleriyle meşgul idi" şeklindeki ifadesinden yola çıkarak, bu geleneğin Emir Timur'a kadar uzadığı da söylenebilir (Salman, 2019, 172).

Hokand hanları arasında İslam dinine yaptığı hizmetleriyle diğer hanlardan ayrıcalık arz eden Ömer Han'ın (1810-1822) yeri önemlidir (Beysembiev, 1987, 159; Hayit, 1975, 35; Babacanov, 2010, 165). Ömer Han başkent Hokand şehrinde körler için özel bir vakıf kurmuştur. Mezkur vakfa, vakfın hemen yanı başında bulunan iki büyük kervansaray tahsis edilmiştir. Bunların biri yıllık 3000 sum* değerinde de 2000 sum gelir getiriyordu (İz İstorii Uzbekistana, 1975, 23). Vakıfta 80 kör insan yaşıyordu. Bunlar her zaman Kuran ezberlemek ile meşgul oluyor, kendi aralarında bilgi seviyesine göre yüksek, orta ve alt derece şeklinde tasnif ediliyordu. Ayrıca bunlardan 40 kişiye yüksek derecede yer aldıkları için 200 sum, orta derecede yer alan 25 kişiye de 100 sum, en alt derecedeki 15 kişiye de 50 sum burs, daha doğrusu onların ilgilerini arttırma amacıyla destek parası veriliyordu (Boltaboev, 2005, 15-16).

* Orta Asya halkı arasında yaygın bir şekilde kullanılan para birimidir.

Aynı şekilde Hudayar Han 1850-1851 seneleri arasında, Hokand şehrinde 1000 öğrenciyi alabilecek kapasitede çok büyük bir medrese-i âli kurdu muştur. Kardeşi Sultan Muratbek de, Merginan şehrinin hakimi olarak çalıştığı dönemlerde, kendi hesabından aynı medrese için 1873-1874 senelerinde iki katlı yurt yaptırmıştır. Bununla birlikte Sultan Muratbek Orta Asya geleneklerine göre, kendi anne-babasının kabri başında Kuran tilavetinde bulunan kârîler için de ayrı bir vakıf kurdu muştur. Bu vakıf için Hokand şehrindeki pazarda bulunan birkaç dükkanın gelirlerini, Sultanabad şehrindeki birçok arazisini, Kurban Mergen ve Nevbahar şehirlerindeki pirinç tarlalarını da tahsis etmiştir (Boltaboev, 2005, 15). Annesinin vasiyeti üzerine 1869 yılında yaptırmış olduğu medreseyi “Hakim Ayım Medresesi” şeklinde adlandıran Hudayar Han, medreseye başmüderriş olarak Rahmetullah Ahund isimli şahsı tayin etmiş, kendisinin emri altında 13 müderriş çalışırken, diğer taraftan 182 talebe ilim tahsil etmiştir. Mırzali Muşrif bu medrese hakkında; “*Hudâyâr Han annesinin vasiyeti gereği bir medrese yaptırmak için Molla Turdalı’yı baş usta tayin etti. Medrese câminin doğusuna inşa edilip, ismi “Hâkim Ayım Medresesi” diye isimlendirdi. Ayrıca Şahrıhan’ın yukarısındaki deryadan ark açtırıp, bu su ile sulanan arazilerin belli miktardaki gelirini medreseye vakfetti*” (Fayzullaev-Abdulahatov, 2013, 422) şeklinde, vakıf konusu açısından son derece önemli bilgiler paylaşmıştır.

Yine Hokand hanlarından Sultan Seyyid Han (1863-1865) da, Taşkent şehrindeki Ebülkâsım Eşon Medresesi’ne, Taşkent şehrindeki Eski Namazgâh diye isimlendirilen pazar yerini vakfettiği, kendisini de mütevellî tayin ettiği müşahede edilmiştir. Fars dilinde yazılan vakfiyesinin 1864 yılında Taşkent kâdihânesinde tescil edildiği görülmüştür. Aynı vakıf belgesinin 1921 senesinde yeni bir nüshası elde edilmiş, tekrardan fıkıh ilmi çerçevesinde değerlendirilerek tasdik edilmiştir. Hatta elde edilen ikinci nüshada vakfın şartlarına göre, medreseyi kurduran Ebülkâsım Eşon’ın torunlarından birinin mütevellî tayin edildiği, en sonunda da *فمن بدله بعد ما سمعه* şeklinde ibareye yer verildiği görülmüştür (Sultonov, 2009/2, 194-198).

Vakıflarla ilgili bir diğer husus da ölü yerleri ihya etme konusunda Hokand hanları arasında adeta yarış yapıyordu. Hokand Hanlığı içme ve sulama sularını Ak-Buura, Aravan, İsfayram, Şahimardan, Soh, İsfara, Karadarya, Padışa-Ata, Kasansay ve Kuvasay gibi nehir ve ırmaklardan temin ediyordu. Bu öneme binaen İrdana Han (1751-1769), Narboto Han (1770-1801), Âlim Han (1801-1810), Muhammed Ali Han (1821-1842) döneminde Asaka bölgesinden, daha doğrusu Soh Nehri’nden “Beş Arık”, “Altı Arık”, “Ulûnehir” adı verilen, birçok yeni su yatakları ve kanalları açılıp, uçsuz bucaksız ekin tarlaları oluşturulmuştur (İbrat, 2005, 9-12; Hayit, 1975, 35;

Babacanov, 2010, 162). Yine Hudâyâr Han devrinde (H. 1272) Çınabad su kanalı hizmete sunulurken, birçok kurak arazi ekilir-biçilir tarla haline getirilmiştir (Bulduk, 2006, 26; Magzûnî, 2007, 221-222). Hatta bu su kanalları, daha sonraki zamanlarda büyük şehirleri teşkil etmiştir. Örneklik bazında, Hokand Hanlığı tarih uzmanı Bababekov'un yukarıda zikrettiğimiz "Beş Arık" şehrini hanlığın en çok ticarî gelirinin sağlandığı şehirler arasında zikretmesini dile getirebiliriz (Bababekov, 2006, 111,113-115).

Hanların yanında atalık görevini yapan Musulmankul gibi etkili idareciler, hanlıktaki tüm dinî hayattan sorumlu tutulan Şeyhülislam Marufcan Töre gibi şeyhülislamlar, ayrıca hanlıktaki tasavvuf tarikatlarını nezaret eden tasavvuf erbabından Mehmon Töre vb. birçok şahıslar da, kendi mülklerini vakfetme konusunda padişahlardan sonraki safta yer almışlardır. Şir Ali Han (1842-1845) döneminde atalık görevini üstlenen Musulmankul Kırgız, 1261-1263 ve 1269 senelerinde kendisinin Ancıyan şehrinde bulunan birçok arazi ve tarlalarını vakfetmiştir. Aynı şehirde medrese kurduran Musulmankul, medreseye tahsis edilen Nayman Kıştak mahallesindeki birçok arazi ve tarlaları vergiden muaf tutmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz gibi şeyhülislam Marufcon Töre de, Çust şehrindeki medrese ve mescitler için kendisinin birçok arazi ve tarlalarını vakfetmiştir. Hokand Hanlığı'nda büyük tasavvuf erbabından sayılan Mehmonhon Töre de, Nemengan şehrinde büyük bir medrese kurduğunu, faaliyetlerini devam ettirebilmesi için de, kendisinin birçok arazilerini medreseye vakfetmiştir. Aynı medreseye 1858-1859 senelerinde Molla Bay, 1861-1862 yıllarında İsa Bay, 1866-1867 senelerinde Molla Muhammed Resul, 1873-1874 yıllarında da Bobo Muhammed Agalık gibi şahıslar kendi mülklerini vakfettiği görülmüştür (Boltaboev, 2005, 14-16).

Kurum Olarak Vakıflar ve Vakıflardaki Görevli Memurlar

Hokand Hanlığı'ndaki vakıf geleneğini doğru bir şekilde anlamamız için, önce devletin idarî yapısındaki vakıf işlerinden sorumlu, devlet memurlarından bahsetmemiz yerinde olacaktır. Hokand Hanlığı'ndaki gelenek üzere her bir vakfın birer "mütevellisi" oluyordu. Bu mütevelliler, genelde vâkıfların tayin ettiği câmî imamı yada Kur'ân hafızı diyebileceğimiz kârîler, bazen de kâdılar olabiliyordu. Bazen de, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi (Öztürk, 2019, 14), mütevelliler hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi, vefat etmesinden sonra da, onun çocukları vakfın yöneticisi oluyordu. Mütevellilerin başındaki reisi de "mütevelli başı" şeklinde isimlendiriliyordu. Bununla birlikte sadece vakfedilen eşyaların tasdik kağıdını hazırlayan, yani şerî mahkemelerde çalışan

memura da “mirza-i vakıf ” deniliyordu. Bazen bu ismin yerine Osmanlı İmparatorluğu’ndaki fetva emini teriminin karşılığı olarak “amin” veya “amino” kelimeleri de kullanılabiliyordu. Hokand Hanlığı’ndaki idarî yapıda özel bir kurum olarak hizmet veren vakıflar, bütün sorumluluklar omuzuna yüklenen vakıflar genel müdürünün imtiyazı altındaydı. Hanlıkta vakıflar genel müdürü genelde “sadr” bazen de “sudur” şeklinde isimlendiriliyordu (Yarov, 1899, 43). Bütün bu bilgilerden anlaşılıyor ki hanlıktaki vakıf geleneği, idarede özel bir bölümü teşkil edecek kadar önemli bir konuma sahipti. Çünkü vakıflar bütün dinî faaliyetlerin finans kaynağıydı.

Vakıf Mallarının Çarlık Rusya Tarafından Vergilendirilmesi, Kamulaştırılması, Vakıf Kültürünün Sosyalizme Kurban Edilişi

Vakıflar, Müslüman toplumundaki sosyal dayanışmanın esas gelir kaynağı olmuştur. Silah gücüyle bölgeyi ele geçiren Çarlık Rusya, hanlığın idarî sisteminde önemli yeri olan yerli müesseselerin gücünü hemen kıramamıştır. Daha doğrusu şeyhülislamlık, şer’î mahkemeler, muhtesiplik, medreseler, tekke ve zâviyeler, kârihâneler (Kuran kursları), mezar ve ziyaretgahlar vb. kurumları ayakta tutan, bölge halkının büyük bir ihtimamla üzerinde durduğu, maddî potansiyeli yüksek olan, köklü vakıf kurumları ile karşı karşıya kalmıştır (Kariev, 2018, 149-166). Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi (Sırım, 2018, 25-30) tarih boyunca hayır işlerinin kaynağı olan vakıf müessesesi, Hokand Hanlığı’nda da yukarıda zikrettiğimiz bütün kurumları finanse etmiştir. Bu nedenle, bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak isteyen işgalci Çarlık Rusya, mezkur kurumlarla tek tek uğraşmak yerine, onları finanse eden vakıfları doğrudan hedef almıştır.

Jeopolitik açıdan Hokand Hanlığı’nın önemli şehirlerinden biri Taşkent şehri idi. İşgalci Çarlık Rusya’nın ordu komutanı Çernyaev 1865 senesinde bu şehri ele geçirmiş, aynı senede Türkistan Genel Valiliği kurulmuştur.* Ardından Türkistan Genel Valisi K. P. Kaufman tarafından 1867 senesinde bölgenin yönetim projesi hazırlanarak, evvela vakıfları daha öncesinden vergiden muaf tutulanlar ve vergi ödeme mecburiyetinde olan vakıflar şeklinde kategorize edilmiştir. Bununla birlikte 1872 senesinde işgalci güçler Semerkant şehrindeki Yusufboy Medresesi’ne, medrese odalarına, hemen

* Detaylı bilgi için bk. Hatice Kerimov, Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, 2019.

yanı başındaki 470 km² bahçesine, Bahşi Tepa mahallesindeki 450 km² arazisine, Kâdı Korgan mahallesindeki 20 km² vakfedilen arazi ve arsalarına zorla el koymuş, daha sonrasında hastaneye çevirmiştir. Aynı şekilde, 1873 yılında Semerkant baskını esnasında, Ulugbek Medresesi'nin yıllık 600 sum geliri olan pazardaki vakıf dükkanları da, yine işgalci güçler tarafınca zorla Müslümanların elinden alınmıştır (Boltaboev, 2005, 21; Bk. Alimov, 2009).

Bölgeyi tamamen ele geçirme konusunda ekonomik krizle karşılaşan Çarlık Rusya, üçüncü etap olarak da 1881 senesinden itibaren vakıfların çoğunu vergilendirme işine el uzatmıştı. Ancak Park'ın fikrinde işgalci güçler bu işi Türkistan ekonomisini iyileştirme adı altında yapıyorlardı (Park, 1957, 18). Boltabeav'ın verdiği bilgilere göre özellikle bu konuda hanlığın Merginan şehrinin ahalisi şikayetçi olmuş, hatta talep edilen vergilerin vakıf arazilerinin satıldığı takdirde dahi ödenemeyeceğine dikkat çekmişlerdir (Boltaboev, 2005, 22). Hokand Hanlığı'nda yaygın görülen Vakf-ı Evladî (Aile Vakfı) tamamıyla devletin mülkü olarak kabul edilmiş, Erşahin'in fikrine göre de bu tür arazi vakıfları daha sonra çiftçi tabakasına verilmiştir (Erşahin, 2001, 134). Çarlık Rusya'nın vakıflar konusunda zorla ele geçirme, vergilendirme vb. taktik değiştirerek adım atması neticesinde, Çarlık Rusya topraklarındaki vakıfların sayısı bir hayli azalmıştır (Polojenie, 1983, 3; Bk. Konkin, 2016).

Vakıflar konusunda en köklü değişim 1886 senesinde Çar tarafından onaylanan ve yürürlüğe giren "Türkistan Yönetimi Hakkında" adlı nizamname ile beraber yaşanmıştır. Nitekim bu nizamnamenin 266. maddesinde yeni kurulacak vakıflarda genel valinin izninin gerekliliği, 267. maddesinde ise vakıf işlerinden her bir bölgenin valisi sorumlu tutulacağı, 286. maddesinde de hayriye vakıflarının vergiden muaf tutulacağı, 289. maddesinde ise vakıf gelirlerinin Çarlık Rusya'nın Orta Asya'daki Türkistan Genel Valiliği'ne teslim edilmesi gibi konular yer alıyordu. Hemen arkasından 1887 yılında Kaufman'ın girişimiyle başlatılan süreçte Fergana Vilayeti vakıf işleri ile ilgili temel ilkeleri yeniden tartışılmış, bu konudaki yeni maddeler her bir bölge valiliklerine iletilmişti. Bu ilkeler arasında; her bir vakıftan vakıfların bulunduğu bölgenin valisinin sorumlu olduğu, bu valilerin vakıf işlerini incelerken özel bir komisyon kurması gerektiği, komisyon kararını valinin bizzat tekrardan kontrol etmesi, içinde insanlar yaşamakta olan vakıfların oranın ahalisine verilmesi ve bu konuda genel valinin tasdikinin şart koşulması, genel valinin onayından sonra o mahallenin sakinlerine bunu ibraz eden belge verilmesi, bölge amirinin her ay vakıflar konusunda rapor hazırlaması ve vakıf arazilerinin sınırlarını

ölçme işlerine özel olarak birinin tayin edilmesi gibi konular yer almıştır (Boltaboev, 2005, 26-27).

Hokand Hanlığı'ndaki vakıflar konusundaki Çarlık Rusya'nın bu tutumu, 1917 yılından sonra Bolşeviklerin idareye gelmesi ile yine bir adım ileri taşındı. Kısaca Bolşevikler kendilerince vakıfların hurafeci ulemanın değil, aslında işçi-çiftçi tabakaya ait olduğunu söylüyorlardı (Abrorov, 1961, 13-14). 23 Ocak 1918 tarihinde devletin idarî sistemiyle yakından ilgili olan "Kiliseyi Devletten Mektebi Kiliseden Ayırma" kararı alınmıştır. Bu kararın 12. Maddesinde; "Hiçbir dinî cemiyet mülk edinemez, bu cemiyetler tüzel kişilik haklarından mahrumdur" (Edhemov, 1929, 42) şeklinde, sadece Müslümanlara ilişkin değil, hatta kendi kiliselerine ait olan hayır kuruluşları, dolaylı olarak da vakıfların tüzel kişilikleri yok sayılmıştır. Aynı kararın 13. Maddesinde; "Rusya'daki dinî cemiyetlerin emlakî kamulaştırılmıştır" (Ejegodnik, 1929, 42) şeklindeki ibareyle, bütün Rusya topraklarındaki, hatta işgal yoluyla aldığı topraklarda dahi, tüm hayır kurumlarının ve vakıf mallarının resmî bir şekilde kamulaştırıldığı ifade edilmiştir. Bu kanunlar yeni vakıfların kurulmasına engel teşkil etmekle beraber, eski vakıfların tamamen işgalci güçlerin kontrolüne geçtiğinin, hatta bu gidişte yakında bütün vakıf mallarının sosyalizme kurban edileceğinin haberini veriyordu. Nitekim 1924 senesinde kurulan SSCB'nin başındaki Bolşeviklerin bu tavrı, net olarak 15 Ağustos 1927 senesinde Baş Vakıf İdaresi'nin ilga edildiğini, bütün dinî vakıfların da kamulaştırdığını ilan etmesiyle ortaya konmuş, bu konuda sona doğru yaklaşmıştır. Gittikçe maddî gelir kaybeden Hokand Hanlığı vakıf kurumları konusunda, 1930 senesine gelindiğinde SSCB'nin işçi kısmına vermiş olduğu vaat karşılığında, mülkiyeti devlette kalmak şartıyla onların işletmesi için SSCB'nin topraklarında bulunan tüm vakıfların kamulaştırıldığı, bu şekilde vakıflar konusunun sosyalizme kurban edildiği ifade edilmiştir (Erşahin, 2001, 140).

Bunun ardından birçok vakıf kuruluşları, câmiler, medreseler, sözde kültürel ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla işyerlerine, fabrikalara, hapishanelere, kütüphanelere, tiyatrolara, sinemalara, balelere vb. eğlence mekânlarına dönüştürülmüştür (Bennigsen, 1981, 182-183). Bu işlemleri yaparken, SSCB Hükümeti'nin yerli işçiler kesimi, özellikle ceditçi ulemadan tam destek alması söz konusu olmuştur. Daha doğrusu böyle bir taktik ile Müslümanların vakıf kültürü sosyalizme kurban edilerek, sadece Hokand Hanlığı'ndaki değil, bütün Orta Asya'daki vakıfların tümü kamulaştırılmıştır. Başka bir ifadeyle Müslümanların hayır müesseselerini finanse eden vakıflar, işte böylece işgalci hükümetin bütçe kaynağına dönüştürülmüştür (Edhemov, 1929, 42-43).

Sonuç

Vakıflar, birçok dinde olduğu gibi İslam dininde ölümden sonra yeni bir hayatın olduğunu ortaya koyan kurumlardır. Hokand Hanlığı vakıf belgelerini konu edinen bu makalede, 1709-1876 seneleri arasında Orta Asya'nın nüfuzlu bir devleti olarak kabul edilen Hokand Hanlığı'na ait vakıf belgeleri kısaca tanıtılmıştır. Ulaşabildiğimiz belgeler çerçevesinde hanlığa ait 826 adet vakıf belgesinin olduğu tespit edilmiştir. Ardından belgelerin karakteristik özellikleri üzerinde durularak, özetle belgenin baş kısmında هو إذا مات ابن آدم ينقطع عمله إلا من ثلاث: şeklinde lafzatullahın, son kısmında da صدقة جارية، أو علم ينتفع به، أو ولد صالح يدعو له şeklindeki, özellikle sadaka-i cariye'nin önemini vurgulayan hadisin yer aldığı görülmüştür. Belgelerin içeriğine ait diğer bilgiler arasında vakfedilen eşyanın türü, adresi, sınırları, vakfetme amacı, vâkıfın ileri sürdüğü şartlar, müteveli, şahitler, kadılar, a'lam ve müftülerin isimleri ile beraber mühürleri yer alıyordu. Belgenin en son kısmında da vakfın yapıldığı tarih ve tasdikini simgeleyen padişah mührüne yer verildiği görülmüştür.

Hokand Hanlığı'nda vakfedilen eşyaların türleri konusunda da, genel olarak arazi ve arsalar, bağ ve bahçeler, pirinç tarlaları, pazar yerleri, ticarî dükkan, hamam, kervansaray, kitap gibi eşya türünden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütün bu vakıfların kurulması ve ayakta kalabilmesi konusunda bizzat hanların yeri önemli olmuştur. Özellikle Ömer Han'ın körler için yaptırmış olduğu vakıf, dönemin her şeyden önce insanı ön plana çıkardığı düşüncenin sonucu olarak örnek gösterilebilir. Bununla birlikte İrdana Han (1751-1769), Narboto Han (1770-1801), Alim Han (1801-1810) ile Muhammed Ali Han (1821-1842) döneminde uçsuz-bucaksız kurak yerlere ark açtırarak, vakıf kuralları çerçevesinde oraları âbad etmeleri de burada zikredilebilir.

Vakıflar Hokand Hanlığı'nın idarî yapısı içerisinde önemli yere sahip olmuştur. Çünkü vakıflar bütün dinî alandaki faaliyetlerin finans kaynağı olmuştur. Öyle ki, idarî yapı içerisinde bu alandaki müteveli başı, müteveli, mırza-i vakıf, amin/amino, sadr/sudur şeklinde adlandırılan devlet memurları da yer alıyordu. Hanlıktaki idarî yapıda böylesine önemli olan vakıflar kurumu, işgalci Çarlık Rusya için bertaraf edilmesi güç olan dinî kurumlardandı. Bölgedeki hakimiyeti ele geçirmenin vakıfların ilga edilmesiyle gerçekleşebileceğini belleyen Çarlık Rusya, 1867 yılında alınan "Türkistan Yönetimi Hakkında" adlı kararlar, Çarlık Rusya'nın vakıflar konusunda tam yetkili kılınması, 1917 senesinde idareye gelen Bolşeviklerin girişimi ile 23 Ocak 1918 senesinde Çarlık Rusya topraklarındaki tüm dinî

cemiyetlerle beraber vakıfların da kamulaştırılması, 15 Ağustos 1927 yılında tüm vakıfların başında bulunan Baş Vakıflar İdaresi'nin ilga edilmesi, 1930 senesine gelindiğinde tüm vakıf arazilerin işçi tabakasının eline geçmesi gibi ustaca planlanmış bir süreçten geçmesi söz konusu olmuştur. Bütün bu süreçte sinsice yapılan plan ve projelerden hareketle, işgalci Çarlık Rusya'nın geçmişi çok eskilere dayanan Hokand Hanlığı'ndaki vakıf kültürünün, araştırmamız sonucunda bu şekilde sosyalizme kurban edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bütün bu bilgiler çerçevesinde, Hokand Hanlığı'ndaki vakıf kültürünün ihtimamla üzerinde durulduğu, para vakıflarının faizli kredi olarak verilmesi haricinde, genel olarak İslam Hukuku esaslarına binaen vakıf gelirlerinin yerinde taksim edildiği, hatta büyük çoğunlukla vakıfların gayr-i mekul cinsinden olduğu, dolayısıyla sadece fıkha değil Ebu Hanife'nin görüşünce, vakfetme konusunda temel prensip kabul edilen taşınmaz mülkten olma şartına da riayet edildiği, bu nedenle de nesilden nesle itina ile vakıf geleneğinin devam ettirildiği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduhaimov, E. F., (2010). Medrese v Turkestanskoy Krae (v kontse XIX veka)". *Yuzno Kazahstanskiy Universitet im M. Auezova*, 94/1-4.
- Abrarov, Magruf (1961). *Şariat va Uning Satsial Mohiyati*. Toşkent.
- Aka, İsmail (1991). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aka, İsmail (2019). *Timurlular Orta Asya'nın Parlak Devri*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Alan, Hayrunnisa (2016). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alimov, İ (2009). *Uzbekistonda Vakf Mulklarining Tugatilişi (1917-1929-yillar)*. Toşkent: Fan.
- Alihoceev, M. O (2013). *Kukon Honligida Talim Tizimi va Unda Vakf Mulklarining Tutgan Urni*, Toşkent: Fan va Texnologiya Noşriyoti.
- Aminov, H. – Sultonov, U (2016). *Kolonial Turkistonda Kozilar Daftari: Toşkent 1887*. Toşkent: OOO "Munis Design Group" Bosmahonasi.
- Bababekov, H. N (2006). *İstoriya Kokanda*, Taşkent: Fan Yayınevi.
- Babadjanov, B. M (2010). *Kokandskoe Hanstvo; Vlast, Politik, Relegiya*. Tokyo-Taşkent: Nihu Program İslamic Area Studies Center At The University Of Tokyo (TIAS) ve Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan.

- Bekkin, R. İ (2008). İstitut Vakfa v Sotsialno-Ekonomiçeskoj i Politiçeskoj Jizni Musulmanskih Stran, *Vestnik SPbGU*, 5/3, 105-114.
- Bennigsen, A (1981). *Steppe Ezan Sesleri*. Çev; N. Uzel, İstanbul: Kent Basımevi.
- Beysembiev, T. K (1987). *Tarihi Şahrûhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*. Alma-Ata: İzdatelstvo "NAUKA" Kazahskoy SSR.
- Boltaboev, Sobirjon (2005). *Turkistondagi Vakf Mulklari Tarihi*, Namangan: "Namangan" Noşriyoti.
- Bregel, Yuri (2003). *An Historical Atlas Of Central Asia*. Leiden-Boston: Brill.
- Bulduk, Üçler (2006), *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergâna Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Curabaev, Camşitbek (2016). K Voprosu o Formah Zemelnoy Sobstvennosti v Buharskom Hanstve vo Vtoroy Polovine XVIII v.. *İstoriografiya, İstoçnikovedenie i Metodi İstoriçeskogo İssledovaniya*, 1/66, 45-52.
- Edhemov, A (1929). *Din Ham Şuralar Hukumati*. Semerkant-Taşkent.
- Erşahin, Seyfettin (2001). Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistanda Vakıf Kamulaştırılması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/1, 2001, 131-143.
- Fayzullaev, R. – Abdulhatov, N (2013). *Muhammad Yusuf Hazin Mergînânî*. Taşkent: Sharq Basımevi.
- Haliyarov, A (2014). Hiva Honligida Pul Vakfining Hukukiy va İktisodiy Asoslariga Doir. *O'zbekiston Tarixi*, 4/2014, 12-23.
- Hanikov, N (1843). *Opisanie Buharskogo Hanstva*. Sain-Petersburg.
- Hayit, Baymurza, (1975). *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. İstanbul: Otağ Yayınevi.
- İbrat, İshokhon Tura (2005). *Tarihi Fargona*, Toşkent: "Manaviyot".
- Anonim (1975). *İz İstorii Uzbekistana 19-20. vv*. Sbornik Nauçnih Trudov, Toşkent.
- Kariev, Aitmammat (2019). Hokand Hanlığı ve Safranbolu Şeriyeye Sicillerinin Muhtevası Açısından Mukayese Edilişi. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dinî, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019/36-53.

- Kariev, Aiiitmatat (2018). Hokand Hanlığı'nın Eğitim Geleneği ve Medreseler. *Diyanet İlmî Dergi*, 54/3, 149-166.
- Konkin, D. V (2016). İstoçniki po Vakufnomu Zemlevladienyu v Krimu iz Gosudarstvennogo Arhiva Respubliki Kırım: V Poiskah "Golosa Musulmanina". Uçenne Zapiski Krimskogo Federalnogo Universiteta imeni V.İ.Vernadskogo, Seriya "Filollogičeskie Nauki", 2/68, 234-241.
- Magzunî, Ziyabidin Maksim (2007). *Fergâna Handarımın Tarihi*. Çev; M. Dosbolov – O. Sooronov, Bişkek: Turar Basımevi.
- Muravev, Nikolay (1822). *Puteşestvie v Turkmeniyu i Hivu v 1819 i 1820 Godah*. Moskva: Tipografiya Agusta Semen.
- Muslim b. el-Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kureşî (1981). *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Muşrif, Mirza Alim (1995). *Ensabü's-Selâtîn va Tavarihü'l-Havâkîn*. Toşkent: Gafur Gulom Nomidagi Adabiyot va Sanat Noşriyoti.
- Nabiev, R. N (2010). *Vakfnoe Hozaystvo Kokandskogo Hanstva*. Yay. Haz; Bababekov, Haydarbek, Taşkent: Akademiya Nauk Respubliki Uzbekistan Institut Vostokovedeniya im. Abu Rayhana Berunî-Institut İstorii Narodov Sredney Azii im. Mahpirat.
- Nalivkin, V (1886). *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*. Kazan: Tipografiya İmparatorskago Universiteta.
- Topildiev, Nasircon (2009). *Rosşşya İmperiyasi Tacavuzi Arafasi va Bosib Olinişi Davrida Kukon Honligining İctimoiy-İktisodiy va Siyosî Ahvoli*. Doktorlik Dissertatsiyaning Avtoreferati, Toşkent.
- Öztürk, Nazif (2019). Vakıflar Hangi Statüde Bir İdârî Yapı İle Yönetilmelidir?. *Vakıflar Dergisi: Özel Sayı*, Ocak/11-74.
- Park, Alexander (1957). *Bolshevisim in Turkistan 1917-1927*. New York: Columbia University Press.
- Polojenie o Poryadke Zavedvaniya Mogametanskimi Ustanovleniyami i Duhovnımı Vakufami v Krimu, Simferopol: Tavriçeskaya Gubernskaya Tipografiya*, 1893, 3.
- Saray, Mehmet (1994). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Salman, Yavuz Selim (2019). Timurlarda Vakıf Geleneğine Genel Bir Bakış. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 169-178.

- Sultonov, Uktambek (2009). Kaffol Şôşî Mozorligi Vakfnomalari, *Özbekiston Tarixi İlmî Dergisi*, 1/36-40.
- Sultonov, Uktambek (2009/2). Kukon Honi Sulton Sayyidhonning Toşkentdagi Vakfnomasi Hususida, Fargona Vodiysi Yangi Tadkikotlarda, Fargona Davlat Universiteti Noşriyoti.
- Sultonov, Uktambek (2016). *Toşkent Vakf Hucaligida Ananalar, İslomatlar va Muammolar (16.-20. Asr Boşlariga Oid Tarihiy Huccatlar Asosida)*. Toşkent: Doktorlik Dissertatsiyaning Avtoreferati.
- Sırım, Veli (2018). Bir Finans Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4/6, 22-36.
- Usmonov, Bahriddin (2016), *Amir Timur Davlati*, Toşkent: Adabiyot Uçkunlari Noşriyoti.
- Yakubov, K.K (2018). Kolleksiya Vakfnuh Gramot Kak İstoçnik Dlya İzuçeniya İstorii Vakfnoy Sobstvennosti v Hivinskoy Hanstve 16-20 vv. *Vestnik Arhivista*, 1/ 236-244.
- Yarov, V. İ (1899). *Sbornik Materialov po Musulmanstou*. Sain-Petersburg: Tipo-Litografiya M. Rozenoer.

[itobiad], 2020, 9 (4): 25/44

Hokand Hanlığı Hanedanı ve Meşruiyet Temelleri

Hokand Khanate Dynasty and Underpinnings of Legitimacy

Zebiniso KAMALOVA

Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörlük Proje Yönetimi Koordinatörlüğü
Uluslararası Kıdemli Araştırmacı

Dr., Istanbul Commerce University

zebinisokamal@gmail.com

0000-0001-7703-0011

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 09.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 15.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokand Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Kamalova, Z . (2020). Hokand Hanlığı Hanedanı ve Meşruiyet Temelleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 28-47 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/784193>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey.
All rights reserved.

Hokand Hanlığı Hanedanı ve Meşruiyet Temelleri

Öz

Türk Devlet Teşkilatında Meşruiyet meselesi mekân ve zaman içerisinde kendi telakkisine bağlı bir şekilde değişiklik göstermiştir. Meşruiyet anlayışında en önemli kurum devletin bizzat kendisini temsil eden hükümdar ve hanedan ailesiydi. Türkistan'da devletçilik geleneğine göre iktidar sahiplerinin Cengiz Han soyuna dayanması veya Emir Timur'a bağlanması son derece önem arz etmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Cengiz Han varisleri olduklarını iddia eden aslında Cengiz Han kanını taşımayan Türk boyları Türkistan Hanlıklar tahtına el koymuşlardır. Hokand Hanlığı'ndaki muktadir sülale Ming'lerdi. Hükümdarlık konusunda hâkim olan anlayışa göre saltanat başındaki sülalenin Cengiz soyundan gelmek veya bu soya akraba olmak şartını zorlamıştır. Farklı durumlarda soyağacı yardımıyla veya teorik hikâyeler sayesinde saltanat haklarını meşru kılma yolları aranmıştır. Altın Beşik hikâyesi Hokand Hanları soyunu Zahiraddin Muhammed Babur üzerinden Timur'a ve onun üzerinden Cengiz Han'a bağlayan bir rivayettir. Timur figürü Türkistan tarihinde özel bir öneme ve konuma sahiptir. Makalede bu hikâyenin gerçekleri veya gerçek olmayanları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Hokand Hanlığı, Meşruiyet, Altın Beşik hikâyesi, Ming Hanedanı.

Hokand Khanate Dynasty and Underpinnings of Legitimacy

Summary

The issue of legitimacy in the Turkic State Organization has changed in space and time depending on its own concept. The most important institution in the understanding of legitimacy was the ruler and dynasty family representing the state. According to the tradition of statism in Turkestan, it is extremely important that the rulers are based on the lineage of Cengiz Han or are affiliated with Emir Timur. In the first half of the XVIII century, Turkic tribes, who claimed to be the heirs of Genghis Khan but who did not carry the blood of Genghis Khan, seized the throne of Turkestan Khanates. The Ming family was powerful in the Kokand Khanate.

According to the dominant understanding of the rulership, the descendants at the top of the reign have to comply with the condition to come from Cengiz's lineage or to be related to this lineage. In different situations, ways to legitimize the rights of royalty were sought with the help of family tree or theoretical stories. The Golden Crib story is a narration that connects the

descendants of Kokand Khan to Zahirdin Mohammed Babur and Timur via him. Timur's figure has special importance and position in the history of Turkestan. The paper will focus on the facts or unrealities of this story.

Keywords: Turkestan, Kokand Khanate, Legitimacy, Golden Crib story, Ming Dynasty.

Giriş

Meşruiyet meselesi her devrin kendi medeniyet anlayışına göre vuku bulmuştur. Otoriter meşruiyet devletlerin ve toplumların mensup olduğu mekân ve zaman içinde kendi telakkisine bağlı bir şekilde değişiklik göstermiştir. Üç bin yıla yakın geçmişe sahip olan Türk Devletçiliği tarihinde geleneksel Türk meşruiyet anlayışı üstündür. Ona göre en önemli kurum devletin bizzat kendisini temsil eden hükümdar ve hanedan ailesiydi. İktidar sahiplerinin nesepleri Aşina soyuna dayanması, Oğuz Kağana bağlanması, kut sahibi olması,* “Hakanlar Hakanı Alp Er Tonga”* soyundan gelmesi onların tahtta kalmasında son derece önem arz etmiştir (Kafesoğlu, 2013, 239-248.). Hun İmparatorluğunda hem ana hem de baba tarafından hanedan kanı taşıyan prensler veliaht statüsünde olurken, Göktürk İmparatorluğunda “Ülüş”* sistemi getirilmişti (Gumilev, 2002, 149-150).

Hâkimiyetin ilahi menşeli olduğu fikri daha önceki Türk Devletlerinde olduğu gibi İslam’dan sonra kurulan bütün Türk Devletlerinde de devam etmiştir. İslâmî meşruiyet anlayışı çerçevesinde keramet, kutsal rüyalar ve bazı sembollerle bu meşruluk perçinlenmiştir. İktidarı ele geçirenler hâkimiyetlerini güçlendirmek, tebaasına kabullendirmek için kendi söylemlerini de ürettirler. Karahanlı Devleti’nin hükümdarı Satuk Buğra Han’ın rüyasında Hz. Muhammed’i görüp onu küffara karşı cihad etmekle görevlendirilmesi veya Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi’nin rüyasında göğsünden bir çınar ağacının çıkıp altı kıtaya yayılması söz konusu meşruiyet kazandıran söylemlere örnek teşkil eder (Temizkan A. ve Aktaş E.,

*Kut sahibi olmak – Tanrıdan geldiği kabul görülen yönetme hakkına sahip olmak. Hükümdarın tayin edilmesindeki metafizik öge kut olarak adlandırılıyordu.

*840 yılında Uygur Devletinin yıkılışı üzerine Bilge Anucur Kadır Han, “Hakanlar Hakanı Alp Er Tonga” soyundan geldiklerini ileri sürer. İlk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Karahanlı Devleti’ni kurar. Alp Er Tunga – tarihte kim olduğu ve hangi yıllarda yaşadığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Oğuz Kağan’ın bir başka versiyonu olduğu söylemler mevcuttur. Bkz. Necef, Ekber N., Karahanlılar, Selenge Yayınları No:23 Tarih Dizisi, No:16, İstanbul, 2005, s. 131.

*Uluş sistemine göre hanedanın bütün üyeleri ortak olarak veliaht konumundaydı. Aralarından en iyisi devlet meclisi tarafından hükümdar olarak seçiliyordu. Bu nedenle taht kavgası ortaya çıkıyordu.

2010). Kutadgu Bilig meşruiyeti vatandaşlık sözleşmesine benzer bir anlayışla izah eder. Devletin vatandaşa karşı sorumlulukları olduğu gibi vatandaşın da devlete karşı sorumlulukları olmuştur (Yusuf Has Hacib, 1998). Bu sorumluluğun ilk aşaması yöneticinin yönetilenlerce kabul görülmesi, tebaa üzerinde iktidar sahibini meşru kılan haklı gerekçenin mevcut olmasıydı.

İslâm'la birlikte bazı dinî kurallar, nasslar meşruiyetin temel dinamikleri arasında yer aldı, ancak yorumlanırken ortaya çıkan farklılıklar bazı kırılmalara yol açtı. Selçuklular Sünnî İslam anlayışını resmi devlet ideolojisi olarak benimseyip bunun üzerinde meşruiyet temellerini kuvvetlendirdiyeler, Safevî Türk Devleti Şiilik üzerinde iktidarının meşruiyetini kazanmış ve siyasi mezhepçilikle ötekilere karşı devletin birliğini temin etmeye gayret etti.

Türk Devletçilik tarihinde iktidar sahiplerinin bir soylu hanedana mensup olması meşruiyet açısından önemli olsa da Emir Timur Türk Devlet tarihinde bir istisna olarak kendi iktidarını meşru göstermek çabasına girmeden Çağatay Hanlarının soyundan gelen birisini devletin başına koyarak hâkimiyetini garantiye almıştır.

Türkistan Hanlıklarında Meşruiyet Temelleri

XV. yüzyılın sonunda Emir Timur'un Cengiz oğulları mirası üzerine kendi ismiyle kurduğu büyük saltanat, taht kavgaları neticesinde evlatları tarafından parçalanarak çöküşüne doğru ilerlemiş ve yavaş-yavaş yerini yine Cengiz Han boyundan gelen hanedanlar devralmışlardır (Alan H., 2007; Samarkandi A., 2008). Merkezî otoritenin zayıf düşmesi sonucunda XVI. yüzyılın başında ilk önce Buhara Hanlığı (1501-1920) (1747'den itibaren Buhara Emirliği) sonra Hive Hanlığı (1511 – 1920) teşkil oldu ve Cengizî soyundan gelen hanedan mensupları hükümet başına geldi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Hanlıklar arası rekabet, sürekli yaşanan gerilim ve devlet içindeki siyasî dağınıklık merkezî hâkimiyeti zayıflatmış, neticede hükümdarlık el değiştirmiştir. 1740 yılında Nadir Şah Afşar'ın Türkistan yürüyüşü sonrası Türkistan'da boyların hükümdarlık dağılımı şu şekilde ortaya çıkmış oldu: Buhara'da Mangıtlar, Şehrisebz'de Kenegesler, Öretepe, Hisar ve Şadman'da Yüzler, Cizak'ta Kırklar, Miyankal'da Hitay Kıpçakları, Fergana'da Mingler (Kayumov P., 2011, 79). Hokand Hanlığı'nın oluşumu bu istikrarsızlık döneminin bir sonucuydu.

Türkistan bölgesinde gerçekleşen idarî değişim sonucunda siyasî otorite Buhara'da Eşterhânilerden Mangıtlara, Hive'de Şibânilerden Kongratlara geçmiş oldu. Hokand Hanlığı'nın oluşumu bu istikrarsızlık döneminin bir

sonucuydu. Cengiz Han varisleri olduklarını iddia eden aslında Cengiz Han kanını taşımayan Türk boyları hâkimiyeti devralmışlardır. Esas mesele sadece iktidarda kalmak değildi, sahip oldukları gücün teorik temellerini de sağlam tutmak mecburiyetindeydi. Ayrıca tahta gelen bu hükümdarlar aynı zamanda kendilerini İslam dininin muhafızları olarak da ifade etmeye çalışmışlardır. 1804 yılında Hive’de de Eltuzar İnak Kongrat Cengizî olmamasına rağmen kendini “Han” ilan ederek, Cengiz Hanedanı’ndan hükümeti ele geçirdi (Bregel, 1982, 382; Çelik, 2014, 177). Hokand hükümdarı Âlim Han da aynı şekilde 1805 yılında kendini Han ilan etmesiyle, devlet Hanlık olarak devam etmiştir. Âlim Han’ın kardeşi Emir Ömer Han (1810 – 1822) da kendini “Emir al Müminin vel-Muslimin” diye ilan etti. Cengiz ve Emir Timur’a dayanacak şekilde bir nesebnâme yani şecere de yaptırdı. Yeni hanedan idaresinin temelini atan bu padişahlar, kendi hükümdarlığını bölgede etkili olan din anlayışından da yararlanarak, İslam açısından da meşru kılmaya çalışmışlardır. Buhara ve Hokand hükümdarları “Seyit”, “Emîrü’l Mü’minîn”, “Halifetur-Rahmân” unvanlarını da isimleri yanında taşımışlardır. Hive’de Eltuzar Han da halifelik tacını başına giymiştir (Murtazayeva R. vd., 2011, 266).

Cengiz geleneği hem de Türk-İslam geleneği Türkistan’daki üç Hanlıkta da güçlü olmuştur (Bregel Yu. ve Lunin B.,1965; “Pismenniy Pamyatniki”, 1970; Shioya, 2014, 234-238). Hanlıklardaki politik kültür kendilerinden önceki siyasî düzen ile genel anlamda bağdaşmaktaydı. Bu kanaat o dönem kaynaklarının içeriğinde bahsedilen tarihî olaylar ışığında kabul görülen bir durumdur. Bununla beraber Türkistan’da hâkim olan siyasî kültür özelliklerini korumaya, değişik devrelerde bile politik yapıları devam ettirmeye gayret göstermişlerdir. Timur zamanından beri uygulanan “Küregen” olma geleneği taht için kolaylık sağlıyordu.* Bu ise toplumun farklı kesimlerinin kültürel ve siyasî değerlerini karşılar, politik düzenin kabul görülen ilkeleri olarak sorun yaratmazdı. Bazen bu da yeterli olmadan kudsiyet temellerine dayanmak düşüncesiyle peygamber soyundan hanımlar ile evlenerek meşrutiyetlerini kuvvetlendiriyorlardı (Murtazayeva R. vd., 2011, 256).

Hokand Hanlığı’nda Hükümdar Hanedanı ve Meşruiyeti

Bir devlet tarihi üzerinde inceleme yaparken en çok yoğunlaşılması gereken

* Buhara Emiri Muhammed Rahim, Eşterhânilerin son hükümdarı Ebulfeyz Han’ın kızı ile evlenmişti, Muhammed Rahim’in ölümünden sonra Emir Şahmurat’ın da bu hanım ile evlenmiş olması siyasi bir faaliyet niteliğindedir. Bu nikahtan dünyaya gelen Emir Haydar, artık “Han” neslinden olmuştu.

nokta devletin kuruluş aşaması olmalıdır. Zira devletin toplumsal temellerini, gayesini, ilerleyişini, değişimini ve her şeyden öte başlangıç noktasının doğru tespit edilmesi, devletin ortaya çıkış sürecinden yıkılış sürecine kadar olan tüm evrelere bakış açısının olgunlaşmasını sağlayacak, tarihsel verilerle objektif yorumlanmasına yardımcı olacaktır.

XVIII. yüzyıl başında Fergana Vadisi'nde siyasî otorite için cereyan eden boylar arası çatışmalar, tarih sahnesine Mingler sülalesini getirmiştir. Mingler, hâkimiyetini güçlendirmek, istikrârı oluşturmak ve sonradan mevkilerini meşrulaştırmak için dağınık kabileler ile ittifak kurmaya çabalamıştır.

Hokand Hanlığı kurucusu Ming Hanedanı Beyi Şahruh Bek bin Aşur Muhammed'dir (1669/1670–1721) (Vahidova Ş. vd.2005, 192). Mingler, XVIII. yüzyılın başlarında Fergana'daki siyasî hükümeti Hâcegân* sülalesinin elinden devralmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında Çust mevzii yakınında Çadak köyünde yaşayan yerli ve varlıklı hocalar bu etraftaki Targova, Çamışbiy, Hackand, Pallahan, Tokaytepe, Partok, Tepekorgan, Kaynar gibi köy ve bu gibi birkaç mevziileri elinde tutuyordu (Hokandiy, 2014, 40). Onlar, Eşterhâniler döneminde merkezi hükümetin zayıflamasıyla Fergana bölgesinde yüksek mevki kazandılar. İsyan çıkartarak Fergana'nın bir kısmına el koydular, yer ve mülklerini bağımsız diye ilan ederek Fergana vadisindeki hâkimiyeti ele geçirmeye çalıştılar.

İktidarı ele geçirmekle iş bitmiyor, iktidardayken geleneğe uygun hareket etmek, liyaket sahibi olduğunu kanıtlamak, tebaayı kollayıp gözetmek tahtı hak etmenin önemli unsurlarıydı. Meşruiyetin en önemli kaynağı hemen hemen hiçbir devirde değişmeyecek olan "güç"tür. Toplulukların zaafı ise

* Fergane vadisi, Türkistan'daki dağlar arasında yer alan kadim bir havzadır. Kuzey taraftan Tanrı Dağlarının Çatkal silsilesi, kuzeydoğuda Fergana dağları, güneyden Alay ve Hisar sıradağları ile çevrilmiş üçgen şeklindeki vadi, esasında bugünkü Özbekistan, kısmi Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetlerini içermektedir.

* Hocalar veya Hocagan sülalesi, Doğu Türkistan'ın dini nesepli hükümdarları olmuştur. Kurucusu, Mahdumi Azam – Hoca Ahmet bin Seyit Celaliddin'dir (d.956/1463–v.1542). O, IX. yüzyılda Türkistan'da ortaya çıkan Hocagan tarikatına mensup olmuştur. Bu hocalar Çağatay Hanlığı döneminde yüksek mevki sahibi olmuşlar ve yetkili makamlarda yer alarak, içtimai, siyasi ve ekonomik gücüyle etkili olmuştur. Sülalenin önemli isimlerinden sayılan Afak hoca Kaşgarî evlatları (XVII. yy) Doğu Türkistan'da ve Fergana'da faaliyet göstermişlerdir. Afak hoca'nın Han hoca (Hoca Yahya b. Hoca Hidayetillah b. Hoca Muhammed Yusuf b. Hoca Muhammed Amin b. Mahdumi Azam Dehbidi) ve Kunhoca (Hoca Burhaniddin) gibi oğulları sülalenin devamcıları olarak Doğu Türkistan haricinde Batı Türkistan'da da büyük nüfuz sahibi olmuşlardır.

şuursuz olmaları ve bu şuursuzlukları onları güç'e itaat etmeye eğilimli kılar (Temizkan A. 2011, 259). 1709 yılında Hanlık Hanedanının temelini atan Şahruh Bek'in bir lider olarak ön plana çıkmasında kişisel karizması, yönettiği gruplar arasında güç dengesini kurabilmesi önem arz etmiştir. Burada mühim olan öge boy beylerinin kendilerini diğer boy beylerine kabul ettirmeleri şartıyla lider olabilecekleri fikrinin ve davranış tarzının bir gelenek olarak kabul edilmesidir (Alan H., 2017, 440). Bu husus ta İslam öncesi devirlerden beri süregelen Türk devletçilik geleneğidir (Ögel, 1981, 435-442). Şahruh Bek, kendi hükümdarlığını bölgede etkili olan din anlayışından da yararlanarak, İslam açısından da meşru kılmaya çalışmıştır. Onun, Çadaklı hocaların kızıyla evlenmesi, esasında bu prensip doğrultusunda gerçekleşmişti. Böylece, Hokand'da yeni bir devletin temeli atılmış ve yeni hanedanın taht davaları sağlam ideolojiler ile kuvvetlendirilmiştir (Kyugelgen, 2004, 24). Türk tarihinde boyların liderliği ve meşruiyeti aynı gelenek esasında inşa edildiği görülmüştür.

Hokand Hanlığı'nda egemen olan siyasî iktidar sülale Ming Boyudur. Mingler, Özbek halkına ait bir kabile veya kavim adıdır. Deşt-i Kıpçak halklarına mensup olan Ming boyu, Cuci Ulusunun harabeleri üzerinde ortaya çıkan göçebe Özbekler Devleti'ni kuran Şibânilerden Abulhayır Han'a destek vermiş ve onun ulusu dâhilinde olmuştur (Ahmedov B., 1992, 38). Bu kabile, Şibânilerden olan Abdullah Han zamanında (1583-1598) Tobol ve İrtiş yöresindeki eski yurtlarını bırakarak Fergana'ya göç etmişlerdir (Togan, 1981, 202). XVI. yüzyıl başlarında Deşt-i Kıpçak'tan Maverâünnehir'e göç eden Türk-Moğol kabileleri Türkçe konuşan yerli ahaliden sayıca az olmuştur. Onların toplam sayıları 24 veya 26 kabile civarındaydı (Ahmedov B., 1992, 38). *Tevârih-i Güzide* kitabında onların isimleri şu şekilde aktarılmıştır: Kuşçu, Nayman, Uygur, Qurlovut, Giraylı, Kiyat, Kongirat, Tanğuç, Eçki, Durman, Yoboqu, Kitay, Çimbay, Şunqarlı, Şadbaklı, İycan, Kavçin, Mangit, Curgun, Ming, Baçqirt (Başkurt), Macar, Salur, Kazan, Eçki Bayrı vs. Hâfiz Tanuş Buharî'nin *Şerefnâme-i Şahî* eserinde bu tür kabilelerin sayısı kırk nefere ulaşmıştır ve bu eserde de Ming boyu dile getirilmektedir (Ahmedov B., 1994, 378). Zeki Velidi Togan, XVII. yüzyılda Fergana'nın orta bölümünde Ming boyunun en kuvvetli bir kütle olduğundan bahsetmiştir. Ona göre, bu kabileye mensup olan bekler Eşterhânilerin son hükümdarlık dönemlerine doğru bölgedeki duruma hâkim olmuşlardır (Togan, 1981, 202-203).

Mingler, Semerkand vilayetinde, bir kısım Fergane vadisinde, Buhara vahasında, Surhanderya vilayetinin Baysun, Şerabad, Denov ilçelerinde, Harezmi ve Tacikistan'ın Hisar bölgesinde yaşamışlardır. Zarafşan vadisinde yaşayan Mingler, üç büyük boya ve bu boylar da kendi içinde birkaç

oymak/uruğlara ayrılmışlardır:

1. Tuğalı (Ahmat, Çağır, Tuyı Namaz, Akşık vs.);
2. Boğlon (Çibli, Kara, Mirza, vs.);
3. Uvok Tamgalı (Alğol, Çaut, Caylı, Öramas, To'knamaz, Kiyu-hoca, Yarat).

Mingler, Başkurtlar içinde de mevcuttu. Buhara Hanlığı tasarrufunda yaşayan Mingler de Buhara Hanlığı siyasî hayatında aktif rol oynamış, önemli görevlerde bulunmuştur. Oratepe ve Urgut vilayeti bekleri de Minglerden olmuştur (Hokandiy, 2014, 375).

Altın Beşik Hikâyesi

Altın Beşik hikâyesi Hokand Hanlığı hükümdar sülale mensuplarının soyunu Timurlu Zahirreddin Muhammed Babur'a bağlayan bir rivayettir. Altın Beşik, Zahirreddin Muhammed Babur'un Şibânilerden mağlup olarak Semerkand'dan Kabil'e kaçarken Fergana vadisinden geçiş esnasında Hokand mevziinde altın bir beşiğin içinde bırakıp gittiği çocuğunun ismidir. Hokand tarihçilerine göre hikâyenin esas mühtevası, bu çocuğun bölgedeki Özbekler tarafından bulunarak büyüdüktan sonra Ming Hanedanı başına gelmesi ve XVIII. yüzyılda onuncu kuşak neslinin Fergana'da bir devletin temellerini atmasıdır.

İlk kez Ömer Han (1810–1822) emri üzerine yazılmış Fazli Ferganî (Namangâni)'in *Ömernâme* eserinde Mukaddime kısmından sonra ilk bölümde Ömer Han'ın soyu Timur'a dayandırılmıştır (Vohidov Ş., 2014, 79). Ancak eser Han tarafından beğenilmemiş ve Mirza Kalandar Müşrif İsfaragî'ye bu eserin tekrar değerlendirilmesi emri verilmiştir. *Ömernâme* eseri esasında yazılan *Şâhnâme-i Nüsretpâyâm*'da ilk kez Altın Beşik hikâyesi dile getirilmiş ve bu vasıtayla Han soyağacı Babur Şah'a ve Timur'a, Timur üzerinden de Cengiz soyuna dayandırılmıştır (Uluğbek, 1994, 42; Adizova İ., 2008, 5). Müşrif'in, Altın Beşik rivayetini ele alırken Ömer Han'ın kütüphanesinde bulunan Şems'ud-Din Muhammed Dakâikî Mervâzî Semerkandî'nin *Bahtiyarnâme* adlı eserinden esinlenerek yazdığı hakkında fikirler vardır (Erkinov A., 2013, 3-15). Bu tarihten sonra Ming hanedanı tarihini kaleme almış hemen hemen tüm Hokandlı müverrihlerin (Hokandiy, 2014; Mahdum Hoci, 1915; Müşrif, 1901-1902; İbrat, 1991; Attar; Hudoyorhonzoda, 2012; M.Aminbek, 1894) eserinde söz konusu hikâyeye rastlanırsa de başka hiçbir kaynakta geçmemiştir. Zahirreddin Muhammed Babur'un kendisi de Altın Beşik hakkında hiçbir yerde hiçbir şekilde bilgi bırakmamıştır. Onun hatıraları sayılan Baburname eserinde ipucu verici hiçbir malumat yoktur (Bobur, 2014, 409). Bunun yanı sıra Babur'un yaşadığı

dönemde ortaya çıkan tarihî veya edebî hiçbir kaynakta bu olay ve benzeri hakkında bilgiler ile karşılaşılmamaktadır.

Hanlık kaynaklarının birçoğunda yer alan hanedan hikâyesi bir birini tekrar etse de bazılarında farklı şecereler ve hadiseler de yansıtılmıştır. Avaz Muhammed Attâr Hokandî *Tarih-i Cihânumâyî* adlı eserinde mukaddime (önsöz)den sonra Altın Beşik hikâyesini aktarmış (Attar, 82^a -85⁶) ve hanedanın soyunu "...Babur padişahu b. Mirza Ömerşayh b. Sultan Abu Said b. Sultan Muhammed b. Miranşah b. Amir Timur Köregan b. Emir Taragay b. Emir Barkal b. Emir Amnak b. Emir İncil b. Karacar nuyan" diye aktarmıştır. Hatta aşağıdaki beytle Han soyunu devam ettirerek Hz. Adem'e (a.s.) kadar şecereyi bağlamıştır:

Beyt:

"Karacar Nuyan bin Amand.
Ba Cingizi kişvarkuşoy hamand,
Karacar Cingiz bin Amand.
Ki az Yafesi Nuh bin Odamand.
(Karacar Nuyan bin Amand.
Yurt alan Cengiz ile birdirler.
Karacar Cengiz bin Amang,
Nuh Yafes bin Adem'dendirler)." (Attar, 83⁶)

Bu eserdeki hikâyeye göre, Altın Beşik Han Ming hanedanından bir kızla evlenerek, Hokand'ın ilk hanlarının mirası taht davalarına layık olduklarını isbat edilmiştir. Ama soy çelişkisi yine devam etmektedir. Minglerden kız almakla soylarının Ming olarak devam ettirilmesi Türk aile geleneği, nesep anlayışına aykırıdır.

Bizzat Hüdayar Han emri ile yazılmış olan *İbret'ul Hevâkin* (*Tarih-i Şahrui*) eserinde de Altın Beşik hikâyesi yer alıyor. Ona göre, Babur Şah, Şibâni Han'dan kaçarken, mustakbel Hokand şehri yerinden geçerken, doğuştan olan zihin çevikliği ile oranın bolluk ve hoş havasından dolayı ileride buranın bayındır bir şehir olacağı öngörüsüne varmıştır. Nehirden geçerken, kenardan biraz uzakta kalabalık insanları görmüş. Nehrin geçit yerine kıymetli ipekten örülmüş atlas kumaşla örtülmüş altın beşik ve ona kundaklanmış bebeğini bir gözlemci asker ile bırakarak gitmiştir. Hokand Hanlığı kütüphanesini yöneten (Yusupov Ş., 1999, 15) Mirza Âlim Müşrif'in *Ensâb es-Selâtin ve Tevârih el-Hevâkım*'de altın beşiğin içine bir cüzdan altın da bıraktığını yazmıştır (Müşrif, 1901-1902, 11). Gözlemci askere, ta ki şu mevziden birisi bebeğe sahipleninceye dek gözden uzakta beklemesini emretmiştir. O zamanlar o yerde hiç bir yaşam alanı yokmuş, sadece nehrin iki kenarı üzerinde Çinkat, Pillahâne, Saray, Targova ve Turolğir gibi beş-altı

tane köy varmış ve bunlar da üç gruptan oluşmuştur. Ahalinin bir kısmı Naymanca Nehri'nden, iki kısmı ise Kalon Nehri'nden su içmiştir. Bir gün bu üç gruptan bazıları ark kazmak için nehir kıyısını dolaşırken, Altın Beşiklerle karşılaşmış ve ondaki bebeğe sahip çıkmışlardır. Gözlemci asker de olayları anlatmak üzere Babur Şah'ın yanına gitmiştir. Üç grup köylüler istişare ederek, kura çekimi yolu ile bebek ve eşyaları aralarında paylaşmışlardır. Bebek Targova eline, eşyalar Saraylılara ve altın kundak Çinkantlıların eline geçmiştir. Targova Özbekleri çocuğun nesebinin asılzâde olduğunun farkına vararak ismini Altın Beşik koymuşlardır. Mirza Âlim Müşrif, bebek ve eşyayı paylaşanları kabileler değil, Ming, Conkentliler, Kırgızlar ve Kıpçaklar olduğunu dile getirmiştir. Bu çocuğa bir topluluk "Altın Beşik", başka bir grup "Humayun" ve yine bir başka kabile "Allahverdi" adıyla hitap etmiştir. Hikâyeye göre bebeğin pâdişahların evladı olduğu kanaatine varılarak, bir sufi kadın bulmuşlar ve terbiye etmesi için ona teslim etmişlerdir (Müşrif, 1901-1902, 12). Bu gibi anlatımlar sayesinde Hanlar soyuna asillik ve kutsallık kazandırılmaya çabaladığının da farkına varılır. Altın Beşik ve hanedan kurucusu Şahrub bek arasında on nesil silsilesi mevcut olup, iki yüz yıllık bir süreci içerir (Hokandiy, 2014, 38-39). Yazar, Babur'un altın beşikte bıraktığı çocuğunu sonradan merak ettiğini Hindistan'a hükümdar olduktan sonra Fergana'ya evladını yoklamak için özel bir elçi yolladığını da kaleme alarak hikâyenin Zahireddin Babur ile meçhullüğünü gidermeye çalışmıştır. Ferganalılar Babur Şah'tan gelen elçiyi hoş karşılayarak birkaç gün misafir ettiklerini, Altın Beşik Han'ı elçi ile gitmesine izin vermeden ileride onu kendilerine hükümdar yapmak niyetinde olduklarını belirten mektup yazdıklarını belirtmiştir (Müşrif, 1901-1902, 12). Bu kitapta Altın Beşik Ming boyundan Kutluk Hanım isimli bir hanım ile evlendirilerek üç isimle (Tangriyar Han, Hüdayar Sultan ve Sultan İlik Han) meşhur olan bir evlatları olduğundan bahsetmiştir (Müşrif, 1901-1902, 13).

Encüm et-Tevârih adlı eserin müellifi Hüdayarhanzâde, Ming sülalesine mensuptur. O da nesebini Zahireddin Muhammed Babur'a bağlamaya gayret göstermiş ancak Hüdayarhanzâde'nin yazdığı şecerede boş halkalar, karmaşıklıklar göze çarpar. Eserde Ming sülalesi vekilleri Babur'a şöyle bağlanmaktadır: Altın Beşik b. Muhammed Mukim b. Muhammed Hekim b. Humayun padişah b. Babur b. Ömer Şeyh. Altın Beşik'in annesi Şerefnisa begim binti Veli Muhammed Han'dır. Muhammed Mukim, 1611-1612 yılında Buhara Han'ı İmamkuli Han'dan kaçarak Targova mevziine geldiğinde yeni doğmuş oğlunu annesi doğum esnasında vefat ettiği için bırakıp gitmiştir. Muhammed Mukim aldığı yara sonucunda Oş'da vefat etmiştir. Altın Beşik büyüdüğüde Ming kabilesinden Kutluğnigar Hanım ile evlenmiş, onlardan

Tengriyar Han ve Hüdayar Han (1.si) dünyaya gelmiştir. Tengriyar Han İmamkuli Han'ın kızı Fatma Sultan'la evlenmiş ve bu nikahtan Sultan Elik ve Muhammed Emin isimli evlatları dünyaya gelmiştir. Muhammed Emin Harezmi dedesi İmamkuli Han yardımı ile ele geçirmiş ve iki sene idare ettikten sonra orada vefat etmiştir. Ondan Abulkasım adında bir evlat kalmıştır. Altın Beşik, 1655-1656 yılında 46 yaşında vefat ettiğinde yerine Sultan Elik Han tahta geçmiştir (Hokandiy, 2014, 20; Hudoyorhonzoda, 2012, 51). Bu eserdeki olaylar öncekilerle tutarsızdır, zaman ve mekan uyumu da fark göstermektedir.

Muhammed Salih hoca Taşkendî *Tarih-i Cedide-i Taşkend* eserinin II. cildinin "Cennet Nişan Fergana'nın Alî Nesep Sultanları" başlıklı ilk bölümünde XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasî olaylardan, Zahiruddin Muhammed Babur'dan ve döneminden bahsetmiştir (M.Solih, 2^b – 31^b). Eserde şehzade Altın Beşik zikri de yer almaktadır (M.Solih, 35^b – 36^b). Yazar Hanlık tarihini Babur Şah döneminden başlatmış hem de soyağacını Babur'a dayandırmaktadır. Mirza Âlim Mahdum Hacı'nın *Tarih-i Türkistan* eserinde aynı iddiayı öne sürmüş, (Mahdum Hoci, 1915, 43-44) anlattıkları Niyâz Muhammed Hokandî ile bire bir aynı olması, bu esere başvurduğunu göstermektedir (Hokandiy, 2014, 37). Sadece dere kenarında yaşayan topluluk hakkında Mirza Âlim Mahdum Hacı "Çinkat", "Saray", "Targova" diye üç kabileden bahsettiyse de, Niyâz Muhammed Hokandî, bu üç kabile yanına yine "Pillahâna", "Törolğir" gibi köyleri de eklemiştir.

İbret, yukarıda bahsettiğimiz tarihçilerin anlattıklarına aykırı olarak beşikte bırakılan bebek Babur Şah'ın değil, başka bir müdebbir kişinin evladı olup, çocuğu bırakan kişi ileride toplumun onu şehzade olarak kabullenmesi ve Fergana hükümdarı olabilmelerini düşünerek bu tedbiri kullanmıştır, diye tahmin etmiştir (İbrat, 1991, 286). İbret bu fikriyle Ming Hanedanı vekillerinin Timur soyuyla ilişkisi olmadığını öne sürmüştür. Tarihçi hikâye anlatımına uyarak Özbek boyları arasında bebek, beşik ve eşyaların paylaşılmasını da aktarmış ancak Altın Beşik'in hanzâde olduğunu göstermek ve manevî derecesini oluşturmak için lafları abartarak, "çocuğun başında bulut gölgesini salmış", "geyikler emzirmiş", "kuşlar gölge yapıyormuş" diyerek halkın kulağına masalsi tarzda anlatıldığını savunmuştur. İbret, Altın Beşik hadisesini Hanlık tarihçilerinden başkalarının dile getirmediğini de ifade etmiştir (İbrat, 1991, 286).

Şair ve tarihçi Mahzun (Ziyouddin Hokandî) *Şâhnâme* eserinde olaylar beyanını "Altın Beşik sülalesinden Abdurahman Abdulkerim oğlu hakkında" diye Hokand Hanlığı tarihini Abdurahman Bey ile başlatmıştır (Vahidov Ş.,

2014, 142). Tarihçi Umidi de Hanların nesebi konusunda Hokand tarihçilerinin anlattıklarını takip etmiştir (Vahidov Ş., 2014, 132). İsmeti'nin *Zafernâme-i Hüdayar Han* adlı eserinde tevhid (Allah'a hamd), naat (Peygambere salavat) ve hasbihalinden sonra Hokand Emirleri (Hanlara Emir diye kullanmıştır) soyunu "Emiri Kabir" diye Timur ile başlatmaktadır fakat Altın Beşik hikâyesinden bahsetmemiştir (Vahidov Ş., 2014, 105).

Hanedan hikâyesi araştırmacıların ilgi nesnesi olmuştur. Özbek ve yabancı alimler söz konusu hikâye hakkında farklı görüşleri ifade etmiştir. Bu hadise üzerinde onun tarihî gerçekliğini kabul görenler ve efsane olduğuna inananlar olmak üzere iki taraf tutmuşlardır. Altın Beşik efsanesini ilk defa ayrıntılarıyla inceleyen tarihçi Nalivkin oldu (Nalivkin, 1886, s.48-55). Bu hikâye onun görüşlerinde hükümeti elde tutmak için bir efsane olarak nitelendirilmiştir. Nalivkin, Babur Mirza Şibânizâde Ubeydullah Han ile olan savaşta yenilgiye uğrayıp Semerkand'dan Hindistan'a kaçtığına nedense doğru yoldan değil Fergane'den geçmesine şüphe ile bakmaktadır. Kaşgar üzerinden Hindistan'a geçmiş olsa, Babur'un hamile olan hanımı Seyidafak yolda doğum yaptığında, etraf o kadar tehlikeliyken ve her taraf düşman doluyken nasıl da çocuğunu bırakıp gitsin veya yakın köylerden birisi çocuğu bulabilirdi, (Nalivkin, 1886, s.48-49) şeklinde olaylara uydurulmuş efsane tarzında bakmıştır. "Kengash" dergisinde bir anonim yazar tarafından Ming Hanedanı soyağacı tarzında Altın Beşik'ten Hz. Adem'e kadar şecere yayınlanmıştır. Tarihçi Polat Soliyev *Özbekistan Tarihi* kitabında Altın Beşik efsanesinin kısa versiyonunu neşretmiştir ("Özbekiston Tarihi", 1996, 107-108). Hokand Hanlığı üzerinde ağırlıklı çalışmalara imza atan Kazakistanlı tarihçi T. K. Beysembiyev Altın Beşik hakkında farklı versiyonlarını öğrenmiş, analizini yapmıştır ve ilginç tespitlerde bulunmuştur. Beysembiyev'e göre, yerel tarihçilerin Altın Beşik hikayesi ile Hokand Hanları şecerelerinin Timur oğulları üzerinden Cengiz Han'a bağlama maksadı güçlü olmuştur (Beysembiyev, 1987, s.118). Çalışmalarında daha çok ana kaynaklara dayanan Beysembiyev, hikayede Mirza Babür, Timur ve Cengiz Han figürlerini Ming Hanedanı soyağacında kök olarak kullanıldığını savunmuştur (Beysembiyev, 1985, s. 94-105). Hokand Hanlığı tarihine ait değerli çalışmalara imza atan tarihçi Şadman Vahidov kendi kitaplarında Ming Hanedanı soyundan bahsederken Altın Beşik hikâyesini tartışmasız bir şekilde dile getirmiştir. Aziz Kayumov, Nadire Begim'in eserlerine dayanarak, Hokand Hanlarının Babur evlatları olduğunu söylemiş ve savunmuştur (Kayumov A., 2009, 14). N. Abdulhakim ve T. Alimardonovlar Molla Âlim Mahdum Hacı'nın *Tarih-i Türkistan* eserinde bahsedilen Hanedan hikâyesi hakkında "Bu olguların sonucu, Hokand Hanları şeceresinin kökü Babür'e dayanmaktadır" diye özetlemiştir (Mahdum Hoci, 1915, 4-5). K. Ergaşev, bu hadise hakkındaki görüşlere nasılsa geçmişteki olaylar sebep olmuştur, diye Altın Beşik hadisesinin tarihi gerçeklik olduğu yönüne ağırlık vermiştir (Ergaşev K., 1992). Levi C. Scott'a göre Hokand Hanlarının soyunu Babur'un mirasıyla ilişkilendirmek ideal bir gaye idi. Dolayısıyla Hindistan'da büyük Babür

İmparatorluğu'nu (1526-1857) inşa eden hükümdar şahsiyeti son Timurlulardan sayılırdı (Scott, 2017, 6.). Bahtiyar Babacanov, Altın Beşik rivayetinin yedi versiyonunu tespit etmiştir (Babajanov, 2010, s. 314-338). Kendisi edebiyatçı olsa da Hokand tarihi konusunda birkaç çalışmalar yapan Şarif Yusupov, Altın Beşik hikâyesi hakkındaki değerlendirmelerinde hiçbir menfaat gözlemlenmediği taraftarı olmuş, söz konusu hadiseyi tarihî gerçek olarak kabul görülmesini ileri sürmüştür (Yusupov Ş., 2003, 87; Yusupov Ş., 1999, 15). Miyon Buzruk Solihov'un "Özbek Edebiyatı Tarihine Genel Bakış" adlı eserinde Hokand Hanlığı'na ait olan mevcut edebiyatı "Altın Beşik Dönemi Edebiyatı" diye isimlendirmiştir (Yusupov Ş., 1999, 13). Hokand tarihi üzerinde bir çok çalışmaları olan diğer bir tarihçi Haydarbek Bobobekov hanedan hikayesi hakkındaki bahislere katılarak, Nalivkin'in fikirlerini (Nalivkin, 1886, s.47-48) aynen desteklemektedir. O da Altın Beşik hikâyesinin efsane ya da Hokand yönetim zümresinin güç elde etmek için kurguladığı efsane olabileceğini söylemektedir (Bobobekov, 2006, 21; Erkinov, 2013, 3-15; Scott, 2017, 6-7).

Hanedan hikâyesi ile başlatılan soy meselesi Ömer Han döneminde ortaya çıkması ve Han'ın kendisi de "Emirî" mahlası ile yazdığı divanının girişinde: "*Vücutüm gulbuni Temur Kuragân gülistan-i şecerisini semeresidür, asâlet bustanida izzat baharining abû havasi tarbiyati birla baş çekib naş-u nama peyda kildi va hilkatim nihalikim Bâbü Sultan çamanining nevasudur*" (Kadirova N., 1972, 18) şecerelerinin Babür üzerinden Timur'a bağlaması (Amiriy, 25^{a,b}) hikâye mimarının Ömer Han olduğunu veya bu devirde göndeme getirilmiş bir "akıl" olduğu kanaati uyandırmıştır. Hokand edebî muhitinin en önemli aktörlerinden sayılan Ömer Han'ın hanımı Muhammed Ali Han'ın annesi olan Nadire Begim şiirlerinde de Altın Beşik hikâyesi ile ilgili detaylar çoktur. Onun şu meşhur beytinde:

*"Siyadet Hanedanı, şah-i Babur nesli pokimen,
Hudoyo, rahmet eyle, barça ecdadı izamimi"*

Hükümdar hanedanı Babur Şahın temiz neslidenim,
Allah'ım tüm büyük atalarımı rahmet eyle, (Nodira, 2001, 297) diyerek Babur'un evlatlarından olduklarından övünmektedir.

Modern tarih yazıcılığının, sosyolojinin ve iktisadin öncülerinden kabul edilen 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisi İbn Haldun, *Mukaddime* eserinde tarih haberlerini doğru mu yanlış mı olduklarını anlamının ölçülerinden bahsederken, olgudan söz eden haberin anlattığı şeyin olabirliğine de bakmak lazım, (İbn Haldun, 1977, 128) demiştir. Hatta haberin doğru sayılması için haber taşıyıcının güvenilirliğini araştırmadan daha önemli ve daha önde gelen bir şart olarak görmektedir.

Sonuç

Tarihteki olaylardan bahsederken hem de hadiseleri yorumlarken o günün şartlarından değerlendirmek isabetli olur. Toplumun sosyolojik karakterini de dikkata almak gerekir. Bugünler geçmişin uzantısıdır ancak kavramlar ve kavramların mahiyeti zaman ve mekan seyrinde bir takım değişikliklere tabidir. Türkistan'da geçerli hâkimiyet anlayışına göre, hükümdar hanedanlarının kendi gücünü meşrulaştırmak için iki kaynak önem arz etmiştir: Cengiz Han şeceresine bağlılık ve seyitlik rütbesine dahil olmak. Bu gelenek Moğollar istilasından sonra meydana gelen bir durumdu. Coğrafya ve İslam değerlerini hesaba katarak Timur ve soyundan gelenlerin yönettiği devletin beslendiği kaynağı şu şekilde tanımlayabiliriz; göçebe kültürün özelliğini taşıyan Cengiz geleneği, yerleşik hayatın oluşturduğu yaşam tarzı ve bu iki farklı hayat tarzının ortak paydası şeklinde İslam dini. Bu üç öge hanlığın siyasî geleneğinin temelini oluşturarak hanedan tarihinde bütünleşmekteydi. Hokand hanlarının neseptamesi mahiyetindeki Altın Beşik hikayesine yüklenen vazife de aynen bu kaynaklara dayanmaktaydı.

Timur'un Barlas kabilesine mensup olduğu konusunda tarihçiler müttefiktirler. Ancak Barlas boyunun bir Türk boyu mu yoksa Cengiz soyuna dayanıyor mu veya Türkleşmiş Moğol boyu olduğu konusu hâla tartışılmaktadır. Timur, yönetimi ele geçirdiğinde doğrudan han olamamış, o dönemin politik şartlarına göre uygun davranarak Moğol soyundan Kazan Han'ın kızı Saray Mülk Hanım ile evlenerek kendini Hanlara damat yapmıştır. Böylece "Köregan" olarak kendini Cengiz soyuna akraba yapmıştır. Timur, Cengiz boyundan olmadığı için siyâset geleneğine uyarak tahtın başında Moğol soyundan bir han bulundurarak kendini emir sıfatıyla tanımlamıştır. Yine de Timur'un soyu konusundaki tartışmalara bugüne kadar nokta konulamamıştır. Timur ve Timurlular, Türkistan tarihinde özel bir öneme ve konuma sahiptir. İktidarda olanın gücünü sağlam tutmak için Timur figürü temel isimlerden sayılır. Özellikle Türkistan'da toplumun elit tabakası arasında güç kazanmak, kendini kabul ettirmek kolay olmamıştır. Ona göre Hokand Hanlığı sarayındaki tarihçilerin "doğru bir şekilde" buna "uygun" eserler yazmakla hanların kutsallık gücünü sürekli yansıtmaları, sülalede "zuhur" olan kut anlayışı yaratmak için farklı şekillerde ve biçimlerde yol tutmak gerekirdi. Bu yüzden siyasî geleneğe "hizmet eden" şecere yardımıyla veya teorik hikâyeler sayesinde saltanat haklarını meşru kılmak önem kazanmıştır. Aslına bakılırsa aile ağaçları tespit edilebilir. V. V. Bartold'un söylediği gibi "Tarihsel geleneğin sahtekârları, geçmişin tüm

izlerini yok etmeyi başaramamıştır.”

Hokand Hanlığı'nda hükümdarlık meşruiyeti bölgedeki diğer devletler gibi belli başlı geleneklere tâbi şekilde istikrar kazanabilirdi. Saltanat başındaki hanedan bireyleri için Cengiz soyundan gelme veya bu soya akraba olma şartını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla “meşru” haklara sahip soyağacı oluşturma veya teorik hikâyeler sayesinde saltanat haklarını meşru kılma yolları aranmıştır. Altın Beşik Hikayesi Hokand Hanı Ömer Han döneminde gündeme getirilmiş ve hikaye üzerinden soy meşruiyeti Han hanedanına mensup vekiller tarafından günümüze kadar savunulmuştur. Dönemle ilgili çeşitli kaynaklara başvurarak olayları değerlendirdiğimizde Altın Beşik hikayesinin, dönemin şartlarına uygun bir vazife üstlendiği kanaatine vardık. Fakat Altın Beşik hikayesinin yazıldığı dönemden bahsedilen olayların gerçekleştiği zamana yolculuk ettiğimizde, o zamanın kaynaklarından hiç bir çağrışımlar elde edemedik.

Zahiriddin Muhammed Babur, Altın Beşik hakkında hiçbir yerde hiçbir şekilde bilgi bırakmamış, hadise konusunda ipucu verici bilgi bile rastlanmamaktadır. Babur'un yaşadığı dönemde yazılmış tarihî ya da edebî hiçbir kaynaklarda bu olay ve benzeri konuya ele alan bilgiler bulunmamaktadır. Şeybani Han ile aralarında gerçekleşen Arhiyan Savaşında yenilgiye uğrayan Babur'un Fergana topraklarından nasıl ayrıldığını anlatan bilgiler yetersizdir. Bazı kaynaklar Babur'un hızlı bir şekilde Fergana'yı terk ettiğini söylemişse Babur'un kendisi savaştan sonra Fergana'daki Soh köyünde bir sene yaşadığını yazmıştır. Bunun yanı sıra o kadar düşmanları varken ve kaçmaktan başka çaresi olmayan Babur, çocuğunu açıklıkta bırakabilir miydi. Zaten:

“Dedim ki, böyle düşvarlık birle yaşamaktansa, başımı alıp gitmek iyidir.

Bu tür horluk ve zorluk ile el bilmektense, adımum yettiği kadar gitmem iyidir”,

diye bu topraklardan tamamıyla umudunu kesmiştir.

Halk arasında “Karadan (yani avamdan) han olmaz” tabiri mevcuttur. Türkistan'da hâkimiyette kalabilmek için bu görüşe karşı bir meşruiyet kazanma mecburiyeti vardır. Kanaatimizce, Altın Beşik hikayesinin ortaya çıkarılmasındaki esas hedef Hokand hanlarına siyasi ve meşru güç kazandırmaktı.

Kaynakça

- Abdal-Kadir bin Muhammed-Amin, (2005). Madcma'al-Ansab va-l-Aşdcar, Vvedeniye, Perevod s arabskogo-persedskogo i tyurskogo tekst, faksimile aftografa, kommentarii i ukazateli Ş. Vahidova, A. M. Muminova, B. Aminova, Dayk-Press, Almatı.
- Abdullah Temizkan ve Erhan Aktaş, (2010). "Türk Devlet Geleneğinde iktidarın Meşrulaştırmasında Rüyanın Kullanımı" II. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kongresi, 19-25 Nisan 2010 Çeşme-Izmir.
- Abdullah Temizkan, (2011). Türk Tarihinde Meşruiyetin Kaynağı ve Öteki Sorunu, Türk Yurdu, S.289, Eylül, s.259-263.
- Abdurazzoq Samarkandi, (2008). Matlai Sa'dayn ve Macmai Bahrayn, Çev.: Asamidin Orinbayev, Özbekistan Yayınevi, Taşkent.
- Adizova, İkboloy, (2009). Özbek Mumtoz Adabiyoti Tarihi, (XVI-XIX. Asr I. Yarimi), Özb. FA. FAN Yayınları, Taşkent.
- Adizova, İkboloy, (2008). Sözümlü Okup Anlağaysen Özümni, Gafur Gulom Nomidagi Adabiyot va Sanat Neşriyatı, Taşkent.
- Ahmedov Boriboy, (1992). Özbek Ulusu, Nur Yayınevi, Taşkent.
- Ahmedov, Boriboy (1994). Tarihtan Saboklar, Taşkent, Okituvçi Yayınevi.
- Aka İsmail, (2014). Timur ve Devleti, 3.baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Alan, Hayrunnisa, (2007). Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506), Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Alan Hayrunnisa, (2017). Türk Tarihinde Hanedan Kuruluş Geleneği Ve Timurlu Hanedanındaki Tezahürü, Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Ali Yazdi Şarafiddin, (1994). Zafarnoma, Çev. Omonullo Boriyev, Kamalak Yay., Taşkent.
- Alpargu, Mehmet, (2002). "Türkistan Hanlıkları", Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Amiriy, (1994). Deboça, Özb. FA Alişer Nevai adındaki Devlet Edebiyatı Müzesi El Yazmalar Fondu, No: 403.
- Anks Fon Kyugelgen, Legimitatsiya Vlasti Mangitov v Proizvedeniyah İh İstorikov, s. 24.
- Avaz Muhammad Attor Hukandiy, Tarih-i Cahonnamoyi, C. II, Özb. FA ŞE El Yazmalar Bölümü No: 9455.
- Avaz Muhammad Attor Hukandiy, (1991). Tarihi Cihannamoyi, Farsçadan

- cev. Ş. Vohidov, Şark Yulduzi Dergisi, Sy. 8, s. 119-137, Taşkent.
- Babacanov, (2010). Kokandskoe Hanstvo: Vlast, Politika, Religiya, Tokio-Taşkent.
- Bartold, V.V. (1964). Soçineniya T. I, II, Raboti Po Otdelnım Problemam İstorii Sredney Azii, İzdat. Nauka, Moskva.
- Bartold, V.V. (1966) Soçineniya, T.VI, Teokratiçeskaya İdeya i Svetskaya Vlast v Musulmanskom Gosudarstve, Nauka, Moskva, s.303-319.
- Beysembiyev, Timur (1987). Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskoy İstoçnik, Nauka Yayınları, Alma-Ata.
- Beysembiyev, Timur, (1985). Legenda – o Proishocdenii Kokandskih Hanov Kak İstoçnik Po İdeologii v Sredney Azii (na Meterialah Kokandskoy İstografii), Kazahstan, Srednyaya Aziya i Sentralnaya Aziya v XVI-XVIII vv., Nauka, Almata.
- Bobobekov, H. N. (2006). İstoriya Kukanda, Taşkent, İzdatelstvo Fan Akademiya nauk Respubliki Uzbekistan.
- Bobobekov, H. N. (2016). Kukon Tarihi, Fan va Tehnologiya Yayınevi, Taşkent.
- Bobur, Zahiriddin Muhammad, (1989). Boburnoma, Yay. haz. P. Şamsiyev, Yulduzça, Taşkent.
- Bregel Yuri, B.V. Lunin (Resenziya), (1965). Srednyaya Azii v Dorevolyutsionnom i Sovetskom Vostokovedenii. İzd.Nauka, Uzbekiskoy SSR, Taşkent.
- Bregel Yuri, (1995). Khokand Khanat, J. L. Esposito (ed. in chief) "The Oxford Encyclopedia of modern Islamic worlds". New York, Oxford: Oxford Univ. press, , pp. 430-431.
- Bregel, Yuri (1982), "Tribal Tradition and Dynastic History: The Early Rulers of The Kongrats According to Munis", Asian and African Studies, 16, İsrail, ss. 357–398.
- Bulduk, Üçler, (2006). Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi, Berikan Yayınları, Ankara.
- Çelik B. (2007). "Cengizli Hakimiyet Anlayışının Değişirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", Akademik incelemeler, C.2, S.1, 175-187.
- Ergaşev, K., (1992). Nadira Begim ve Altın Beşik Afsonası, Özbekiston Adabiyati ve Sanatı Gazetasi, 2 Eylül.
- Erkinov Aftandil (2013). "Fabrication of Legitimation in The Khoqand Khanate Under The Reing of Umar-Khan (1225-1237/1810-1822): Palace Manuscript of "Bakhtiyar-Nama" Daqayiqi Samarqandi as a Source for

The Legend of Altun Bishik”, Manuscripta Orientalia, Vol.19 No.2. December. s. 3-15.

Farğona Ölkəşunosligi. (1996). Farğona Ölkəşunoslar Muzeyining 100 yilligiga bağışlangan ilmiy işlar töplami. Farğona şahri.

Gumilev, Lev Nikolayeviç (2002). Eski Türkler, Çev: D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Hâcib, Yusuf Has (1974). Kutadgu Bilig II, Çev: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.

Hakimhon Tora, Muhammad (2010). Muntahab at-Tavorih, (Hokand va Buhara Tarihi, Sayosat va Hotiralar), Çev. Ş. Vohidov, Yangi Asr Avlodi Yay. Taşkent.

Hocayev, Ablat, (2013). Fargona Tarihiga Oid Ma'lumotlar (Kadimiy va İlk Urta Asr Manbalaridan Tarjima va Ularga Şarhlar), Fargona Yayınları, Fargona.

Hudoyorhonzoda, (2012). Ancum ut-Tavorih, Çev. Vohidov Ş., Giriş, İzahlar ve Faksimile yayın müellifleri Ş. Vohidov, H. Bobobekov, Taşkent.

Hudayarhanzade, (2011). Andcum at-Tavarih (Zvezdı İstorii), Fars-Tacik dilinden Rusça'ya tercüme ve izahlar müellifi Ş. Vahidov, Ş. Elşibaev, Yangi Asr Avlodi Yay., Taşkent.

Hokandiy, Niyoz Muhammad (2014). İbratul Havokin, Çev., Şodmon Vohidov, Turon Zamin Ziyo Yayınevi, Taşkent.

Hurşut, Enver, (1984). Muntahab ut-Tavorih – Kak İstoçnik Po İstorii Sredney Azii İ Sopredelnih Stran XVIII-XIX vv., Obşestvenniye nauki v Uzbekistane, No:7, s.36-42.

İbrat, İshokhon, (1991). Farğona Tarihi. Yayına Haz. H. Bobobekov, M. Hasani, Kamalak Yayınevi, Taşkent.

Ibn Haldun, (1977). Mukaddime, C.I, Çev.: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara.

Kadirova, Mahbuba, (1972). Amiriy, Devon, Özbek Tilidagi Şe'rlar, Özbekistan Fan Yayınevi, Taşkent.

Kafesoğlu, İbrahim, (2013). Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyatı, İstanbul.

Kayumov Aziz, (2009). Asarlar, C.5, Mumtoz Söz Yayınları, Taşkent.

Kayumov Polat, (2011). Hokand Tarihi ve Uning Adabiyoti, Taşkent, Tamaddun Yayınevi.

Koç, Dinçer, (2015). Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. yüzyıl İlk Yarısı), İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul.

Konukçu, Enver, (2013). “Hokand Hanlığı,” DİA Cilt. 18. İstanbul.

- Kyugelgen, Anks Fon, (2004). Legimitatsiya Sredneaziatskoy Dinastii Mangitov v Proizvedeniyah İh İstoriyov (XVII-XIX), Dayk-press, Almatı,
- Marğiloniy, Muhammad Aziz, (1999). Tarihi Aziziy (Farğona Çor Mustamlakasi Davrida), Yayına Haz. Ş. Vohidov, D. Sangirova, Manaviyat Yay., Taşkent.
- Mirzo Uluğbek, (1994). Tort Ulus Tarihi, Özbekçe Çev. B. Ahmedov, N. Norkulov ve M. Hasaniy, Çulpon Yayınevi, Taşkent.
- Mirzo Olim Mahdum Hoci, (1915). Tarihi Turkiston, Özb. FA ŞE El Yazmalar Bölümü, No: 5751, Taşkent.
- Mirzo Olim Müşrif, (1901-1902). Ansob as-Salotin ve Tavorih al-Havokin, Özb. FA ŞE El Yazmalar Bölümü No: 1314, Taşkent.
- Muhammad Solih Hoca Toşkandiy, Tarih-i Cadida-i Toşkand, Özb. FA ŞE El Yazmalar bölümü, No: 11071.
- Nabiyev, R.N, (1973). İz İstorii Kokandskogo Hanstva (Feodalnoye Hozyaystvo Hudayarhana), Uzbekiskoy SSR Fan Yayınları, Taşkent.
- Nalivkin, V., (1886). Kratkaya İstoriya Kokandskago Hanstva, İmperatorskogo Universiteta Yay., Kazan.
- Nodira Komila, (2001). Devon, Abdulla Kodiri nomidagi Halk Merosi Naşriyoti, Taşkent.
- Ögel, Bahaettin, (1981). Hun imparatorluğu Tarihi, C.I, Ankara.
- Özbekiston Tarihi, (2011). Haz: R Murtazayeva ve başkalar, Akademiya, Taşkent.
- Pismenniy Pamyatniki Vostoka, (1968). İstoriko-filologeçiskiye İssledovaniya, Yejigodnik, , Nauka, Moskova.
- Scott C. Levi, (2017). The Rise And Fall Of Khoqand 1709-1776, University of Pittsburgh Press, Pittsburg.
- Shioya Akifumi, (2014) Povорот and the Khanate of Khiva: a new canal and the birth of ethnic conflict in the Khorazm oasis, 1870s–1890s, Central Asian Survey, Vol. 33, No. 2, 232-245.
- Özbekiston Tarihi Fani Dasturi, (1996). Universitetlar va Pedagogika Oliy Ökuv Yurtları Tarih Fakultetleri Uçun, Taşkent.
- Özbekiston Tarihi, Turkiston Çorizm Mustamlakaçışigi Davrida, (2011). Yayına Haz. Hamdam Sodikov, Narzulla Jörayev, 1.kitap, Şark Yayınevi, Taşkent.
- Togan, Zeki V., (1981.) Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, C-I. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Umarov Şohruhbek, (2016). Hudoyorhon Avlodları Tarihi (Hotira – Mangu Qadriyat), Adabiyot Uçqunları Yayınevi, Taşkent.

- Umidiy, (2007). Muhammad Umar Kori, Maktupçay-i Han, Yayına Haz. O. Calilov, Taşkent.
- Umidiy, Muhammad Umar Kori, (2007). Maktupçay-i Han, Yayına Haz. O. Calilov, Taşkent.
- Yusupov Şarif, (1999). Hufiya Katlamlar, Manaviyat Yayınevi, Toşkent.
- Yusupov, (2013). Tarih ve Adabiyot Bostoni, Manaviyat Yayınevi, Taşkent.
- Vohidov, Şodmon, (2010). Kukon Honlıgida Tarihnavislik (Genezisi, Funksiyaları, Namoyandaları, Asarlari) Akademnaşr Yayınları, Taşkent.
- Vohidov, Şodmon, (2014). Kukon Honligi Tarihi (Honlık Tarihi Manbalarda), C.1, Taşkent,
- Zahiriddin Muhammad Bobur Ensiklopediyasi, (2014). Şark-Naşriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Boş Tahririyati, Taşkent.

[itobiad], 2020, 9 (4): 45/57

**К Вопросу О Печате Главного Визиря
Кокандского Ханства Аликули Амирлашкара**

**Hokand Hanlığı Baş Veziri Alikuli Emirleşker'in Mührü
Meselesi Üzerine**

**About The Question On The Seal Of The Head Vizier Of
The Khoqand Khanate Alikuli Amirlashkar**

Sherzodhon MAHMUDOV

Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü

Institute of History of Uzbekistan Academy of Sciences

e-mail: mahmudovsh@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9066-8116

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 16.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 16.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokand Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Mahmudov, S . (2020). К Вопросу О Печати Главного Визиря Кокандского Ханства Аликули Амирлашкара . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 48-60 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/790245>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

About The Question On The Seal Of The Head Vizier Of The Khoqand Khanate Alikuli Amirlashkar

Abstract

Aliquli amirlashkar, who held the post of head vizier, commander and mingboshi (leader of thousands, military leader) in 1863-1865, is a peculiar historical personality, and left a bright mark in the history of the khanate of Khoqand. Due to the diversity of information about his activities, found in the sources on the history of the khanate of Khoqand, historians' approaches to his personality differ from each other. There are several reasons for this, which associated with the period of writing historical works and the opposition sentiments of authors in relation to Aliquli amirlashkar. In the sources, written during the period of the conquest of the khanate of Khoqand by the Russian Empire, there is a positive approach to the personality and activities of Aliquli Amirlashkar. In most works written after the liquidation of the khanate of Khoqand activities of Aliquli amirlashkar described critically. This is mainly due to his transition to opposition with Khudoyor Khan (1865-1875) and the taking under own control of the leading powers of the young ruler (khan) Sultan Sayid Khan (1863-1865).

The article mainly covers biography details of the biography of Mulla Aliquli amirlashkar, as well as his rise to political positions in the khanate of Khoqand and seals belonged to him. The real name of Aliquli amirlashkar in some sources written as Mulla Alimqul or Alimquli amirlashkar. However, the seal put on the diplomatic letter and sent to the Ottoman state in 1864 gives us reason to say that his real name was Mulla Aliquli and serves to explain his political status.

Keywords: The Khoqand khanate, Ottoman Empire, Mulla Aliquli, diplomatic relations, seal, correspondence.

Hokand Hanlığı Baş Veziri Alikulı Emirleşker'in Mührü Meselesi Üzerine

Öz

1863-1865 yıllarında Hokand Hanlığının sosyal ve siyasi hayatında derin iz bırakan ordu komutanı, binbaşı görevlerinde de bulunan baş vezir Alikulı Emirleşker, kendi döneminin önemli tarihi şahsiyetlerinden biridir. Onun hayatı ve faaliyetleriyle ilgili bilgiler Hokand Hanlığının tarihini aydınlatan eserlerde çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir. Bu sebeple bilim adamlarının yorumları da birbirinden farklıdır. Tarihi kaynaklardaki bilgilerin çeşitli olmasının birkaç sebebi vardır. Bunların başında tarihi kaynakların yazıldığı dönem ve Alikulı Emirleşker'e karşı muhalefet gelmektedir. Hokand Hanlığı, Rusya İmparatorluğu tarafından işgalinin devam ettiği dönemde

yazılan tarihi eserlerde Alikulı Emirleşker'in şahsiyeti ve faaliyetine dair olumlu yaklaşımlar gözlemlenmektedir. Hokand Hanlığı yıkıldıktan sonra telif edilen eserlerde ise Alikulı Emirleşker'in faaliyetlerine yönelik eleştirel fikirlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da, onun esasen Hudayar Han'a karşı muhalif olması, genç hükümdar Sultan Seyyid Han'ın (1863-1865) yönetimdeki yetkilerini kendi üzerine alması ile açıklanabilir.

Alikulı Emirleşker'in ismi bazı kaynaklarda Molla Alimkul, diğer bazı kaynaklarda da Alimkulı olarak kaydedilir. 1864 yılında Osmanlı Devletiyle yapılan diplomatik yazışmaların üzerinde bulunan mühür onun doğru isminin Molla Alikulı olduğunu ortaya çıkarmakta ve hanlıkta üstlendiği siyasi mevkiinin tespit edilmesine hizmet etmektedir. Bu çalışmamızda Molla Alikulı Emirleşker'in hayatı, Hokand Hanlığında üstlendiği idari görevleri, görevlerindeki terfileri ve ona ait olan mühürleri konusunda bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hokand Hanlığı, Osmanlı Devleti, Molla Alikulı, diplomasi, mühür, yazışmalar.

К вопросу о печати Главного Визиря Кокандского Ханства Аликули Амирлашкара

Аннотация

Своеобразной исторической личностью является Аликули амирлашкар, занимавший должность главного визиря, полковника и мингбоши (тысяцкого, военачальника) в 1863-1865 гг., и оставивший яркий след в истории Кокандского ханства. По причине разнохарактерности сведений о его деятельности, вращающихся в источниках по истории Кокандского ханства, историки подходы историков к его личности отличаются друг от друга. Этому есть несколько причин, которые связаны с периодом написания исторических сочинений и оппонентской позицией авторов в отношении Аликули амирлашкара. В источниках, написанных в период завоевания Кокандского ханства Российской империей, наблюдается позитивный подход к личности и деятельности Аликули амирлашкара. В большинстве трудов, созданных после ликвидации Кокандского ханства, деятельность Аликули амирлашкара описана критически. Это, в основном, связано с его переходом в оппозицию против Худояр-хана (1865-1875) и взятием под свое управление руководящих полномочий юного правителя (хана) Султана Саййид-хана (1863-1865).

В этой статье, в основном, будет освещаться биография Мулла Аликули амирлашкара, а также его подъем по должностям политического управления Кокандского ханства и печати, принадлежавший ему. Настоящее имя Аликули амирлашкара в некоторых источниках пишется, как Мулла Алимкул или Алимкули амирлашкар. Но, печать, поставленная на дипломатическом письме и отправленное в Османское государство в 1864 г., дает нам основание говорить, что его настоящее

имя было Мулла Аликули и служит выяснению его политического статуса.

Ключевые слова: Кокандское ханство, Османская империя, Мулла Аликули, дипломатические отношения, печать, корреспонденция.

Введение

В середине XIX века в политической жизни Кокандского ханства происходят очень серьёзные политические события, которые призывали к осуществлению активных действий в сфере внешней политики государства, оживлению дипломатических связей. К еще большему усложнению обстановки привели, с одной стороны, политический кризис в государстве из-за внутренних конфликтов, с другой стороны, военные действия, предпринятые Российской империей, на северных границах ханства. В такой сложной обстановке в качестве политического лидера к власти приходит командующий войском Аликули амирлашкар. Военачальник, государственный деятель Аликули амирлашкар, оставивший неизгладимый след в социально-политической жизни Кокандского ханства в 1863-1865 годах, является своеобразной исторической личностью. В продолжении последних 20 лет историками осуществлены научные исследования, посвященные личности и деятельности Аликули амирлашкара, подробные сведения о котором освещены в периодической печати, научных изданиях (Ziyoev, 1998; Ilhomov, 1999; Ilhomov, 2008; Yusupov, 1999; Yusupov, 2003.)

Исторический портрет Муллы Аликули

Последние исследования, посвященные Аликули амирлашкару, дали возможность ввести в научный оборот новые сведения о нем и позволяют создать его определенный исторический портрет. Имя данного лица, исполнявшего обязанности мингбоши - главного визиря (министра) в Кокандском ханстве, в некоторых источниках приведено как Олимкул или Алимкул, Мулла Алимкул. На этом основании до 2000 года в научных трудах, учебниках имя этого человека фиксировалось историками именно так. Источниковедами Ш. Вохидовым и Д. Сангировой впервые к изданию был подготовлен труд Мухаммада Азиза Маргилоний "Тарихи Азизий" ("История Азизий"), где в примечаниях была выдвинута мысль о том, что настоящее имя лица, именовавшегося до того времени как "Алимкул", является "Мулла Аликули". З. Илхомов в своем исследовании, посвященном месте Аликули амирлашкара в истории Кокандского ханства, на основании грамоты, выданной в связи с назначением его на должность, которая хранится в Центральном государственном архиве Республики Узбекистан еще раз доказывает, что имя этого амирлашкара было

Аликули (Ishomov, 1999, 26). Однако можно наблюдать, что некоторые авторы продолжают использовать в исследованиях, посвященных истории Кокандского ханства, имя этого исторического лица в форме “Алимкул” (Babadjanov, 2010; Vasilyev, 2014; Levi, 2017). Историк Р. Арслонзода считает, что является целесообразным при обозначении личности Муллы Аликули использовать всем известный его имя “Алимкул”. Основанием для этого им указывается некоторые статьи в “Туркестанском сборнике” (Arslonzoda, 2018). Следует отметить, что необходимо обратить внимание на научные результаты, достигнутые в последние годы в исторической науке на основе первоисточников.

Некоторые сведения, проливающие свет на личность Аликули амирлашкара, приведены в произведениях Мухаммада Юнусджона Тойиба “Тарихи Аликули амирлашкар” (“История амирлашкара Аликули”) и Аваза Мухаммада Аттора “Тухфат ат-тавориhi хони” (“Дары истории ханов”). О том, что целью написания произведения “Тарихи Аликули амирлашкар” являлось освещение деятельности Аликули амирлашкара, указано во введении произведения. По мнению этих историков, Аликули амирлашкар примерно родился примерно в промежутке между 1830-1831 годами (Ishomov, 1999, 15). Его отца звали Хасанбий, а имя матери - Шахрбону. Мухаммад Юнусджон Тоиб в своем произведении, написанный в 1902 г. указывает, что он родился в местности Буджун Баткан¹ (SNMFO, 56) волости Нуйғут² (SNMFO, 56), относившейся к Кокандскому уезду (SNMFO, 56). А по мнению историка Аваз Мухаммад Аттор, родиной Аликули являлось местность Корасув³.

Согласно некоторым сведениям, зафиксированных в источниках, Аликули в возрасте 2-х лет остается без отца и по достижении им 6-7-летнего возраста воспитывался у дяди по матери Муллы Доста охуна, где его обучали грамоте. Позже Мулла Аликули в течение 2-х лет обучался в медресе Окмасджид в городе Андижане. Как показано в произведении “Тарихи Аликули амирлашкар” после обучения в медресе он продолжает учебу в Коканде у Махдум ходжи раиса⁴. А в произведении “Тухфат ат-тавориhi хони” указано, что отец Муллы Аликули отдаёт его в ученики мухтасибу Андижана, после 3-4 лет обучения он был назначен этим *мухтасибом* на должность *гиранда* (ГТХ, 320 б). Здесь видно, что оба эти произведения противоречат друг другу. А именно: сведения о том, что отец Муллы Аликули скончался, когда ему было 2 года и он воспитывался у дяди, приведенные в “Тарихи Аликули амирлашкар”, противоречат сведениям, приведенным в “Тухфат ат-тавориhi хони”. Необходимо особо отметить, что оба автора единодушны в том, что Мулла Аликули учился у *мухтасиба*. Сведения, приведенные ими важны для создания исторического портрета Муллы Аликули.

До исполнения 18 лет Мулла Аликули получает образование у вышеприведенных Махдума ходжи раиса. Как отмечается в “Тухфат ат-

таворихи хони” и “Тарихи Аликули амирлашкар”, он под руководством Тогайкула додхоха⁵ привлекался и к военной деятельности.

Должностные ступени

Как отмечают историки, Мулла Аликули, после свадебной церемонии правителя Андижана Суфибека, поступает на службу к Маллахану (1858-1862) нукером. На протяжении этой службы Мулла Аликули был удостоен внимания Маллахана и он становится его специальным личным телохранителем.

Согласно Аваз Мухаммад Аттору, когда Маллахан находился в оппозиции к своему брату Худаярхану и совершает побег из Коканда в Андижан, Мулла Аликули знакомит его с Пулодбийем (ТТХ, 320 б) – лидером киргизского племени *сусамир*⁶. Позднее киргиз Пулодбий, а также киргиз-кипчакские роды к которым принадлежал Муллы Аликули становятся сторонниками Маллахана. Во взаимосвязи с этими политическими событиями происходил и карьерный рост Муллы Аликули. В частности, имея в виду большие заслуги Муллы Аликули в восшествии Маллахана на Кокандский престол им он сначала был удостоен должности *эшикогаси*, а затем звания *мири понсод* (ТТХ, 321 а). Наряду с этими должностями Мулла Аликули был также назначен хокимом (правителем) области Чимён. Позже он по назначению Маллахана стал хакимом Маргилана (ТТХ, 321 а). Назначение Муллы Аликули на должность хакимом Маргилана показывает возрастание его политического статуса в государственном управлении Кокандского ханства. Следует отметить, что правитель Маргилана имел особый статус. Обычно в Маргелан правителями назначались царевичи – престолонаследники. Таким образом, Маргилан являлся тем местом, где будущие правители – царевичи являясь хокиммами этой административной единицы набирали опыт государственного управления⁷. Вместе с тем близость Маргилана к столице также повлияла на особый статус этого центра. Он считался, административно-политической единицей, обладавшей более высоким статусом среди других областей ханства. В связи с этим необходимо отметить, что в произведении “Тарихи Аликули амирлашкар” сведения о назначении Муллы Аликули на должность хакима Маргилан не приводятся.

В промежутке между 1862-1863 годами борьба за Кокандский престол еще более усиливается. Бывшие полководцы Шодмонходжа мингбоши и Мулла Аликули были недовольны правлением Худоёрхана (1862 г. второе правление), занявшего место Шохмуродхана (1862). Поскольку с помощью именно этих полководцев Маллахан отвоевал трон в целях положить конец беспорядкам, возникшим в период первого правления

Худоёрхана. Поэтому новое восшествие Худоёрхана на трон для Шодмонходжа и Аликули означало не только изгнание из правления, но и их казнь в скором времени. Это обстоятельство заставило их выступить против нового правителя. В результате этого Худоёрхан, потерпевший политическое поражение, был вынужден вернуться в Бухару.

Мулла Аликули и ряд должностных лиц имевших высокий статус провели собрание в Ёрмозор кургане, являвшемся административным центром Маргиланской области, в результате которого они привезли из Намангана сына Маллахана Султон Саидхана (1863-1865), и возвели на ханский престол (ТАА, 61 а,б; Weisembiev, 2003, 59]. Тот факт, что участниками собрания были должностные лица Маргилана, Андижана, Намангана и Коканда, имевшие высокий статус и улемы, отмечен сановником царского двора шигавулом Мухаммадом Юнусджаном (ТАА, 60 а,б; Weisembiev, 2003, 60). Организатором этого собрания был Мулла Аликули, бразды правления также были сосредоточены в руках этой личности. Поэтому, согласно решению собрания, в связи с молодостью Султана Саййидхана управление государством была полностью передана Мулле Аликули, а также он получил звания «Амирлашкар» (“Военачальник”) и «Амир ул-умаро»⁸ (“Эмир эмиров”) (ТАА, 61 б; Weisembiev, 2003, 60). На этом собрании был составлено соглашение подписанное всеми участниками во главе с новым правителем Султан Саййидханом и закреплённое печатями. Протокол собрания упоминается автором произведения “Тарихи Аликули амирлашкар” сановником царского двора Мухаммадом Юнусджаном (ТАА, 61 б; Weisembiev, 2003, 60).

На протяжении двухлетнего правления Султана Саидхана (1863-1865) все дела правительства осуществлялись главным визирем Мулла Аликули. Гибель Амирлашкара в сражении с русскими при обороне Ташкента привело к новым изменениям в правительстве Кокандского ханства.

Политическое лидерство Аликули амирлашкара

Рассмотрение деятельности Аликули амирлашкара, пришедшего к власти в тяжелой для Кокандского ханства обстановке, показывает, что все свое внимание он обратил на установление политической стабильности в стране и усиление обороны против наступления Российской империи. Это подтверждают даже написанные за границей в 70-х годах XIX века произведения (Sing, 1878, 7).

Аликули амирлашкар, учитывая возникшую историческую обстановку, осознавая невысокий уровень военной мощи ханства, прежде всего, предпринимает меры к совершенствованию этой сферы, укреплению пограничных крепостей. Вместе с тем он осуществляет поиск политических партнеров для ханства. В этом вопросе и призывает

правителей Османского государства, принять эту историческую миссию.

В произведении Мухаммада Юнуса Тойиба “Тарихи Аликули амирлашкар” приведены и ценные сведения о дипломатических связях между Кокандским ханством с Османским государством. В нем отражены социально-политические процессы периода правления Маллахана (1858-1862) и его сына Султана Саййидхана (1863-1865), которые автор излагает в качестве непосредственного участника этих процессов. Сам автор в этот период служил на ответственных должностях государственного управления Кокандского ханства, в частности, мирзабоши (начальник канцелярии в ханстве) и шиговул, следует отметить, что сведения, приведенные им в данном произведении носят объективный характер. Он пишет, что в 1865 году для получения военной помощи Султаном Саййидханом в Стамбул в качестве посла был послан Ахмадходжа Эшон (ТАА, 65 а,б; Beisembiev, 2003, 62). Однако в столице получили весть о том, что на границе с Китаем китайскими пограничниками был задержан Ахмадходжа Эшон и его содержали в Ёркенде. Аликули амирлашкар выступая заявлением на заседании государственного верховного консультативного органа – Кенгаше (Совет) о том, что крайне необходимо и важно пропустить посла через границу и поручает Мухаммаду Юнусу Тойибу съездить в Кашгар и разрешит данные инцидент. По данному поручению Мухаммад Юнус Тойиб отправляется в Кашгар и вместе с хокимом Кутлутбеком договаривается с китайской стороной. Отправляет в Стамбул в качестве другого посла Ходжи Мелибая вместо Ахмадходжа Эшона (ТАА, 65 а,б; Beisembiev, 2003, 62).

Печати Аликули амирлашкара

По мнению лиц, подготовивших к изданию произведение “Тарихи Азизий”, в документе иноятнома (просьбе об оказании помощи) печать Муллы Аликули поставлена под печатью Кокандского хана Султана Саййидхана. Печать Аликули имел миндаловидную форму. На печати выгравировано “Мулло Аликули амир ул-умаро ибн Хасанбий” [Qayumova, 2016, 110]. Здесь необходимо отметить, что печать правителей, управлявших Кокандским ханством до Мухаммада Алихана (1822-1842) имела миндалевидную форму. Например, известные нам 2 печати Умархана (1810-1822) также имели миндалевидную форму (Mahmudov, 2011, 6). Миндалевидная форма печати Аликули амирлашкара свидетельствует о том, что он вел себя как Кокандские ханы или стремился к верховной власти. Но, здесь следует отметить также, что Аликули амирлашкар хорошо осознавал, что правительственных кругов, ханы Бухары и Хивы не признавали его в качестве Кокандского хана.

Существовала и другая печать Муллы Аликули, имевшая другую форму. В произведении “Тарихий Азизи” приведена копия грамоты хана Султана Саййидхана о назначении на должность Саййидбека кушбеги (ТА: 116). В ней также поставлена печать Муллы Аликули, которая имеет форму кувшина. В данном документе печать Муллы Аликули также стоит под печатью Кокандского хана Султана Саййидхана. По величине она значительно меньше печати верховного правителя. Конечно, эта печать не оригинальная, а только ее слепок на пергаменте. Акцент на форме кувшина при создании копии печати показывает на ее резкое отличие от других печатей Аликули. На печати есть надпись “Амир лашкар мухри макоми” – أمير لشکر مهر مقامی (Qayshova, 2016, 265; ТА: 116). Это означает, “Форма печати Амирлашкара”. Если эта печать создана на основе оригинала грамоты, тогда можно считать, что это вторая печать Муллы Аликули.

В результате исследований, проведенных в архиве Османли (Стамбул), было установлено, что у Аликули амирлашкара была и другая печать (ТССОА, НР.ТО. 447/ 1; НР.ТО. 447/ 87.). Эту печать можно назвать третьей и последней его печатью Аликули амирлашкара. Поскольку эта печать отличается по форме и надписям от печати, найденной Ш.Вохидовым и Д.Сангировой, и печати, представленной в произведении “Тарихий Азизий”.

Печати на двух письмах, посланных на имя османского султана и Садри Аъзама в 1864 году, которые хранятся в фонде “Османском архиве”, являются печатями Аликули амирлашкара, на ней зафиксирована надпись “Мулла Аликули амир ал-умаро ибн Хасанбий 1281” / ۱۲۸۱ ملا علي قلي أمير الأمراء ابن حسن بي (ТССОА, НР.ТО. 447/ 1; НР.ТО. 447/ 87).

Форма печати на письме, посланном Аликули амирлашкарком, хранящемся в фонде архива “Османский архив” не имеет миндалевидную форму, которая приводится в издании произведения “Тарихи Азизий”. Эта печать имеет следующую форму: с двух сторон в форме купола или свода и еще две стороны в форме полукруга. Размер печати соответствует - 2.2X2.9 см, она поставлена на оборотной стороне письма и на конверте (рис. 1 и 2).

Письма, посланные Аликули амирлашкарком украшены очень красивыми орнаментами и по краям очерчены золотой рамкой. Одно из писем Аликули амирлашкара адресовано султану Османского государства, второе – на имя Садри Аъзама. Несмотря на то, что содержание писем было одинаковым, украшающие их орнаменты отличаются друг от друга. Каждое из этих писем отличаются своеобразным художественным оформлением. Письмо на имя Султана (ТССОА, НР.ТО. 447/ 1) украшено цветами орнамента, изображенными в зеленом, красном и золотистом цвете. Письмо на имя Садри Аъзама

(ТССОА, НР.ТО. 447/ 87.) украшено синим, зеленым и золотистым цветом.

Звание Амир ал-умаро на печати

Следует отметить что в Кокандском ханстве до Аликули амирлашкара чиновнике, выполнявшие обязанности главного визиря, не носили звание “Амир ал-умаро”. Даже мингбоши на должности главного визиря после Аликули амирлашкара не имели этого звания. “Амир ал-умаро” – “умаро” – является множественным числом слова “амир”, означает “эмир эмиров” или “эмир визирей”. Присвоение звания “Амир ал-умаро” Аликули амирлашкару было связано с возведением на трон Султана Саййидхана, как было указано выше, в 1863 году (Beisembiev, 2003, 61).

Здесь необходимо остановиться и на том, почему Аликули амирлашкару было присвоено звание “Амир ал-умаро”. Об этом есть сведения в № 46 от 1890 года газеты “Туркистон вилояти газети” (“Газета Туркестанской области”). В статье, посвященной биографии Хакимходжа эшона, где автор отмечает: “Назначение Саида Мухаммада Хакимходжа эшона на должность козикалона связано с именами Кокандского хана Саида Султанхана и его главным визирем и заместителем амир ал-умаро Мулла Аликули в историческом 1275 /1863 году” (TVG:). Из этого свидетельства видно, что Аликули амирлашкар уже в тот период рассматривался представителями властных кругов в качестве заместителя хана. Это означает, что он полностью руководил управлением государства. Поэтому звание “Амир ал-умаро” использовалось по отношению к нему с момента восшествия на трон Султана Саййидхана.

Заключение

Печать, принадлежавшая Аликули амирлашкару, подтверждает сведения источников, имеющих отношение к его деятельности. Наряду с этим отмеченное в его печати звание “Амир ал-умаро” обосновывает тот факт, что в связи с ослаблением центральной власти в государстве и чрезвычайной молодостью верховного правителя Аликули амирлашкар полностью взял в свои руки бразды правления в государственном управлении Кокандского ханства. В частности, печати Аликули амирлашкара на дипломатических письмах, имевших государственное значение в Кокандском ханстве, показывают, что он превратился в первое лицо в системе политического управления ханства. Доказывает, что несмотря на то, что официально трон Кокандского ханства занимал Султан Саййидхан, в действительности

государственное управление полностью было сосредоточено в руках Мулла Аликули амирлашкара.

Примечания

1. Буджум Баткен является районом аула Буджун: см.: Список населенных мест Ферганской области. - г. Скобелев, 1909. - С. 56.
2. Волость Найгут-Кипчок располагалась на территории современной Баткенской области Республики Киргизстан. См.: Список населенных мест Ферганской области. - г. Скобелев, 1909. - С. 56.
3. Часть местности Корасув относится к Андижанской области, другая часть – Республике Киргизстан.
4. Это была должность мухтасиба, которая в Среднеазиатских ханствах называлась раисом.
5. Тогайкули додох приходился зятем Аликули амирлашкару.
6. Сувсамир – название местности, является долиной, расположенной в современно Чуйской области. Киргизы приезжали и жили в Сувсамире в основном летом вместе с поголовьями своего скота. В зимний сезон население здесь не проживало. Аваз Мухаммад Аттар в своем произведении “Тухфа ат-тавориhi хони” упоминает о киргизском племени сувсамир. Возможно, историк Аваз Мухаммад Аттор называет киргизским племенем *Сувсамир* киргизов, которые приезжали в Сувсамир на пастбища для откорма скота.
7. До восшествия на престол Коканда Умархан был правителем Маргилана.
8. Звание *Амир ал-умаро* - эмир эмиров, означало должность главного визиря.

Сокращения

Главное управление государственных архивов, Архив Османли при Президенти Республики Турции - *Turkiye Cumhuriyeti Cumhuriyet Arşivi Osmanlı arşivi* Далее: - ТССОА.

ТТХ: Avaz Muhammad Attor. *Tuxfat at-tavorihi khoni*. Institut Vostokovedeniya AN RUz, rukopis. №9455.I.

ТАА: Muhammad Yunusdjan Shigavul. *Tarihi Aliquli amirlashkar*. Institut Vostokovedeniya AN RUz, rukopis' №12136.

ТА: Mulla Aziz Marg'iloniy. *Tarihi Aziziy*. - Institut Vostokovedeniya AN RUz, rukopis' №11108.

ТВГ: Toshkand shahrini ulug' hurmatlik qozi kaloni Said Muhammad Hakimxo'ja eshon Norxo'ja eshon o'g'li ahvollari xususida // Turkiston viloyatining gazetisi. - 1890. - № 46.

SNMFO: Spisok naselennix mest Ferganskoy oblasti / izd. Ferganskogo obl. stat. kom. - g. Skobelev, 1909. 153 s.

Spisok literaturi / Список литературы

Arslonzoda R. (2018). *Obraz Alimkula amirlashkara na stranisax «Turkestanskogo sbornika» // “Farg’ona vodiysining XVIII-XXI asrlardagi tarixini tadqiq etishda yozma, bosma manbalar va ulardan foydalanish muammolari” mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya materiallari.* Andijon.

Babadjanov B. (2010). *Kokandskoe xanstvo: vlast, politika, religiya.* - Tashkent; Tokio: Yangi nashr.

Vasilyev A. (2014). *Znamya i Mech ot padishaxa. Politicheskie i kulturnie kontakti kxanstvo Sentralnoy Azii i Osmanskoy imperii (seredina XVI – nachalo XX vv.).* Moskva.

Ziyoev H. (1998). *Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash (XIX – XX asr boshlari).* – Toshkent: Sharq.

Ilhomov Z. (1999). *Aliquli amirlashkar // O‘zbekiston tarixi.* № 3. Toshkent.

Ilhomov Z. (2008). *Amirlashkar tarixi.* – Toshkent.

Mahmudov Sh. (2019). *“Usmonli arhivi”dagi ikki maktub: Sayyid Yoqubxon to‘ra boshchiligidagi diplomatik missiya hususida // Meros.* № 1. Tashkent.

Sangirova D. (1999). *Muhammad Aziz Marg‘iloniy. Tarihi Aziziy / Nashrga tayyorlovchilar Sh. Vohidov, D. Sangirova – T.: Manaviyat.*

Qayumova I. (2016). *Mulla Aziz bin Mulla Muhammadrizo Marg‘iloniy. Tarihi Aziziy. Nashrga tayyorlovchi, kirish va ko‘rsatkichlarni tuzuvchi I. Qayumova.* – Toshkent.

Yusupov Sh. (1999). *Xufiya qatlamlar.* – Toshkent: Ma'naviyat.

Yusupov Sh. (2003). *Tarix va adab bo‘stoni.* – Toshkent: Ma'naviyat.

Beisembiev (2003). *Mulla Muhammad Yunus Djan Shigavul Dadkhah Tashkandi. The life of Alimqul / A native chronicle of nineteenth century Central Asisa.* Edited and translated by Timur K. Beisembiev. – London, 2003.

Levi S. (2017). *The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in the global age.* - Published by the University of Pittsburgh Press.

Sing S.H. (1878). *History of Khokand from the commencement of Russian course until the final subjugation of the country by that power.* – Lahore.

Arxivniye dokumenti:

TCCOA, HR.TO. 447/ 1

TCCOA, HR.TO.. 447/ 87.

TCCOA, HR.TO. 447/ 1

TCCOA, HR.TO.. 447/ 87.

1. Печать поставлена на оборотной стороне письма.

2. Печать поставлена на конверте

[itobiad], 2020, 9 (4): 58/74

**1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik
Misyon**

The Diplomatic Mission Sent to Istanbul in 1864 from Hokand

Sherzodhon MAHMUDOV

**Doç. Dr. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi,
Tarih Enstitüsü**

**Assoc. Prof., The Institute of History of the Academy of Sciences of
Republic of Uzbekistan**

mahmudovsh@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9066-8116

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 16.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 16.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokand Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Mahmudov, S . (2020). 1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 61-77 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/789938>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon

Öz

19. yüzyılda yazılan birçok tarihi eser, resmi yazışmalar, vesikalar ve arşiv belgeleri, Hokand Hanlığının diplomatik ilişkilerinde elçilik görevine vazifelendirilen şahısların daha çok dini âlimler arasından seçildiğini göstermektedir. 1864 yılında Osmanlı İmparatorluğuna Hokand Hanlığından gönderilen diplomatik misyon başkanı olarak da din âlimi Seyyid Yakub Han Töre görevlendirilmiştir. Söz konusu diplomatik misyonun faaliyetine Rusya İmparatorluğu tarafından özellikle ilgi gösterildiği ve takip edildiği Rusya arşivlerinde kaydedilmiştir. Seyyid Yakub Han Töre başkanlığındaki elçilik, Hokand Hanlığından Osmanlı Devletine gönderilmiştir. Bu elçilik Hokand Hanlığına bağlı bölgelerden olan Deşt-i Kıpçak'ın güney kısmı ve Taşkent'in Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilmesinin öncesinde gitmiştir.

Elçilik faaliyetini başarılı bir şekilde yerine getiren Seyyid Yakub Han Töre, yaşadığı dönemde de sonraki dönem tarihçileri tarafından da Türkistan topraklarında yetişen en güçlü diplomatlardan biri olarak tarif edilmiştir.

Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen belgeler arasında Seyyid Yakub Han Töre aracılığıyla gönderilen iki mektup, 19. yüzyıl Hokand Hanlığındaki sosyal ve siyasi yaşamın incelenmesinde çok önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında söz konusu bu iki yazı Türkistan için Osmanlı İmparatorluğunun mevki ve makamını aydınlatılmasında da önemli belge sıfatını taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Hokand Hanlığı, Osmanlı devleti, Diplomatik ilişkiler, elçilik, Seyyid Yakub Han Töre, Alikulı Emirleşker.

The Diplomatic Mission Sent to Istanbul in 1864 from Hokand

Abstract

Many historical works, formal letters and archival documents written in the 19th century indicate that people who were appointed as embassies within the framework of diplomatic relations for various purposes in the Khoqand Khanate are selected among religious scholars. In 1864, as the head of the diplomatic mission sent from the Khoqand Khanate to the Ottoman Empire, Sayyid Yakub Khan Tora, a scholar and religious leader, was appointed. The activity of the diplomatic mission was recorded in Russian archives, in which the Russian empire was particularly interested and kept tabs on. The ambassador delegation headed by Sayyid Yakub Khan Tora was sent to the Ottoman state before the southern part of the Dashti Kipchak and Tashkent, which were territories of Khoqand Khanate, and occupied by the Russian Empire.

Among the documents kept in the Ottoman Archives there are two letters which were sent by the Sayyid Yakub Khan Tora in 1864, are very important resource in the study of the social and political life of the Khoqand Khanate in the 19th century. Apart from this, these two letters are important documents in illuminating the position and authority of the Ottoman Empire for Turkistan.

Keywords: Khoqand Khanate, Ottoman Empire, diplomatic relations, embassy, Seyyid Yakub Khan Tore, Alikuli Emirleshker.

Giriş

Hokand Hanlığını yöneten hükümdarlar devleti siyasi, askeri, iktisadi, ticari ve kültürel alanlarda gelişmesini sağlamak amacıyla komşu ve dış ülkeler ile diplomatik ilişkileri tesis etmeye ve yürütmeye çalışmışlardır. 18. yüzyılın başında kurulan Hanlık ilk yüzyıl içerisinde genel olarak Çin İmparatorluğu ile Doğu Türkistan konusunda diplomatik ilişkileri yürüttüğü bilimsel çalışmalarda ifade edilmiştir (Kutlikov, 1982; Newby, 2005; Zhiping, 1991; Kim, 2004; Kuldaşev, 2009; Onuma, 2014).

Hokand Hanlığının diğer dış ülkeler ile ancak 19. yüzyılın başlarında faal olarak diplomatik münasebetleri tesis etmeye başlamıştır. Doğal olarak bunun birkaç sebebi vardı. *İlk olarak* bu dönemde artık Hokand Hanlığının devlet sistemi tam olarak oluşmuş olması, hanlığın hem siyasi hem de iktisadi yönden sağlam bir hale gelerek dış ülkeler tarafından bağımsız bir devlet olarak itiraf edilmesi sebebi ise, *diğer taraftan* Rusya İmparatorluğunun Hokand Hanlığına oluşturmaya başladığı tehlike bu nedenlerinden idi.

Hokand Hanlığının tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalar yapan araştırmacılar, Hanlığın Rusya, Çin, Doğu Türkistan, Buhara ve Hive Hanlıkları ile yürütülen iktisadi ve ticari münasebetlerinin tarihine meselenin siyasi yönlerine daha çok dikkat çekmişlerdir (Toru, 1965; Hasanov, 1961; Gafforov, 1970; Gulomov, 2005; İşkuvvatov, 2003).

Ancak Hokand Hanlığının dış ilişkilerde görevlendirilen elçiler ve onların şahsiyeti meselesi neredeyse incelenmemiştir. Örneğin Osmanlı arşivlerine dayanarak Hokand Hanlığı ve Osmanlı devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihiyle ilgili çalışmalar Mehmet Saray, Komatsu, Erdoğan, Macit, Kara, Babacanov, Vasilyev gibi araştırmacılar tarafından gün yüzüne çıkarılmış ise de bu çalışmalarda genel olarak Hokand hanı Ömer Han'ın (1810-1822) gönderdiği ilk diplomatik misyon ve Osmanlı arşivlerinde yer alan belgelere istinaden Hokand Hanlığından gönderilen elçilere ait bilgiler sunulmuştur (Saray, 1990; Saray, 2003; Boltaboyev, 1997; Komatsu, 2006; Erdoğan, 2008; Macit, 2008; Kara, 2009; Babacanov, 2010; Vasilyev, 2014; Levi, 2017).

Ancak 1864 yılında Hokand'dan Seyyid Yakubhan Töre aracılığıyla acil olarak gönderilen diplomatik mektuplar henüz incelenmemiştir. Bu çalışmada ilk defa olarak mektuplarda ele alınan meseleler ışığında Hokand Hanlığının siyasi, sosyal ve iktisadi durumu ile ilgili bilgiler incelenecektir.

Hokand Hanlığında Osmanlı Devleti ve Türk Hükümdarlarıyla İlgili Düşünceler

Hokand Hanlığının Osmanlı Devletiyle yürüttüğü ilişkilerin araştırılması bir takım yeni bilimsel konuları beraberinde incelemeye sevk etmektedir. Bu konuda birincil olarak Hokand hükümdarlarının Osmanlı devletinin kendisi ve hükümdarlarıyla ilgili yeterli kadar bilgilere sahip olduğu meselesi vardır. Çünkü bu iki devlet arasındaki mesafe yakın sayılmaz. Üstelik ikisinin arasında ticari ilişkiler mevcut olmamıştır. Buna rağmen Hokand hanlarının İstanbul'u halifeliğin merkezi olarak görmesi ve Osmanlı sultanlarına halife olarak müracaat etmesi için yeterli derecede bilgilere sahip olduğunu anlamamız mümkün.

Osmanlı Devleti bu dönemde de Müslüman ülkeleri arasında en büyük devlet olmuştur. Ömer Han (1810-1822) zamanından önce de Orta Asya Hanlıklarının Osmanlı Devletiyle diplomatik münasebetleri sıkı bir şekilde yürüttüğünü görürüz. Örneğin Buhara hükümdarları tarafından düzenli olarak elçilerin gönderildiğini Osmanlı arşivleri kanıtlamaktadır. Türk tarih bilgini Mehmet Saray, Emir Haydar tarafından 1818 yılında İstanbul'a kendisinin Türk sultanına bağlılığını bildirmek, biat etmek üzere gönderilen elçiliğin Ömer Han'ın da diplomatik ilişkileri yürütmesine sebep olduğunu kaydeder (Saray, 1990: 160). Bundan Orta Asya halkı arasında diplomatik ilişkilerle ilgili haberlerin dilden dile dolaştığını veya bunun gibi bilgilerin çeşitli yollarla başkalarına ulaştığını anlamamız mümkün.

İkinci olarak, Orta Asyalılar için Hac yolunun bir kolu İstanbul üzerinden geçmiş olması Osmanlı Devleti ve padişahları hakkındaki bilgileri de bu yol üzerinden beraberinde getirmeye hizmet etmiştir. Hacca giden Müslümanların çoğu kısmı maddi olarak yeterli imkanlara sahip olan zengin tüccar ve dini ulemeden ibaret olmuş, onlar dönemin entelektüelleri sayılmışlardır. Orta Asyalı hacılar Hac seferi boyunca İstanbul ve Osmanlı Devletinin diğer şehirlerinde yer alan Özbek tekkelerinde bir müddet konaklamış olmalarından dolayı bu devlet ve Osmanlı padişahları hakkında yeterli derecede bilgileri edinme fırsatına sahip olmuşlardır. Bunun neticesinde Hokand Hanlığında yaşayan ahali arasında Osmanlı padişahları hakkında belli başlı düşünceler oluşmuş, burada kaleme alınan tarihi eserlerde onlar "Halife-i Rum", "Halife-i ruy-i zemin" gibi ifadelerle zikredilmişlerdir. Mekke, Medine, Şam, Kudüs şehirlerinin Osmanlı Devletine tabi olması ve bu şehirleri Türk sultanları tarafından görevlendirilen valiler tarafından yönetilmesi, Orta Asya'da yazılan tarihi eserlerde Osmanlı padişahlarını İslam halifesi olarak görülmesini sağlamıştır.

Hokand-İstanbul Münasebetlerinin İlk Aşaması

Emir Ömer Han'ın (1810-1822) hükümdarlık yıllarına kadar Hokand Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasında hiçbir diplomatik ilişki tesis edilmemiştir. Bu iki devlet arasındaki ilk diplomatik münasebetlere ait bilgiler Hanlık tarihiyle ilgili kaleme alınan önemli kaynaklardan biri olan Muhammed Hakim Han Töre'nin *Müntehabü't-Tevarih* eseridir. Eserde "Halife-i Rum" yani Osmanlı padişahına elçi gönderildiği kaydı düşülmüştür (MT: 294a).

İki devletin arasındaki ilk elçilik ilişkileri Hokand hanı Emir Ömer Han'ın (1810-1822) girişimleri ile 1820 yılında başlamıştır. Söz konusu girişim diplomatik misyon ile Seyyid Hacı Mirkurban'ın elçi olarak gönderilmesiyle olmuştur. Ancak Seyyid Hacı Mirkurban'ın hangi amaçla, hangi misyonla Osmanlı devletine gönderildiği *Müntehabü't-Tevarih* eserinde kaydedilmemiştir (MT: 294a).

Emir Ömer Han tarafından Seyyid Mirkurban aracılığıyla Sultan II. Mahmud'a gönderilen mektup, Osmanlı Devletine bağlı olarak faaliyet gösteren tercüme odası tarafından çevirisi de yapılmıştır (TCCDABOA, nr., 781/36547). Söz konusu mektupta Ömer Han Rusya İmparatorluğunun Hokand Hanlığının sınırına askeri istihkamları inşa etmesinden dolayı endişeler dile getirilmiş, bunun dışında Kaşgar meselesinde Buhara emirinin Hokand'a yönelik yürüttüğü yanlış siyasi hareketleri ifade edilmiştir (TCCDABOA, nr., 781/36547).

Emir Ömer Han'ın Osmanlı Devletine Seyyid Mirkurban başkanlığındaki diplomatik misyonu gönderilmesindeki başlıca amacı askeri yardım almak olmamış, aksine Osmanlı Devletinin manevi desteğini istemiştir. Meselenin bu yönleri Saray, Komatsu, Boltaboyev, Macit'in çalışmalarında analiz edilmiştir (Saray, 1990; Komatsu 2006; Boltaboyev, 1997; Macit, 2008). Rusya İmparatorluğunun hanlığın hudutları içerisine yaklaştığı bir zamanda Buhara Emirliğinin birleşerek karşı çıkma, mücadele etmenin yerine Hokand'a tehditler savurması üzüntü verici durumdur. Bu bakımdan Emir Ömer Han Osmanlı padişahı Sultan II. Mahmud'a "halifem" diye müracaat etmiş, sultandan yarlık, kılıç ve tuğ gönderilmesini rica etmiştir. Türk tarihçisi Mehmet Saray, çalışmasında Emir Ömer Han'ın mektubunun Osmanlı saltanatında nasıl karşılandığı meselesini incelemiştir (Saray, 1990: 36-37). Ancak edebiyatçı Hamidullah Boltaboyev Osmanlı sultanı II. Mahmud'un cevap mektubunun bilim dünyasına bilinmediğini kaydeder (Boltaboyev, 1997: 2). Japon bilim adamı Hisao Komatsu ise 2 Eylül 1820 (2 Zilhicce 1235) yılında Osmanlı Devletinin sadrazamı tarafından Ömer Han'a gönderilmek üzere hazırlanan Hatt-ı Hümayun koleksiyonunda muhafaza edilen 36579 numaralı belgeyi göstermiştir (Komatsu, 2006: 963). II. Mahmud'un cevap mektubu ve Emir Ömer Han'ın isteği üzerine ona yarlık, tuğ ve kılıç gönderdiği konusundaki bilgi aynen *Müntehabü't-Tevarih* eserinde belirtilmiştir (MT: 294a). Muhammed Hakim Han Töre'nin kaydettiğine göre Osmanlı Devleti hükümdarı Sultan II. Mahmud, Seyyid

Hacı Mirkurban ile birlikte kendi elçisini de Hokand'a göndermiştir. Bu elçilere Hive Hanlığından da iki elçi de katılarak birlikte Hokand'a geldiğini eserden öğreniriz (MT: 294). Hive Hanlığının Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik münasebetlerinin yürütülmesi Hokand Hanlığının bölgedeki bundan sonraki siyasi mevkiini belirlediğini söylemek mümkün.

Muhammed Ali Han (1822-1841), Şir Ali Han (1842-1845) ve Hudayar Han'ın ilk hükümdarlık yıllarında (1845-1858) İstanbul ile düzenli olarak diplomatik ilişkiler yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve Hokand Hanlığının tarihiyle ilgili yazılan eserlerin yazma nüshalarında kaydedildiğine göre İstanbul – Hokand arasında askeri ve siyasi iş birlikleri iyi bir dereceye yükselmişti.

Seyyid Yakub Han Töre'nin İstanbul Ziyaretine Sebep Olan Faktörler

1860-1865 yıllarında Hokand Hanlığında siyasi durum son derece karmaşık ve çelişkili bir hâle gelmişti. Bunun başlıca nedeni Rusya İmparatorluğunun Hokand Hanlığının kuzey bölgelerine kuvvetli bir şekilde baskınlar uygulamaya başlaması idi. 1863-1865 yıllarında Rusya İmparatorluğu Hokand Hanlığının kuzey sınırları içerisinde yer alan Evliya Ata, Türkistan, Çimkent gibi idari birimlerini sırayla işgal etmeye başlamıştı. Bu dönemde Hokand Hanlığının hükümdarı Sultan Seyyid Han (1863-1865) genç olduğundan dolayı devletin yönetimi baş vezir Molla Alikulı Emirleşker¹ tarafından yapılmıştır. Molla Alikulı Emirleşker baş vezir görevinde bulunduğu sebebiyle komutan olarak Evliya Ata, Türkistan, Çimkent bölgelerinde saldırganlara karşı yapılan savaşlara katılmış, bu mücadeleleri yönetmiştir. Bunun sayesinde Hokand Hanlığına askeri desteğin gerekli olduğunu anlamıştır. Molla Alikulı Emirleşker devletin durumunu dikkate alarak etkin bir şekilde dış siyaset yürütmeye, diplomatik münasebetleri geliştirmeye gayret etmiştir. Molla Alikulı Emirleşker ile savaş meydanlarında birlikte mücadele eden, Hokand Hanlığının devlet yönetiminde *şigavul*² görevinde bulunan vezir Muhammed Yunuscan Şigavul tarafından kaleme alınan *Tarih-i Alikulı Emirleşker* adlı eserde Hanlık tarafından acil olarak komşu ülkelere elçilerin gönderildiği kaydedilmiştir (Beisembiev, 2003; 62). Yurtdışına gönderilen bu diplomatik misyonların

¹ Hokand Hanlığı tarihinde Molla Alimkul, Alimkul Emirleşker, Âlimkul isimleriyle tanınan komutanın asıl ismi Molla Alikulı idi. Hokand Hanı Sultan Seyyid Han'ın (1863-1865йй.) baş veziri olarak *emirü'l-ümera* unvanını almıştır. Bu konuda ilk olarak Muhammed Aziz Mergilanî'nin *Tarih-i Azizî* eserinin Ş. Vahidov ve D.Sangirova tarafından yayıma hazırlanan kitabından zikredilmiştir. Z. İlhamov 2004 yılında "Alikulı Emirleşker ve Onun Hokand Hanlığının Siyasi Tarihindeki Yeri" başlıklı doktora tezi de hazırlanmış olup, bu çalışmada Molla Alimkul'un asıl isminin *Alikulı* olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında bilimsel incelemelerimiz sonucunda Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen 1865 yılında Osmanlı padişahı ve sadrazamı adına gönderilen iki mektupta yer alan mühürde "*Molla Alikulı Emirü'l-Ümera ibn Hasanbiy 1281*" kaydını tespit ettik. *Tarih-i Azizî* eserinin yayımında belirtilen Alikulı Emirleşker'in mührü ile Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen Alikulı'nın mektubunda yer alan mühürler farklı olmasıyla dikkat çekmekte.

² *Şigavul* – Hokand Hanlığının merkezi yönetiminde Han'ın dışişleri konusunda danışmanı olarak elçiliğe adayların tavsiye edilmesinden, yurt dışından gelen elçileri karşılanması, elçilerin ihtiyaçlarının giderilmesi gibi teşrifatla ilgili meselelerden sorumlu vezirdir.

faaliyetlerini Rusya İmparatorluğu ayrı bir ilgiyle izlendiği ve takip edildiği Rusya'daki arşiv belgelerinde de kaydedilmiştir (Orenburg il devlet arşivi – GAOO: F.6. op.10. yed.hr. 8148)).

Muhammed Yunuscan Şigavul'un kaydettiği bilgilere göre bunun gibi elçiliklerden biri İstanbul'a gönderilen diplomatik misyon olmuş, bu heyete Ahmed Hoca İşan elçi olarak tayin edilmiş, heyet ise Kaşgar yolundan yola çıkmıştır (TAE: 66a). Mezkur diplomatik heyet Hokand'dan İstanbul'a 1864 yılının Mayıs ayında gönderilir. Ancak Çin sınır muhafızları Ahmed Hoca İşan'ın sınırdan geçmesine izin vermezler. Bu haber Hokand'a ulaşmasından sonra Alikulı Emirleşker diplomatik heyetin kesinlikle İstanbul'a ulaşması gerektiğini vurgulayarak Muhammed Yunuscan Şigavul'u özel görev ile Kaşgar'a gönderir (TAE: 66a). Muhammed Yunuscan Şigavul Kaşgar'da Çin sınır muhafızlarıyla yapılan görüşmeler yapar. Bunun sonucunda Ahmed Hoca İşan'ın yerine Hacı Melibay Eşik Ağasını İstanbul'a gönderdikten sonra Hokand'a döner (TAE: 66a; Beisembiev, 2003: 63). Bu olay 1864 yılının Haziran ayında vuku bulduğunu Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen mektup da kanıtlar (TCCDABOA, HR.TO. 447/ 1).

Hacı Melibay'ın başkanlığındaki elçiliğin verimsiz olduğu bir sonraki gönderilen elçiliğin mektubunda da ifade edilmiştir (TCCDABOA, HR.TO. 447/ 1). Bunun neticesinde 1864 yılının sonbahar aylarında Hokand Hanlığından ülkenin büyük dini ulemasından biri olan Seyyid Yakub Han Töre yeni bir elçilik misyonu ile İstanbul'a yollanmıştır. Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçilik Hive Hanlığı ve İran üzerinden çok meşakkatli bir yolu geçerek 1865 yılının Nisan ayında İstanbul'a ulaşmıştır (Saray, 1990: 68).

Seyyid Yakub Han Töre'nin Faaliyetleri

Her devlet genellikle diplomatik münasebetlerin yürütülmesinde yetenekli, becerikli devlet adamları, tüccarlar veya din adamlarından elçi görevinde faydalanmıştır. Hokand Hanlığı da bundan müstesna değildi. XIX. yüzyılda kaleme alınan tarihi kaynaklar, resmi yazışmalar ve arşiv belgeleri Hokand Hanlığının çeşitli amaçlarla tesis ettiği diplomatik münasebetlerinde elçilik görevini yerine getiren şahısların daha çok din adamlarından seçildiğini gösterir. Bu ise tüccarlar veya devlet adamlarına nazaran dini önderlerin elçilik faaliyetlerinde daha verimli sonuçlar elde ettiklerinden dolayı olmuştur. Bunun gibi şahsiyetlerden biri olarak Nakşibendiyeye-müceddidiye tarikatı önderi olan Miyan Halil Sahibzade'yi göstermek mümkündür. Bu şahıs Muhammed Ali Han tarafından 1841 yılında Petersburg'a elçi olarak gönderilmiş, misyonu boyunca olumlu sonuçlar elde edebilmiştir. Onun bu başarılı faaliyeti Muhammed Yunuscan Şigavul'un *Tarih-i Alikulı Emirleşker* eserinde şöyle tarif edilmiştir: "İnsanoğlunun tamamı aynı değildir. Bazıları fehimi, akli ve zekâsının keskin olmasıyla diğerlerinden farklıdır" (TAE: 66a; Beisembiev, 2003: 61). Dini önderler medreselerde eğitim görek mükemmel derecede bilim ve meleke sahibi olmuşlardır. Bu

sebeple hükümdarlar ve yetkililer elçilik için aynen onların arasından aday göstermişlerdir. Örneğin bizzat Muhammed Yunuscan Hokand Hanlığının merkezi yönetiminde *şigavul* mevkiinde görev yapmıştır. Ayrıca baş vezir Alikulı Emirleşker'e Rusya İmparatorluğunun saldırısı nedeniyle çetin bir siyasi durumun meydana geldiği bir vakitte Müslüman ülkelerden yardım istemek üzere elçiler gönderilmesini, elçi olarak ise meşhur dini ulemadan olan Ali Ekber Hacı Nakib, Ebulkasım Han İşan, İşan Kazı ibn Nizamüddin Kazı gibi şahısları tavsiye etmiştir (TAE: 66a; Beisembiev, 2003: 61). Diğer tarihi kaynaklarda da diplomatik münasebetlerde elçilik görevini dini önder ve âlimlerin yerine getirdiği konusundaki bilgileri tespit etmek mümkün.

1864 yılının Haziran ayında gönderilen Hacı Melibay Eşik Agası'nın başkanlık ettiği diplomatik misyonun her hangi bir somut netice elde edemediğinden aynı yıl İstanbul'a Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçilik heyeti gönderilmiştir. Ancak Hokand Hanlığının tarihiyle ilgili kaynaklarda Seyyid Yakub Han Töre'nin İstanbul'a elçi olarak gönderildiği konusundaki bilgilere rastlamıyoruz. Hatta bu dönemde Hokand Hanlığının siyasi sürecinin içinde bizzat bulunan Muhammed Yunuscan Şigavul da bu konuda eserinde herhangi bir bilgi kaydetmemiştir. Bundan Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçiliğin İstanbul'a son derece gizli bir şekilde gönderildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu elçilik konusunu sadece Osmanlı arşivleri ve Rusya Federasyonundaki arşivlerde bulunan belgeler açıklık getirmektedir.

Seyyid Yakub Han Töre'nin hayatı hakkında Hokand Hanlığının tarihiyle ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler çok sınırlıdır. Hatta Muhammed Yunus Can Şigavul da neredeyse hiçbir bilgi kaydetmemiştir. Halbuki o Seyyid Yakub Han Töre'nin 1864 yılında İstanbul'a elçilik göreviyle gönderildiği zamanda yurtdışına elçiliklerin gönderilmesiyle ilgilenen devlet görevlisi idi. Bunun dışında 1867 yılında Seyyid Yakub Han Töre İstanbul'dan Hokand'a döndüğü ve kısa bir zaman sonra Kaşgar'a Yakub Beg Bedevlet'in kabulüne gittiği vakitte de Yunus Can Şigavul aynı görevine devam ediyordu. Muhammed Yunus Can Şigavul yazdığı eserinde Seyyid Yakub Han Töre ve onun faaliyetleri konusunda hiçbir bilgi kaydetmemesini iki sebebe dayanarak açıklamak mümkün: biri *Tarih-i Alikulı Emirleşker* eseri Hokand Hanlığının baş veziri ve ordu komutanı olan Alikulı Emirleşker'in faaliyetleriyle ilgili bir eser olduğundan başka şahıslar hakkında bilgilerin sınırlı verilmiş olması, ikincisi ise eser sadece 1865 yılına kadar meydana gelen olayları ihtiva etmesidir.

Seyyid Yakub Han Töre 1818 yılında Taşkent'te dünyaya gelmiş, 1899 yılında Delhi'de vefat etmiştir (Kara, 2013: 284).

1882-1903 yıllarında Rusya İmparatorluğunun Kaşgar'daki birinci konsolosu olan Nikolay Petrovskiy'in verdiği bilgilere göre Seyyid Yakub Han Töre, Yakub Beg Bedevlet tarafından Hindistan, Londra, İstanbul ve Petersburg'a

elçilik göreviyle gönderilmiştir (Petrovskiy, 1917: 97; TS:92a). Seyyid Yakub Han Töre'nin Yakub Beg Bedevlet tarafından birçok kere elçilik görevine layık görülmesi ona karşı güveni dışında Seyyid Yakub Han Töre'nin diplomatik mahareti, zekâsı ve bilgisinin derinliğine işarettir. Nikolay Petrovskiy'in Kaşgar'da bulunduğu zaman Seyyid Yakub Han Töre Keşmir'de idi (Petrovskiy, 1917: 97).

Seyyid Yakub Han Töre'nin İstanbul'daki yaşamı ve irfani faaliyetleri hakkında Mustafa Kara daha ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre Seyyid Yakub Han Töre'nin tasavvufla ilgili yaklaşık 10 risale ve kitaba şerh yazdığı anlaşılmaktadır (Kara, 2009).

Seyyid Yakub Han Töre 1864 yılında İstanbul'a geldiğinde Nakşibendiyye tarikatının mensubu idi. Söz konusu seferi boyunca İstanbul'daki birçok tasavvuf önderlerinin sohbetlerinde bulunmakla birlikte Halvetî-Şabanî şeyhi Mehmed Tefvik Bosnevî'ye intisap etmişti. Bosnevî'nin vefatından sonra ise Mustafa Enverî'nin sohbetlerinde bulunmuştur (Kara, 2009: 12). Mustafa Enverî Efendi'nin vefatından sonra irşat icazetini alan Seyyid Yakub Han Töre 20 yıla yakın Hindistan'da Şabaniyye tarikatının yayılması için hizmet etmiştir (Kara, 2013: 284).

Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığının siyasi sistemindeki yeri konusunda bir tek Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen iki mektup tam anlamıyla bilgi vermektedir. Mektupta gösterildiğine göre Seyid Yakub Han Töre, Hokand Hanlığında *kadıu'l-kudat*³ görevinde faaliyet göstermiştir. Bunun dışında Hokand Hanı tarafından *nakib*⁴ unvanı ile taltif edilmiştir.

Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığının siyasi sistemindeki yeri konusunda ise bir tek Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen iki mektup tam anlamıyla bilgi vermektedir. Mektupta gösterildiğine göre Seyid Yakub Han Töre, Hokand Hanlığında *kadıu'l-kudat*⁵ görevinde faaliyet göstermiştir. Bunun dışında Hokand Hanı tarafından *nakib*^{*} unvanı ile taltif edilmiştir.

³ *Kadıu'l-kudat*, Hokand Hanlığı merkezi yönetim sisteminde kadıların kadısı, başkadı olarak yargı teşkilatının üst yöneticisi idi.

⁴ *Nakib* – dini bir unvan olarak Hokand Hanlığında Hz. Peygamber soyundan gelenlere verilmiştir.

⁵ *Kadıu'l-kudat*, Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği idarî yapısında en üst derecedeki kâdı, başkâdı, kâdıların başkanı anlamını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk: Fahrettin Atar-Aiitmammat Kariev, "Hokand Hanlığındaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 28/2016, 293-305; Aiitmammat Kariev, "Buhara Emirliğindeki (1747-1920) Şerî Mahkemeler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 48/2020, 403-427.

* *Nakib* – dini bir unvan olarak Hokand Hanlığında Hz. Peygamber soyundan gelenlere verilmiştir.

Seyyid Yakub Han 1865 yılının Nisan ayında Osmanlı Devletinin başkentine geldiği zaman daha önce gelen elçi Hacı Minglibay de İstanbul'da idi. Osmanlı Arşivinde Seyyid Yakub Han Töre'nin elçilik faaliyetine dair 7 adet belge mevcuttur. Bu belgelerden ikisi Hokand Hanlığı baş veziri tarafından Türk sultanı ve sadrazamına gönderilen mektuptur (TCCDABOA, HR.TO. 447/ 1; TCCDABOA, HR.TO.. 447/ 87). Bu mektuplarda Seyyid Yakub Han Töre'nin bağımsız elçi olarak gönderildiği ve Hokand Hanlığında devlet yönetiminde de görev yapan büyük ulemadan biri olduğu kaydedilmiştir. Diğer 5 belge ise Seyyid Yakub Han Töre'nin Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'daki yaşamı için sağlanan maddi destek ile ilgili belgelerdir (TCCDABOA, A.)MKT.MHM. 333 / 99; TCCDABOA, A.)MKT.MHM. 347 / 77; TCCDABOA, A.)MKT.MHM. 367 / 68; TCCDABOA, A.)MKT.MHM. 376 / 93; TCCDABOA, I..DH.. 588 / 40902).

Bununla birlikte Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelerde Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığının ikinci elçisi olarak kaydedildiği tespit edilmektedir. Bu durum Hokand'dan daha önce gönderilen elçi Hacı Melibay'ın da aynı zamanda İstanbul'da bulunduğunu ve iki elçinin arka arkaya geldiğinden kaynaklanmış, Seyyid Yakub Han Töre belgelerde *Hokand'ın ikinci elçisi* olarak zikredilmiştir.

Osmanlı Arşivinde Bulunan İki Mektup

Bütün ülkeler kendi kültürü, sanatının güzel örneklerini diplomatik ilişkiler vasıtasıyla göstermeye, sergilemeye ciddi bir şekilde dikkat eder. Osmanlı devlet arşivlerinde bulunan belgeler arasında 1864 yılında Hokand Hanlığından gönderilen iki mektup da yukarıda belirtilenleri kanıtlar niteliktedir.

Alikülü Emirleşker'in her iki mektubunun ölçüleri aynı şekilde, 53X30 cm boyuttadır. Mektuplar güzel nestalik hattıyla Fars dilinde kaleme alınmıştır (TCCDABOA, HR.TO. 447/ 1). Anlamına göre mektubu dört kısma ayırabiliriz. Birinci kısım mektubun başlangıç kısmından ibaret olup, bu kısımda Allah'a hamd ve sena, Hz. Peygamber'e salavat yer almaktadır. Daha sonraki bölümde Hokand Hanlığının kuzey ve doğu bölgelerinin Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edildiği meselesi kaydedilir. Üçüncü kısımda Türk sultanından Müslümanların halifesi olarak sorumluluğun üstlenilmesi meselesinde ciddi anlamda askeri yardım talep edilir. Mektubun son kısmında Seyyid Yakub Han Töre'nin elçi olarak gönderildiği, elçi tarafından sözlü olarak ek bilgilerin verileceği, ayrıca gönderilen hediyelerin listesi de yer almaktadır.

Hediyeler listesinde 1 adet ipek kumaştan özel kıyafet, 5 top Mergilan ipek kumaşı ve 50 adet şal kaydedilmiştir (TCCDABOA, HR.TO. 447/1). Hediyeler listesinden sonra mektubun sonunda "*Himmetimiz büyük, ancak elimiz (imkânımız) küçüktür*" şeklinde ifadenin mevcut olması finansal bakımdan devletin zor bir durumda olduğu anlamına gelir.

Bu mektubun daha önce diplomatik ilişkilerde gönderilen mektuplardan farklı olan bir hususu mektupta hediyelerin adı ve sayısı kesin olarak

gösterilmiş olmasıdır. Ömer Han ve Muhammed Ali Han'ın döneminde gönderilen mektuplarda hediyelerin adı ve türü kaydedilmemiştir. Mektuplarda sadece "*Hediyelerimizi kabul etmeniz bizi sevindirir*" ifadesine yer verilmiştir. Hediyelerin adı ve sayısı ayrı bir ek kâğıtta sıralanmıştır (TCCDABOA, Hatt-ı Humayun Daftarı, nr., 657/ 32100 D.). Bazı dönemlerde Osmanlı sarayında elçileri kabul eden görevliler tarafından hediyeler ayrı bir liste haline getirilmiş, daha sonra bu liste Sadarete muhafazaya alınmıştır⁶.

Alikulı Emirleşker tarafından görevlendirilen Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçilik aracılığıyla gönderilen mektubun son kısmında yer alan "*Himmetimiz büyük, ancak elimiz (imkânımız) küçüktür*" ifadesi aslında devletin finansal olarak zor duruma düştüğünün göstergesidir. Elçiler vasıtasıyla gönderilen hediyelerin çeşidi ve miktarı mektupta özellikle belirtilmiş olmasının sebebi de devletin finansal anlamda ağır durumda olmasıdır. Bununla birlikte Alikulı Emirleşker devletin ekonomik durumunu vurgulamak istemiştir. Diplomatik ilişkilerde daha önce gönderilen hediyelerin türü ve sayısı çok olduğundan mektuplarda böyle bir liste yer almamıştır.

1865 yılında Taşkent'in müdafaası uğrunda yapılan savaşlarda Alikulı Emirleşker vefat etti. Hokand Hanlığının büyük bir kısmını oluşturan Taşkent ve Deşt-i Kıpçak bölgeleri tamamen Rusya İmparatorluğunun kontrolüne geçti. Bu olaylardan sonra Seyyid Yakub Han Töre İstanbul'da 2 daha kalmaya mecbur kalmıştır. Seyyid Yakub Han Töre'nin ülkesine dönememesinin sebebi olarak Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgelerde Hokand Hanlığındaki siyasi durumun karmaşık bir hal almış olması gösterilmiştir (GAOO: F.6. op.10. yed.hr. 8148).

Elçi Seyyid Yakub Han Töre İstanbul'dan Hokand'a 1867 yılında dönmüştür. Onun Osmanlı Devletindeki elçilik faaliyeti, Orenburg valiliği üzerinden ülkesine dönmesi ve Rusya İmparatorluğunun gizli servisleri tarafından her zaman takip altında olduğu Orenburg devlet arşivinde bulunan belgelerde kaydedilmiştir (GAOO: F.6. op.10. yed.hr. 8148). Bundan Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlık ettiği diplomatik misyonun neticesi Rusya İmparatorluğunu endişelendirmiş, bu elçiliği dikkat merkezinde tutmuştur. Elçilik faaliyetlerinden dolayı Seyyid Yakub Han Töre'yi Mehmet Saray "*Türkistan Müslümanlarının yetiştirdiği en büyük diplomatlardan biri*" olarak nitelendirir (Saray, 1990: 69). Bunun dışında elçi Seyyid Yakub Han Töre'nin Osmanlı Devletinin Türkistan Müslümanları için olumlu etki edecek yeni teşebbüsleri ileri sürdüğü kaydedilir (Saray, 1990: 70).

Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik münasebetleri yansıtan mektuplar, orijinalliği ile büyük bir önem arz eder. Hokand Hanlığından Osmanlı padişahlarına gönderilen nefis nakışlar, tezhipler ile

⁶ Ayrıca Osmanlı Devletinden gönderilen hediyeler de sadarete kayıt altına alınmıştır.

süslenen mektupların hattatlık, tezhip ve nakış sanatının şah eserlerinden olduğunu anlamak zor değil.

Bilhassa Hokand Hanlığından diğer ülkelere gönderilen mektuplar arasında bunun gibi şahane tezhipler ile süslenen başka mektuba rastlanmadığını vurgulamak gerekir. Bize göre sadece 1864 yılında Hokand Hanlığının baş veziri Molla Alikulı Emirleşker tarafından İstanbul'a elçi Seyyid Yakub Han Töre aracılığıyla gönderilen mektup bunun gibi tezhiplerle süslenerek hazırlanmıştır. Rusya İmparatorluğuna, hatta daha önceki tarihlerde İstanbul'a gönderilen mektuplarda bile bu kadar özenin mevcut olmadığını kaydetmek gerekir. Örneğin Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen Hokand hanları tarafından İstanbul'a gönderilen üç orijinal mektuptan biri Şir Ali Han'a (1842-1845) ait olup, mektubun sadece başlangıç kısmı altın yaldızla yazılmıştır (TCCDABOA, D.HR. 30/1389). Ancak Alikulı Emirleşker tarafından gönderilen mektuplar son derece güzel ve ihtişamlı tezhiplerle süslenmiş ve altın yaldızlı cetvel içerisine yazılmıştır. Söz konusu mektupların biri Osmanlı Devletinin hükümdarına, ikincisi ise sadrazam adına gönderilmiştir (TCCDABOA, HR.TO. 447/ 1.; TCCDABOA, HR.TO. 447/ 87). Mektupların içeriği ve anlamı aynı ise de içerisinde bulunan tezhipler, çeşitli süslemeler tamamen birbirinden farklıdır. Her iki mektup kendine özgü bir şekilde nefis süslemeleriyle göz alır. Ayrıca bu döneme kadar hükümdarların dış ülkelerin hükümdarlarına gönderilen mektupları genellikle bu şekilde süslenmediğini de belirtmek lazım. Buna Rusya Dışişleri Bakanlığının arşivinde (AVPR) muhafaza edilen Buhara ve Hie Hanlıklarından, ayrıca 1798 yılında Taşkent hâkimi Yunus Hoca tarafından gönderilen mektuplar örnek olarak gösterilebilir. Bu devletlerin yöneticilerinin gönderdiği mektuplar Hokand Hanlığından yollanan mektuplardan farklı olarak çeşitli süslemeler olmadan, tezhipsiz bir şekilde işlenmiştir. Söz konusu iki mektubun süslemelerinin dışında diğer önemli bir husus da mektupların hükümdar tarafından değil, baş vezir tarafından gönderilmiş olmasıdır.

Sonuç

Dış ülkelere gelen tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla Osmanlı Devletine gönderilen Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçilik her ne kadar somut bir sonuca ulaşmamış olsa da hanlıkta mevcut olan siyasi problemi çözmek uğrunda gayret göstermiştir. Ancak Hokand Hanlığının yönetimi söz konusu diplomatik ilişkiden somut bir neticeye erişmeyi beklediğini görürüz. Bütün bunların yanı sıra Osmanlı Devletinin kendisi de siyasi anlamda gerileme ve çöküşe doğru sürüklendiği bir dönemde olması, ayrıca iki devlet arasındaki mesafenin epey büyük olması mezkur diplomatik misyonunun kesin ve somut bir neticeye ulaşmamasına neden olmuştur. Hatta hanlık topraklarının işgal edilmesini önlemek amacıyla İslam halifesi olarak görülen Türk sultanına ciddi anlamda müracaatta bulunması da bu konuda sonucu etkilememiştir. Buna rağmen Seyyid Yakub Han Töre'ye elçi olarak her zaman ihtiram gösterilmiş, Osmanlı Devleti hükümetinin dikkat merkezinde olmuştur.

Mektubun tercümesi

Bu alemin tek ve tenha cevheri, bütün hükümleri hayata geçirilen Zat, yaratıcılık ihtirası ile bu dünyayı dipsiz denizden sahile çıkardı. İnsanın yaşaması için cemiyeti inci gibi dizen Allah'a hamd olsun.

Zelillik sahrasında yolunu kaybedenleri hidayet menziline ulaştıran makam-ı mahmudun sahibi olan Resulullah sallallahu aleyhi ve selleme selam olsun.

Fikri ve zikri gök gibi yüksek, güneş gibi münevver, melekler gibi parlak ve mekanları Firdevs cenneti gibi güzel, arş onun eşiği olan görkem sahibi, Allah onun mülküne esenlik versin, olan kişinin⁷ (Halifenin) fikrinin işbu mektuba yöneltilmesini arz ederim.

Ey kulları sevindiren zat, daha önce Rusya keferesi (Allah'ın laneti onların üzerine olsun) eski sulhumuzun binasını vefasızlık ve ihanet ile bozdu. Deşt-i Kıpçak'ın doğu kısmı olan vilayetler – Kaffal, Issık Göl, Üç Almata, Huştek, Pişpek, Merki ve İtkeçük, her biri öyle şehirler idi ki buralarda tekbir ve tahlilin sesleri Arş'taki Kerrubîlerin meclisini süslerdi, bu vilayetlerdeki halkları 200 bin ailesi ile kendi tasarrufuna aldı.

Memleketin kuzey tarafından Ak Mescid, Kuş Korgan, Çim Korgan, Kümüş Korgan, Kuvlık, Cuvlık, Yangı Korgan, Suzak ve Ulak Turgan, her biri havasının temizliği, letafeti, akar suları ile cennet rıdvânını utandıran derecede idi, buralar bütün ahali ile (200 bin aile) Rusların mülküne geçti. Dinin gecesini aydınlatan ışıkları küfür ve dalaletin eteği ile söndürdüler. Bu yerlerde yaşayan hakiki yiğitleri merhametsizlik kılıcından geçirerek helaket toprağına attılar. Kadınlar, çocuklar, bakire kızları kölelik azabına maruz bıraktılar.

Bu sebeple ahvalin niceliğini siz arz ettim. Rusya'nın saldırısına karşı destek isteyerek Minglibay Eşik Agasını ulu asası göklere ulaşan, Allah'ın gölgesi olan Dergahınıza göndermişim. 1281 senesinin Muharrem ayında Kubanlı* kafirler doğu taraftan Taraz adıyla meşhur olan Evliya Ata vilayetine saldırmaya başladılar. Orenburg kafirleri ise kuzey taraftan Yesi adıyla meşhur olan Türkistan'a hücum etmeye başladılar. Bu iki vilayet Deşt-i Kıpçak'ın en büyük bölgeleri idi. Bu yerleri güç ile kendi tasarruflarına aldılar. Yiğit erleri zulüm ve kahır kılıcı ile helak ettiler, hor ettiler. Bakire kızlar ve namuslu mümin kadınları hadsizlik ve sitem zinciri ile bağladılar. Dünyanın kutuplarından olan, evliyaların gözüne sürdüğü Hazret-i Sultan Hoca Ahmed Yesevi'nin pak mezarı ve İmam Muhammed'in kabri facir kafirlerin ayakları ile çiğnendi. Camiler ve tekkeler Hristiyanların kilise ve ibadethanesine çevrildi.

Mazlum ve bu durumdan dertli olanların, azap çekenlerin ahından gökyüzünün iki aydınlatıcısı olan Güneş ve Ayın nuru sönük düştü. Bu

⁷ Osmanlı padişahu Sultan Abdulaziz övülmektedir.

* Rusya'da bulunan şehir adı.

sebeple bu aciz leşker, top ve tophane ile Hokand'dan 14 fersah uzaklıktaki Taşkent'e, daha sonra 24 fersah uzaklıktaki Çimkent'e geldim. Çimkent'ten Evliya Ata'ya kadar 16 fersah.

Kuban ve Orenburg kafirlere karşı 12 günden beri iyiler ve kötülerin savaşı sürmekte.

Her biri kavmimizin göz nuru olan müminlerden 1000 adedi Allah'ın kitabında belirtilen "Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin" - ayetince şeref bularak şehit oldular. Çok sayıda gaziler yaralandı. Kafirler zümresinden olanların bir çoğu da gazilerimizin parlayan kılıçlarından cehennem en diplerinden yerini buldular, bir çoğu da yaralandı.

Her iki taraf geri çekildi, yani Ruslar Evliya Ata ve Türkistan'a biz Çimkent'e döndük. Fakir (*Alikul*) bu durumu (Türkistan'da) Seyyid Mirza Han'a arz ettim ki kendim Çimkent'te bulunmaktayım. İlk başta umut elini Allah'ın inayetine uzatmış olarak ikinci elim ile halife-i İslam'a biat ederek intizar gözümü Allah'ın yerdeki gölgesi bizlere destek vereceğine dikmiş durumdayım.

Durumun bütün hakikatinden haberdar olan *kadı'l-kudat*, *nakib* Yakub Han Töre'yi Siz zat-ı alinin huzuruna göndermiş bulunmaktayım.

İslam diyarı (Hokand Hanlığı) daha önce de size itaat ederdi. Zat-ı alinizin dışında bize destek edecek başka kimse yok. Eğer bu defa da daha önceki gibi destek gecikirse⁸ yalnız Allah'a sığınırım. Bu yurt kafirlerin tasarrufuna geçerek, kadın ve erlerimiz kölelik belasına giriftar olup, İman ve İslam'ın ateşi tamamen söner. Biz çaresizlerin elleri kıyamet gününde Allah'ın huzurunda zat-ı alinizin ve ulu vezirlerinizin eteğinden sıkıca tutar. Ey muhterem zat, bize cihat farz olmuştur, ancak acizliğimizden ötürü biz bunu yerine getiremiyoruz. Size ettiğimiz biat⁹ ve kafir ve facirlerin zulüm eli bizi geçerek Halife-i zaman olan siz zat-ı alinize cihat farz derecesine ulaşmıştır.

Genişliği ve uzunluğu ile 600 fersahı içerisinde bulunduran Deşt-i Kıpçak ve Türkistan kafirlerin tasarrufuna geçmiş bulunmakta. Eğer siz bu yerleri kurtarmak için şimdiden gayret etmezseniz, dinin ve milletin yöneticileri olan biz çaresizleri kafirlerin eline bırakırsanız şeri ve akli bakımdan, Allah'ın huzurunda bunu nasıl cevaplandıracaksınız? Eğer merhamet göstererek bu hususta gayret gösterirseniz, gönderdiğimiz mektubu ulaştırdıklarında ona itibar gözü ile baksanız çok büyük mürüvvet göstermiş olursunuz.

Diğer meseleler muhtar vekilimin kendisi tarafından açıklanacaktır.

Azıcık hediyemiz var.

⁸ Daha önce Sultan Seyyid Han tarafından Minglibay Eşik Agası başkanlığındaki elçiliğe ima edilmekte.

⁹ 1819 yılında Ömer Han, 1837 yılında Muhammed Ali Han, 1854 yılında Hudayar Han, 1864 yılında Sultan Seyyid Han tarafından gönderilen elçiliklerde Hokand Hanlarının Osmanlı padişahlarına olan bağlılığını bildirmişlerdir.

Özel ipek kumaştan bir kıyafet, 5 top ipekli kumaş, 50 adet şal.

Himmetimiz yüksek, ancak elimiz (imkânımız) kısa. Ve esselamu aleyküm.
1281 y.

Kısaltmalar

TCCDABOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

GAOO: Gosudarstvennyy Arhiv Orenburgskoy Oblasti – Orenburg İl Devlet Arşivi.

TAE: Muhammed Yunuscan Şigavul. *Tarih-i Alikulî Emirleşker*. Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü. Numara 12136.

MT: Seyyid Muhammed Hakim Han ibn Seyyid Masum Han. *Müntehabü't-Tevarih*. Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü. Numara 594.

TS: Abdullah Pansadbaşı. *Tarih-i Sigârî*. Britanya Kütüphanesi Or-8156.

Kaynakça

GAOO: F.6. op.10. yed.hr. 8148. *Delo O Hodataystva Kokandskogo Poslannika v Konstantinopole Seyid Yakubhana o Razreşenii Yemu Vernutsya na Rodinu*. 11.02. - 08.03. 1867 g.

Hokand Hanlığı'nın işgali sebebiyle Dersaadet'te ikamete devam edecek olan Sefir Yakub Han ve mensubatına verilmekte olan yevmiyenin kesilerek, maaş tahsis edilmesi. BOA, A.}MKT.MHM. 367 / 68

Atar, F.- Kariev, A. (2016). Hokand Hanlığındaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, 293-305.

Babacanov, B. (2010). *Kokandskoye Hanstvo: Vlast, Politika, Religiya*. Taşkent-Tokio. Yangı Neşr.

Beisembiev, T. (2003). *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*. London, Routledge Curzon.

Boltaboyev, H. (1997). "Emir Ömer Hannung Mektubu" *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı*. 24 Ekim 1997 y. Sayı 43, ss. 2-3.

Erdoğan, A. (2008). "The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul". *Central Asian Journal*. 52/1.

Gafforov, F. (1970). *Rossiya bilen Kokan Hanlığı Ortasındaki İktisadi ve Siyasi Alakalar*. Yayınlanmamış doktora tezi. Taşkent.

Gulomov, H. (2005) *Diplomatiçeskiye Otnoşeniya Gosudarstvo Sredney Azii s Rossiyey v 18- pervoy polovine 19 veka*. Taşkent, Fen neşriyatı.

- Hasanov, A. (1961). *Vzaimootnoşniye Kirgızov s Kokandskim Hanstvom i Rosssiyey v 50 - 70 godah XIX v.* Yayınlanmamış doktora tezi. Moskova.
- İşkuvvatov, V. (2003). *XX. Asırning II. yarımı Tarişünaslıgıda Kokan Rossiya Diplomatik Münasebetleri.* Yayınlanmamış doktora tezi. Taşkent.
- Kara, Mustafa (2009). "Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgarî". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı:23, ss. 9-24
- Kara, Mustafa (2013). "Yâkub Han Kâşarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43. Cilt. İstanbul, S. 284-285.
- Kariev, Aitmat (2020). Buhara Emirliğindeki (1747-1920) Şerî Mahkemeler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 403-427.
- Kim, Hodong. (2004). *Holy War in China: The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia, 1864-1877.* Stanford: Stanford University Press.
- Komatsu, H. (2006). "Khoqand and Istanbul: An Ottoman document relating to the earliest contacts between the khan and sultan". *Asiatische Studien Etudes Asiatiques*. LX.4. S. 963-986.
- Kuldaşev Ş. (2009). *Politişeskiye, ekonomişeskiye i kulturniye svyaz mejdu Kokandskim Hanstvom i Vostoçnim Turkestanom (XVIII – ser.XIX vv.)*. Yayınlanmamış dokta tezi, Taşkent.
- Kutlikov M. (1982). "Vzaimootnoşeniya Tsinskogo Kitaya s Kokandskim Hanstvom". *Kitay i Sosedı*. Nauka, Moskova.
- Levi S. (2017). *The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in the global age.* University of Pittsburgh Press.
- Macit A. (2008). *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı - Hokand Hanlığı Münasebetleri.* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.
- Newby, L. (2005) *The empire and the Khanate: a political history of Qing relations with Khoqand c. 1760-1860*, Leiden: E.J. Brill.
- Onuma, Takahiro, Yasushi Shinmen, and Yayoi Kawahara. (2013) *Reconsidering the 1848 Khoqand Documents Stored at the National Palace Museum.* Tohoku Gakuin University Review, History and Cultura. 49. 1-24.
- Onuma Takahiro, Yayoi Kawahara, and Akifumi Shioya. (2014). *An Encounter between the Qing Dynasty and Khoqand in 1759-1760: Central Asia in The Mid – Eighteenth Century.* Frontiers of History in China.
- Petrovskiy, Nikolay (1917). "Kratkaya svedeniya o litsakh, imevshikh otnosheniya ko vremeni Kashgarskogo vladetekya Bek-Kulibeka". *Protokoli zasedaniy I soobsheniya chlenov Turkestanskogo krujka lyubiteley arkeologii*. God. XXI. Tashkent. S. 89-99.
- Saguchi T. (1965). *The Estrern trade of the Khoqand khanate.* Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko, The Oriental Library, Tokyo.

Saray, M. (1990). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775 - 1875)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Saray M. (2003) *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Vasilyev A. (2014). "Znamya i Meç ot Padişaha". *Politiçeskiye i kulturniye kontakti hanstv Sentralnoy Azii i Osmanskoy İmperii (seredina XVI – naçalo XX vv)*. Moskova.

Zhiping, P. (1991). *Zhongya Haohanguo yu Qingdai Xinjiang (The Khoqand khanate in Central Asia and Xinjiang during the Qing period)*. Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Ürümçi.

[itobiad], 2020, 9 (4): 75/87

**BİLMEDİĞİMİZ HOKAND HANI: Şahruh Han İbn Muhammed
Ali Han'ın Hükümranlığı Sorusu Üzerine**

**THE KHAN OF KHOQAND WHOM WE DON'T KNOW:
on the rule of Shahrukh Khan b. Muhammad-'Ali-Khan**

Sultonov O'ktambek Abdulg'anievich

**Doç. Dr. Abu Reyhan Beruni Şarkiyat Enstitüsü / Özbekistan Uluslararası
İslam akademisi**

**Dr. of Sciences, Accociate Prof. Al-Beruni Institute of Oriental Studies /
International Islamic academy of Uzbekistan**

e-mail: usultonov@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-7746-7990

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 18.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 18.10.2020
Yayın Sezonu : Ekim / Hokan Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season : October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Sultonov, U . (2020). The Khan Of Khoqand Whom We Don't Know: on the rule of Shahrukh Khan b. Muhammad-'Ali-Khan . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 78-90 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/785516>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

BİLMEDİĞİMİZ KHOQAND HANI: Şahrukh Han ibn Muhammed Ali Han'ın hukmranlığı sorusu üzerine

Öz

Khoqand hanlığının siyasi tarihi, yerli tarihçilerin eserleri temelinde iyi incelenmiştir. Araştırmacılar 150 yıldan fazla bir süredir bu kaynaklara dayanarak, Ming hanedanının meşruiyet sorunları, iktidar değişiklikleri, taht adaylarının entrikaları ve politikalarını araştırıyorlar. Ancak belgesel kaynaklar, özellikle hanlığın saray mahkemesine dair belgeler yeterince incelenmemiştir. Dolayısıyla bu alandaki yeni gerçekler, Khoqand hanlığı tarihinin bazı yönlerini değiştirebilir. Bu makalede de bu tür gerçeklerden biri - yerli kaynaklarda sahte bir prens ve sahtekar olarak kabul edilen Shahrukh-Han'ın hanlığı ile ilgili kanun belgeleri analiz edildi. Han'ın badem mührü ile mühürlenmiş geleneksel formda hazırlanan bu belgeler, ülkenin bazı bölgelerinde Shahrukh-Han'ın hükümetini kanıtladı. Ve ayrıca, destekçilerinden kendi hükümetinin kurulması, hanlık mahkemesi ve resmi mühür, vergi sistemi, otoritesinin bu bölgenin nüfusu ile en önemli tanınması analiz edildi.

Anahtar Kelimeler: Khoqand hanlığı, Shahrukh-Khan, Muhammed-'Ali-Khan, sahte prens, saray belgeleri, mühür.

THE KHAN OF KHOQAND WHOM WE DON'T KNOW: on the rule of Shahrukh Khan b. Muhammad-'Ali-Khan

Abstract

A Political history of the Khoqand khanate is well studied on the basis of the works of local historians. For more than 150 years the researchers of the khanates, based on these sources, are investigated the problems of legitimization of the Ming dynasty, changes of power, intrigues of candidates to throne

and their policies. However, the documentary sources, especially the royal deeds of the khanate have not been studied enough. Therefore, new facts in this area can change some aspects of the Khoqand khanates history. In this article too analyzed one of such fact – royal deeds related to Shahrukh-Khan's royal chancery, who in local historiography was considered to be a fake prince and impostor. These documents, which prepared in the traditional form, sealed with Khan's almond seal proved Shahrukh-Khan's government in the some parts of the country. And also, the establishment of his own government from supporters, the royal court and official seal, tax system, the most important recognition of his authority with the population of this territory.

Keywords: Khoqand khanate, Shahrukh-Khan, Muhammad-'Ali-Khan, false prince, royal deed, seal.

BIZ BILMAGAN “QO’QON XONI”:

Shohruxxon ibn Muhammad Alixonning hukmronligi masalasiga doir

Muammoga kirish: soyada qolgan shaxs

Qo'qon xonligining siyosiy tarixiga oid ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ular XIX asr ikkinchi yarmidan boshlanib hozirgacha davom etmoqda. Shu sabab xonlik tarixi go'yoki ko'pchilikka juda yaxshi tanishdek. Aniqrog'i bu xonlik haqida Buxoro va Xivadan ko'ra ko'p narsa biladigandekmiz. Ayniqsa, so'ngi o'n yil ichida taniqli olimlar T.K. Beysembiev (Beysembiev, 2009, 1263), Sh.H. Vohidov (Vohidov, Tb., 317), B.M. Babadjanov (Babadjanov, 2010, 744) va S.C. Livayning (Scott, 2017, 258) maxsus tadqiqotlarining birin-ketin nashr etilishi bunday qarashni kuchaytirdi. Lekin xonlikning siyosiy tarixiga oid tasavvurlarimiz asosan mahalliy muarrixlarning asarlari, numizmatik materiallar va sayyohlar

kundaliklariga asoslangan. Qo'qon xonlari saroy devonxonasiga tegishli qonunchilik aktlari va ish yuritish tizimiga oid hujjatlar esa deyarli o'rganilmagan. Shu sababli mazkur hujjatlar bilan bog'liq kichik bir faktning o'rtaga chiqishi yangi savollarni paydo qiladi. Bu esa avvalgi ilmiy farazlarni qayta o'ylab ko'rishga, yangi izlanishlarga undaydi. Masalan, taniqli olim V.N. Nastich 1858-1862 yillarda xonlik qilgan Mallaxonning 1871-1873 yillarda zarb qilingan tangalari xususida to'xtalib, xonlik tarixidagi jumboqli bir muammoni o'rtaga tashlagan edi. Uning fikricha, bu tangalar Mallaxonning tarafdorlari yoki bizga notanish "Mallaxon II" tomonidan zarb qilingan bo'lishi "mumkin" ekan (Nastich, Tb., 2). Keyingi ishlarida esa bu tangalar Sharqiy Turkistonda Qo'qon hukmdori Mallaxon nomidan zarb qilingani haqidagi mulohazalarini e'lon qildi (Nastich-Schuster, 2017, 242-243).

Ana shunday ilmiy muammolardan biri Qo'qon taxti da'vogarlaridan biri Shohruxxon ibn Muhammad Alixonning hukmronligi masalasidir. Bu muammoga 2010 yilda e'lon qilgan R.N. Nabiyevning uning vafotidan ancha o'tib chop etilgan "Vakfnoye xozyastvo Kokandskogo xanstva" nomli kitobiga yozilgan taqrizimizda ham qisqa to'xtalgan edik (Sultonov, 2011, 148). Taqdim etilyotgan maqolada ayni shu masalaga qaratilgan.

Zamondosh muarrixlarga ko'ra, Shohruxxon soxta shahzoda edi. Lekin biz hozircha Shohruxxonning "soxta" ekanligini bir chekkaga surib turamiz. Qolaversa, uning shaxsiyati, taxtga ko'tarilishning siyosiy sabablari haqida ayrim fikrlar bildirilgan (Nabiev, 1973, 62; Beysembiev, 2009, 30; Babadjanov, 2010, 245, 249). Muammo shundaki, Shohruxxon ham xonlikda hokimiyat uchun kurash avj olgan 1862 yilgi taxt da'vogarlaridan biri bo'lgan. Lekin taqdir va tarafdorlarining yuz o'girishi sabab u tarix sahifalarida boshqa "omadli" da'vogarlar soyasida qolib ketdi. Xonlik tarixiga bag'ishlangan tadqiqotlarda, ensiklopedik

nashrlar va darsliklarda uning faoliyatiga etarli baho berilmadi. Bizni qiziqtirayotgan masala Shohruxxon ham o'sha paytdagi munosib taxt da'vogarlaridan birimidi yoki boshboshdoqlik vaqtida bir necha kunlik fitnachi edimi? Taxtni egallash va xonlik tarixida yangi bir hukmdor sifatida qolish uchun qanchalik imkoniyati bor edi. O'sha qisqa paytda buning uchun u nimalarni qila oldi? Bu kabi savollarga javob qidirar ekanmiz biz uning hukumatining qonuniylashtirilishi, jamiyatda qanday qabul qilingani, o'sha davr ijtimoiy-siyosiy hayotida qanday aks-sado bergani haqida fikr yuritamiz.

Shohruxxon va uning raqiblari: taxt uchun kurash

Shohrux ismi Qo'qon xonligi siyosiy tarixida ancha mashhur, yozma manbalarda ham ko'p tilga olinadi. XVIII asr boshida Farg'ona vodiysida hokimiyatni egallagan Minglar xonadonida xonlik asoschisi Shohruxbiy (h.y. 1709-1722), Norbo'tabiyning (h.y. 1770-1799) o'gay birodari, Olimxonning (h.y. 1799-1810) o'g'illaridan biri ular orasida eng mashhurlari edi (Beysembiev, 2009, 607; Scott, 2017, 55, 91, 92, 96). XIX asrning 60-yillari boshida bu ismning yana siyosiy sahnaga kirib kelishi taxt da'vogarlardan biri "Shohruxxon ibn Muhammad Alixon" nomi bilan bog'liq. Ba'zi manbalarda u Belboqchixon deb ham tilga olingan.

Shohruxxonning taxtga ko'tarilishi 1862 yilda xonlikdagi hokimiyat uchun boshlangan yangi kurashlar bilan bog'liq. O'sha paytda amaldagi xon Mallaxon (h.y. 1858-1862) saroy fitnasida qatl etilib, Aliquli mingboshi (keyinchalik amirlashkar, o'ld. 1865) hamda Shodmonxo'ja mingboshi (o'ld. 1863) tashabbusi bilan Shohmurodxon ibn Sarimsoqxon ibn Sheralixon taxtga chiqarilgan. Bundan norozi bo'lgan sobiq hukmdor Xudoyorxon (h.y. 1844-1858, 1862-1863, 1865-1875) Buxoro hukmdori amir Muzaffar (h.y. 1860-1885) ko'magi bilan ikkinchi bor taxtni egallash harakatini boshlagan. 1862 yil boshida Qalandarbek ismi bilan yana bir shaxsni Muhammad

Alixonning o'g'li sifatida taxtga chiqarishga urinish bo'lgan edi (Beysembiev, 2009, 230). Lekin Xorazmdan yo'lga chiqqan Qalandarbekning missiyasi hali boshlanmasdanoq Xudoyorxon tarafdorlari tomonidan bartaraf etilib, uning o'zi Qo'qonga kelayotganda Qurama tog'larida o'ldirildi. Shohmurodxon esa qisqa muddat poytaxtni egallagach, uning tarafdorlari o'rtasida kelishmovchiliklar boshlangan. Natijada bir guruh qirg'iz-qipchoq zodagonlari Andijonga yaqin Asakada qandaydir Sarimsoq Hayit Muhammad o'g'lini Qo'qon xoni Muhammad Alixonning (h.y. 1822-1841) o'g'li sifatida Shohruxxon nomi bilan taxtga ko'targan.

Shohruxxonning faoliyatining davriy chegarasini aniqlab olish uchun avvalo o'sha davrda yuz bergan uchta asosiy tarixiy voqeani esga olamiz.

Birinchi voqea. 1278 yil 25 sha'bonda (1862 y., 25 fevral') Mallaxon qatl etilib, Aliquli lashkarboshi Hasanbiy o'g'li va Shodmonxo'ja mingboshi tashabbusi bilan Shohmurodxon ibn Sarimsoqxon ibn Sheralixon taxtga chiqarildi (Beysembiev, 2009, 539, 541).

Ikkinchi voqea. 1278 yil 6 zulhijja (1862 y., 4 iyun') Xudoyorxon Shohmurodxonni tan olmagan Toshkent, Qurama, Turkiston hokimlari va Buxoro amiri ko'magi bilan ikkinchi bor taxtni egallagan. Lekin u mag'lubiyatga uchragan. Buxoro hukmdori Amir Muzaffar Shohmurodxonni "Qo'qon taxtida qoldirilganini" ta'kidlab, Xudoyorxonni olib Buxoroga qaytgan (Nabiev, 1973, 61; Beysembiev, 2009, 539).

Uchinchi voqea. 1280 yil 5-7 safar (1863 y., 22-24 iyul') Shohmurodxon o'ldirilib, Aliquli amirlashkar tashabbusi bilan Sulton Sayyidxon ibn Mallaxon (h.y. 1863-1865) taxtga chiqarildi (Beysembiev, 1987, 126).

Shunday qilib, Qo'qon manbalari asosida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, Shohruxxonning taxt uchun kurashdagi

asosiy raqiblari Shohmurodxon, Xudoyorxon va Sulton Sayyidxon edi. 1862 yil fevralidan 1863 yil iyuligacha bo'lgan oraliqda Shohmurodxon va Xudoyorxon (ikkinchi marta) mamlakatning turli hududlarida hokimiyatni egallab turdi. Natijada bir muddat mamlakatda ularning qo'shhokimligi amalda bo'ldi. Masalan, Shohmurodxon poytaxt va Farg'ona vodiysini qo'lga kiritgan. U 1278/1862-63 yilda "Amir al-muslimin Sayyid Shohmurod" hamda "Sayyid Shohmurodxon" nomi bilan oltin va kumush tangalar zarb etgan (Nastich-Schuster, 1923, 148; Işanhanov, 1976, 14-15). Xudoyorxon poytaxt uchun janglar olib bordi. Lekin hukmi uning tarafdorlari egallab turgan hududlardagina (Toshkent va Sirdaryo bo'ylari) amal qilgan. Shunga qaramay, Xudoyorxon ham 1278/1862-63 hamda 1279/1863-64 yil sanalari bilan kumush va tilla tangalar zarbi davom ettirgan (Nastich-Schuster, 1923, 149-150; Işanhanov, 1976, 15). Ularning ikkalasi ham bu vaqt oralig'ida qonunchilik aktlari (yorliq, inoyatnoma, nishon) chiqarishga muvaffaq bo'lgan.

Shohruxxonga kelsak, bugungi kungacha e'lon qilingan ishlarda u taxt da'vogarlaridan biri sifatida juda qisqa yoritilgan (Beysembiev, 1987, 125; Beysembiev, 2009, 283; Babadjanov, 2010, 243-244). Lekin uning taxt uchun kurashi natijalari, egallagan hududida yuritgan siyosati haqida fikr bildirilmagan. Aslida Shohruxxon ham Shohmurodxon va Xudoyorxon singari bir muddat mamlakatning ma'lum qismida o'z hokimiyatini o'rnatgan "xon"lardan biri edi. U hatto 1862 yilning sentyabrda bir muddat Qo'qon shahrini ham egallagan. Biroq uzoq ushlab turolmay tashlab ketishga majbur bo'lgan.

Taxtga Mallaxonning yosh o'g'li Sulton Sayyidxon ko'rsatilishi natijasida Shohruxxon o'z tarafdorlarini yo'qotdi. Sababi dastlab uni qo'llab-quvvatlagan Aliquli amirlashkar endilikda boshqa amaldorlar va aholini o'z tomoniga olish uchun o'sha vaziyatda taxtga munosib nomzod bo'lgan Sulton

Sayyidxondan foydalanishga qaror qilgandi. Natijada Shohruxxon ham Shohmurodxon kabi Aliquli amirlashkar buyrug'i bilan o'ldirilib, Modu mavzei yaqinidagi tog'li yerda dafn etilgan (Toshkandi, 2007, 165).

Shohruxxon "saroy devoni" va uning qonunchilik aktlari

Boshqa sulolalar legitimatsiyasida bo'lganidek Minglar ham o'z hukmronligini rasmiylashtirish va mustahkamlashda hokimiyat ramzi bo'lgan bir qator atributlardan foydalangan. Hukmdor nomiga xutba o'qish, uning nomidan pul zarb etish hamda poytaxt shahar ular orasida eng muhimlari sanalgan (Bk; Babadjanov, 2010, 376-394). Ayni paytda taxt egasining hokimiyati va olib borgan siyosatini ko'rsatuvchi yana bir muhim omilni esdan chiqarmaslik kerak. Bu omil taxt egasining saroy devoni – turli vazifalarga tayinlangan amaldorlar, hukmdor sifatida uning amrini aks ettiruvchi qonunchilik aktlari va ularni haqiqiylikini tasdiqlovchi rasmiy muhr, saroy amaldorlari faoliyatini isbotlovchi ish yuritishga oid hujjatlarni (yozishmalar) o'z ichiga oladi.

Masalaga shu nuqtai nazardan qaraganda, Shohruxxon ham bu borada ancha ishni amalga oshirgan ko'rinadi. Har holda o'zi egallab turgan katta bo'lmagan hududlarda uning nomidan berilgan qonunchilik aktlari amalda bo'gan. Bunday hujjatlar haqida R.N. Nabievning uning vafotidan so'ng nashr etilgan tadqiqotida ham eslab o'tilgan. Lekin noshirlar bu hujjatlarning ahamiyatiga yetarlicha e'tibor qaratmagan (Nabiev, 2010, 191-192, 210, 463-464). Hozircha bizga Shohruxxon nomidan berilgan uchta inoyatnoma ma'lum. Inoyatnoma ham farmon, yorliq kabi saroy kantselyariyasiga mansub hujjat turi, mamlakatda qonun o'rnatish kuchiga ega bo'lgan. Shohruxxon nomidan turli vaqf xo'jaliklariga berilgan inoyatnomalarning qisqa mazmuni quyidagicha:

Birinchi hujjat. 1279 yil rajab oyida (23.12.1862–23.01.1863 y.) bitilgan. Unda Arslon bob mozori vaqf yerlaridan avval o'rnatilgan tartibga ko'ra xiroj va tanobona soliqlarini olmaslik amr qilingan (O'zbekiston Milliy Arxivi, I-19-fond, 1-ro'yxat, 34276-yig'ma jild).

Ikkinchi hujjat. 1279 yilning sha'bon oyida (22.01.–22.02.1863 y.) bitilgan. Unda Shohruxxon o'sha paytdagi Bekmuhammad dodxoh va boshqa amaldorlarga murojaat qilib sayyidzodalar (*siyodatpanohon*) Muhammad Aminxon to'ra va Muhammad Rizoxon to'raga tegishli Asakadagi Yobu arig'idan hech bir to'lov olinmasligi, amlokdorlar va fuqarolar ularga daxl qilmasligi haqida amr qilgan (O'zbekiston Milliy Arxivi. I-19-fond, 1-ro'yxat, 34710-yig'ma jild).

Uchinchi hujjat. 1279 (29.06.1862–30.06.1863 y.) yilda bitilgan. Unda O'sh shahridagi Norbo'taboy masjidi vaqf yeridan avval o'rnatilgan tartibga ko'ra, tanob va xiroj soliqlari olinmasligi haqida amr qilingan (O'zbekiston Milliy Arxivi. I-19-fond, 1-ro'yxat, 34946-yig'ma jild).

Mazkur hujjatlar 1887 yilda Turkiston o'kasida boshlangan vaqf xo'jaliklarini taftish qilish jarayonida kolonial mahkama nozirlari tomonidan "bu nomda xon bo'lmaganligi (!)" bahonasi bilan haqiqiy emasligi va chuqurroq tekshirish kerakligi qayd etilgan. Lekin bu hujjatlar o'sha vaqtgacha Shohruxxon egallab turgan hududlarda huquqiy kuchga ega bo'lgan va uning hokimiyatini tamsil qilgan.

Ushbu inoyatnomalar xonlikda muomalada bo'lgan avvalgi shu turdagi hujjatlar formulayida, fors-tojik tilida yozilgan. Hujjatdagi xat va matn tuzilishiga ko'ra albatta Umarxon (h.y. 1810-1822), Muhammad Alixon va Sheralixon (h.y. 1842-1844) davri qonunchilik aktlaridek sifatli emas. Aslida XIX asr ikkinchi yarmidan keyingi davrda Ming sulolasi saroy kantselyariyasida yirik o'lchamli yorliqlardan ko'ra o'rta va

kichik inoyatnomalar ommalashgan (Xudoyorxon nomidan berilgan ayrim yorliqlar bundan mustasno). Qolaversa, bu davrda chiqarilgan inoyatnomalarning matn tuzilishi, terminalogik bazasi va rasmiylashtirish tartibi birbiridan unchalik farq qilmaydi.

Shohruxxon inoyatnomalari uning "Sayyid Muhammad Shohruxxon ibn Muhammad Alixon" yozuvli, an'anaviy bodomiy muhri bilan tasdiqlangan. Odatda yirik yorliqlarni tasdiqlashda qo'llaniladigan ko'zasimon muhrlari hozircha uchramadi. Bodomiy muhrlarning birida uning kuchga kirgan vaqti sifatida "1278/1862" yil sanasi aniq ko'rinib turibdi. Quyida Shohruxxonga tegishli muhr va inoyatnomalardan biri keltirib o'tildi.

Shohruxxonga tegishli inoyatnoma va muhr

Yuqorida ko'rsatilgan Shohruxxonga tegishli uchta inoyatnoma bu bizga ma'lum hujjatlar xolos. Lekin o'sha vaqtda, boshqa vaqf muassasalariga yoki mansabga tayinlash haqidagi bunday

hujjatlar ko'plab chiqarilganiga hech shubha yo'q. Demak yuqorida tilga olingan inoyatnomalar va ulardagi xonlar uchun xos bo'lgan muhrdan quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Shohruxxon taxt uchun kurash olib borar ekan Shohmurodxon va Xudoyorxon kabi o'z tasarrufiga olgan hududlarni amaldorlari va qonunchilik aktlari asosida idora qilgan. Ma'muriy boshqaruv va soliq siyosatini avvalgidek davom ettirishga uringan.

- avvalgi xonlarga taqlidan ishlangan Shohruxxonning bodomiy muhri unga avvalo o'z hokimiyatini, mamlakatning qonunchilik aktlarini qolaversa, o'zining faoliyatini (rasmiy yozishmalar olib borish, bitimlar tuzish) qonuniylashtirish uchun zarur edi.

- Shohruxxonning sayyidzodalar, masjid va mozorlarning vaqf ma'muriyatiga bergan imtiyozlar haqidagi inoyatnomalari uning jamiyatning ushbu tabaqasini tinchlashtirish (chunki Xudoyorxonning asosiy tarafdorlari ulamolar edi), kerak bo'lsa o'ziga og'dirish, egallab turgan mintaqalarda o'z qonunlarini joriy qilish uchun qo'yilgan muhim qadaml edi. Zero bu taxtga yangi chiqqan hukmdor qilishi lozim bo'lgan muhim vazifalardan biri hisoblangan.

Xulosa

Demak 1862-1863 yillarda Qo'qon xonligida taxt uchun kechgan siyosiy jarayonlarda boshqa da'vogarlar kabi Shohruxxon ham bir qator imkoniyatlarga ega bo'lgan. Masalan uni qo'llab-quvvatlovchilar orasida faraqatgina yarim ko'chmanchi qirg'iz-qipchoqlargina emas balki saroy devonini yurutish salohiyatiga ega shaxslar (ayniqsa ma'muriy boshqaruv, soliq siyosati va xon devonxonasida) ham bo'lgan. Albatta Shohruxxonning bu darajaga etishida dastlab uni qo'llab turgan siyosiy-ma'muriy boshqaruvda tajribaga ega Aliquli amirlashkarning ta'siri bo'lishi mumkin.

Shohruxxonning o'zi egallagan hududlarda inoyatnomalar chiqarishini uning ma'lum darajada erishgan muvaffaqiyati deb aytish mumkin. Sababi qisqa muddat taxtni egallagan soxta xonlar Shohmurodxon (h.y. 1862) va Fo'lodxon (h.y. 1875-1876) nomidan chiqarilgan inoyatnomalar ham jamiyat tarafidan haqiqiy qonunchilik akti sifatida qabul qilingan. Shohruxxon nomidan berilgan qonunchilik aktlarining ham 1887 yilgacha saqlanib kelishiga qaraganda ular ham jamiyatda qandaydir kuchga ega bo'lgan. Afsuski, hozirgacha Shohruxxonning pul zarb qilingani haqida ma'lumot yo'q. Lekin, yuqorida tilga olingan inoyatnomalar Shohruxxon egallagan hududlar uning tarafdorlari orqali boshqarilgani, soliq va turli yig'implar uning "hukumatiga" bo'ysungan amaldorlar tomonidan olib borilgani haqidagi fikrni tasdiqlaydi. Bu holatni Asakadagi Yobu arig'i masalasida mahalliy amaldor Bekmuhammad dodxohga yo'llangan inoyatnoma misolida ko'rishimiz mumkin. Demak, inoyatnomalar Shohruxxon hukumati taxminan 1862 yilning ikkinchi yarmidan 1863 yil boshiga qadar xonlikning ayrim hududlarida kuchda bo'lganini ko'rsatadi. Kelgusida Shohruxxonga tegishli boshqa qonunchilik aktlarining yoki numizmatik materiallarning topilishi uning hokimiyatiga yanada aniqlik kiritadi.

Kaynakça / Reference

Babadjanov B.M. (2010). *Kokandskoye xanstvo: vlast', politika, religiya*. Tashkent-Tokio: Yangi nashr.

Beysembiev T.K. (1987). *Ta'rixi Shaxruxi kak istoricheskiy istochnik*. Alma-Ata.

Beysembiev T.K. (2009). *Kokandskaya istoriografiya*. Almaty.

Vohidov Sh.H. (2010). *Qo'qon xonligida tarixnavislik*. Toshkent: Akademiya nashri.

Ishanxanov S.X. (1976). *Katalog monet Kokanda XVIII-XIX vv.* Tashkent.

Mirza Alim ibn Mirza Rahim Toshkandi (2007). *Ansab as-salatin va tavarix al-xavakin*. Perevod, primechaniya i ukazateli S.Yuldashev. Vvedeniye, nauchnyy redaktor Sh.Voxidov. Tashkent.

Nabiev R.N. (1973). *Iz istorii Kokandskogo xanstva (Feodal'noye xozyastvo Xudayar-xana)*. Tashkent: Fan.

Nabiev R.N. (2010). *Vakfnoye xozyastvo Kokandskogo xanstva*. Tashkent.

Nastich V.N. (2001). *Novye materialy k istorii Kokanskogo xanstva XIXv. (posmertny chekan Malla-xana ili Malla-xana II?) / <http://www.charm.ru/novgorod/novgorod-report-nastich.shtml>* (Doklad na IX Vserossiyskoy numizmaticheskoy konferensii Rossiya, Velikiy Novgorod, 16-21 aprelya 2001 g.).

Nastich V., Schuster W (2017). *Catalog of Pre-Modern Central Asian Coins 1680-1923. Bremer Beiträge zur Münz- und Geldgeschichte. Band 10. Bremer Numismatische Gesellschaft. – Bremen.*

Scott C. Levi. 2017. *The rise and fall of Khoqand, 1709-1876. Central Asia in the Global Age*. University of Pittsburgh Press.

Sultonov O'.A. (2011). Qo'qon xonligi vaqf munosabatlariga doir hujjatlar tadqiqi muammolari // *Sharqshunoslik (O'zRFAShI)*. Toshkent, №15. – B.144-150.

O'zbekiston Milliy Arxivi (Toshkent). I-19-fond, 1-ro'yxat.

[itobiad], 2020, 9 (4): 88/96

**The Khoqand Khanet Politic-Economical Relations Between
Tsar Russia and Qing China**

Hokand Hanlığının Çarlık Rusya'sı ve Çin'le Siyasi-İktisadi
İlişkileri

Fazliddin MADIEV

**Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Uluslararası Politik-Ekonomi
Fakültesi Yüksek**

**Master Student, Karabuk University, International Political-Economy
Faculty**

madievfazliddin79@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3104-6266

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 19.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 19.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokan Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Madiev, F . (2020). The Khoqand Khanet Politic-Economical Relations Between Tsar Russia and Qing China . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 91-99 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/789969>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Hokand Hanlığının Çarlık Rusya'sı ve Çin'le Siyasi-İktisadi İlişkileri

Öz:

Hokand hakkında bilgiler, onuncu yüzyıl tarihçilerinin coğrafi eserlerinde de yer alıyor. Çağımıza kadar ulaşan el yazmalara göre, Hokand hakkında erken tarihlerde yazılan bilgilere rast gelmek mümkün. Gerçi, Hokand Hanlığı Orta Asya'da tarihi açıdan yeni gelişen devletlerinden biri olsa da geçmişe derin iz bırakan hanlıklardan biri olarak kalmıştır. Asya'da iç ticaret, özellikle eski zamanlardan beri, şehirlerde ve kırsal alanlarda göçebe çobanlar, yerleşik çiftçiler ve zanaatkârların ürünlerine dayanıyordu. Türkistan'ın üç devleti de Kaşgar, Hindistan, Afganistan, İran, özellikle Rusya ve Çin ile dış ticaret ve siyasi açıdan ilişkiler içinde idi. Başkaları gibi, bu uluslararası münasebetler Hokand Hanlığı'nın ekonomik ve siyasi yaşamında da önemli bir rol oynamıştı. Bu bağlamda, Hokand Hanlığı'nın Çin ve çarlık Rusya ile ayrı ayrı siyasi ve iktisadi ilişkileri olduğu Hokand tarihi belgelerinde belirtilmiştir. Bu temaslar hakkında az olsa da tarihçeler korunmuştur. Bu makalede, Hokand Hanlığının dış ilişkileri ve bunun devlete olan etkileri hakkında kısaca durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Çin, Çarlık Rusya, Siyasi İlişkiler, Ticaret ve İktisat.

The Khoqand Khanet Politic-Economical Relations Between Tsar Russia and Qing China

Abstract

Information about Khoqand is also included in the geographical works of the 10th century historians. According to the manuscripts that have reached our days, it is possible information about Khoqand. The Khoqand Khanate is one of the newly developing state of history in Central Asia. But it has remained as one of the khanates that left a deep mark on the past. Domestic trade in Asia has been based on the products of nomadic shepherds, resident farmers and artisans, especially in ancient cities and rural areas. All three states of Turkestan were in foreign trade and political relations with Kashgar, India, Afghanistan, Iran, especially Russia and China. Like others, these international relations played an important role economic and political life of the Khoqand Khanate. In this context, it is documenting that Khoqand Khanate has political and economic relations with China and Tsarist Russia. Some historical documents have been preserved about these contacts. In this article, we will briefly focus on the foreign relations of the Khoqand Khanate and its effects on the state.

Keywords: Khoqand Khanate, Qing China, Tsar Russia, Politic Relations, Trade and Economy.

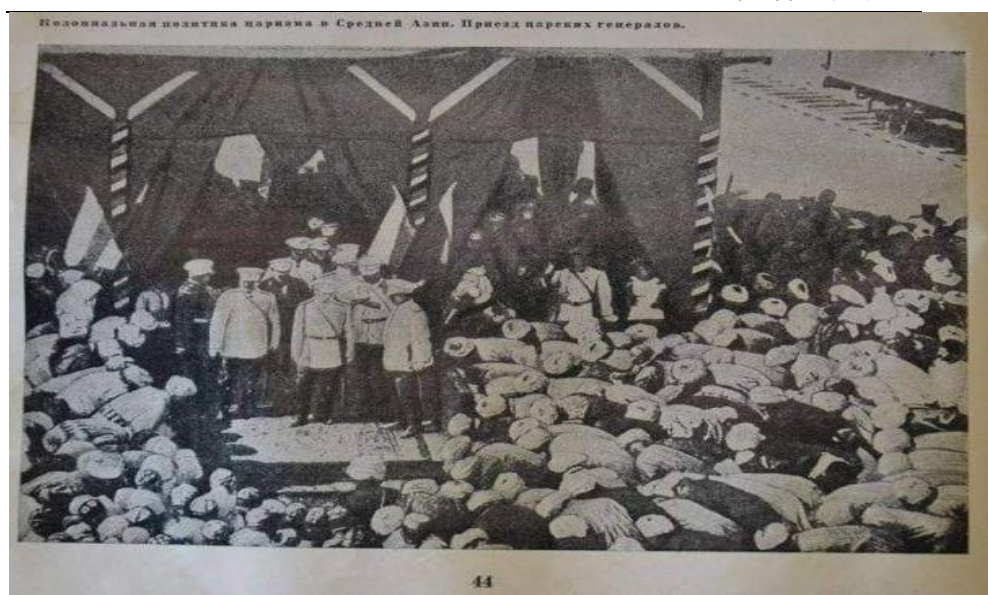
Introduction

A Brief History Of The Khoqand Khanate

In the 16th century, the Bukhara and Khiva khanates was emerged which were always enemies to each other. Actually, the collapse of the Timurid state was the main reason for the appearance of these three khanates in Turkistan (Nabiev, 1955, 161). That ones the Khanate of Khoqand was established in 1709 when the Shaybanid emir Shahrukh, of the Ming Tribe of Uzbeks, declared independence from the Khanate of Bukhara, establishing a state in the eastern part of the Fergana Valley. He built a citadel as his capital in the small town of Khoqand, thus starting the Khanate of Khoqand. His son, Abdul Kahrin Bey, and grandson, Narbuta Bey, enlarged the citadel, but both were forced to submit as a protectorate, and pay tribute to, the Qing dynasty in China between 1774 and 1798 (Levi Scott, 2017, 108). By the time of the son of Narbutabiy Alimkhan, the khanate was created in the form of the Khan administration. Alim who accepted the title of Khan (1798-1810), entered the Khoq and throne. According to the Khoqand authors, "Alim Khan was a brave sovereign." Under him, Khoqand subjugated Tashkent, Karategin, Darvaz and Badakhshan possessions. According to Khoqand historians, Alim Khan also led an army to Kashgar and captured it (Kuropatkin, 1982, 121).

In 1868, a treaty turned Khoqand into a Russian vassal state. The now powerless Khudayar Khan spent his energies improving his lavish palace. Western visitors were impressed by the city of 80,000 people, which contained some 600 mosques and 15 madrasahs. Insurrections against Russian rule and Khudayar's oppressive taxes forced him into exile in 1875. He was succeeded by his son, Nasruddin Khan, whose anti-Russian stance provoked the annexation of Khoqand (after six months of fierce fighting) by Generals Konstantin von Kaufman and Mikhail Skobelev. In January 1876, Tsar Alexander II stated that he had been forced to "... yield to the wishes of the Khoqandi people to become Russian subjects." The Khanate of Khoqand was declared abolished, and incorporated into the Fergana Oblast of Russian Turkestan (Usmonov, 2014, 20).

Political And Economic Relations Of The Khoqand Khanate With Qing China

Under Alim Khan, Kokand quickly strengthened, and not only his neighbors - Bukhara emirs, Khiva khans, but also China and Russia were forced to reckon with him. This can also be judged by the tone of the official Chinese sources of the XVIII century, which says: "These and the rest of the burut (we are talking about the Tien Shan Kirghiz) can be a barrier to China outside its borders ... (M.Yu.Toib, 1996, 10-20).

The book "Tarih-i Shahrukh" contains the following information about the submission of Kashgaria by Alim Khan: "The rulers of seven cities of Kashgaria, whose great-grandfathers were in the service of the Chinese Khakans and who for several years did not want to obey [the Chinese] and did not present [them] tribute, bowed their heads before us (Kokand) and, without showing the slightest resistance, obeyed our orders and transferred control of the affairs of the Andijan people [living] in seven cities at our disposal. At the same time, each year, among the caravans [intended] for the rulers of Kokand and Tashkent, they sent works of these [seven Kashgar] cities and gifts as a tribute, in addition, noble people of [Kashgar] sent embassies to them that paid a visit to the Kokand rulers" (Kutlukov, 1982, 63).

In 1762, Chinese leaders announced through the ambassador Qian Lun to the Khan of the Middle Horde Abdulmamat and Sultan Abley that they

were planning a military expedition to Turkestan and Samarkand in the spring. They say at the request that for this it is necessary to separate people, horses, oxen and sheep. When the rulers of Erdonabiy, Urately and Khojand, Fazilbiy and the Kyrgyz sultans learned about it, they sent a letter to Ahmad Shah, the governor of Afghanistan, one of the influential rulers of that time, with a request to save the Muslim world from China occupation. The rulers of Central Asia temporarily forgot about their wars and formed an alliance under the leadership of Ahmad, the ruler of Kandahar, the founder of the Durani dynasty. Even if the alliance fails, China's intention to expand its Dzungarian borders to Tashkent, Sayram, Suzak and Turkestan will be stopped (Valixonov, 1902, 210). According to the memoirs of Efremov (Nine-year wandering) the independent Khanate of Norbutabiy was recognized by the Chinese. During its alliance with China, Norbutabi had a hostile relationship with Bukhara. During his long reign, irrigated structures and irrigated lands in the Fergana Valley were multiplied. The development of trade and handicraft cities will increase, in particular, the position of Khoqand will be strengthened (Bobobekov, 1996, 193). Khoqand historians writing about the cheapness of products and the creation of favorable conditions for merchants during the reign of Norbotabi.

Tensions Between Khoqand Khanate Within China For Kashgar And Sino-Khoqand Treaty Contract

The relations of the Khoqand Khanate with China, one of the Central Asian khanates, were not friendly either. On the one hand, the Sin Empire tried to weaken the Khoqand Khanate by subjugating East Turkestan from 1755 to 1759. On the other hand, the Khoqand Khanate sought to establish its power in East Turkestan and was expanding its borders to East Turkestan. Especially in the 1920s, Khoqand-China relations became even more tense. This was due to the intervention of the Khoqand khan Muhammad Alikhan in the national liberation struggle of the East Turkestan people, led by Jahangirkhoja, against the Sin Empire, which began in 1825. In 1829, the Chinese government banned Khoqand's trade in East Turkestan, expelled most of the Central Asian traders, and confiscated their property.

In response, Khoqand Khan Muhammad Ali sent an army led by Haqquli to the leader of the East Turkestan liberation struggle against China, Jahangirkhoja and his brother Yusufkhoja. As a result, Yusuf Khoja captured Kashgar and continued his military campaign to capture Yorkent. This alarmed the Chinese government and sent a large army against Yusufkhoja.

Due to the lack of unity in the ranks of the rebels and the deterioration of Bukhara-Khoqand relations, Yusufkhoja was defeated due to the withdrawal of the Khoqand khan's army sent to East Turkestan. As a result, Yusufkhoja left East Turkestan. With him 70,000 Uighur families moved to the Fergana Valley (Sodiqov, 2006, 209).

The Khoqand Khanate continued its policy of expanding its borders to East Turkestan. At the same time, the Sin Empire was unable to wage an open war against the Khoqand Khanate due to financial difficulties. As a result, in 1832, the Sino-Kokand Treaty was signed in Beijing. According to him, Khokand undertook not to transfer the descendants of Jahangirkhoja to East Turkestan.

China lifted the ban on Khoqand merchants in East Turkestan. Secondly, traders from Khoqand received the right to duty free trade in East Turkestan. Thirdly, when Khoqand merchants were expelled from East Turkestan, the property confiscated from them was compensated to the Khokand Khan. Fourth, the Khoqand Khanate was granted the right to levy fees paid by merchants from Central Asia in East Turkestan (Usmonov, 2014, 22).

The Relations Between The Khoqand Khanate With Tsar Russia

Although little informations is known about the relations of the Khoqand Khanate with Tsarist Russia, but some documents it has survived some archives. In this regard, Uzbek, Kyrgyz, Kazakh and Russian scientists worked with different data. Several letters written by Khoqand khans are also kept in the National State Archive of Uzbekistan.

The Khanate that the Russians contacted the most with the Turks was the Bukhara Khanate. The fact that Khanate is located in the center of Turkistan and has important trade routes makes Khanate more valuable in the eyes of Russia. A mutual ambassador was sent between Tsarist Russia and Bukhara Khanate for the development of trade. One of the duties of the Russian ambassadors is on the release of Russian prisoners in Turkistan (Özkan, 2019, 165).

The beginning of the Khoqand khanate with Russia intensified during the reign of Muhammad Ali khan. During the reign of Muhammad Ali Khan, Khoqand-Bukhara relations deteriorated sharply. Among them, as a result of repeated wars, the emir of Bukhara Nasrulloh defeated the Kokand army and annexed Khoqand. Muhammad Ali khan, feeling the severity of his

situation, sought to establish contact with Russia. To do this, he sent ambassadors to Russia. In a letter to the emperor on behalf of the khan, it is partially written: "A long sincere friendship with Russia and the Kokand kingdom has always been manifested in a group of ambassadors, which for some time was suspended for an unknown reason..." (Bobobekov, 1996, 29).

The Khoqand government also requested that residents be sent to Mecca for prayer through Russia. And they will sponsor merchants from Khoqand and Tashkent on their way to Siberia and reward Kenjatai, who trades in Petropavlovsk, with a medal and also two Khoqand mullahs (priests). During the war of the Russian state against the Bukhara and Khiva khanates, the Kokand Khanate was in a deep political and socio-economic crisis. At that time, half of the lands of the Khanate was occupied by the Russian state, and its borders were mainly in the Ferghana Valley. Khudoyorkhan's political blindness, cowardice, and selfishness had tarnished his image of both the Tsarist Russia and the people in the khanate. In any case, he tried hard to rely on the Russian state to keep the throne, to make himself look good to it. He wrote a series of letters to representatives of the Russian government about his loyalty and readiness for any service. He even went so far as to call the khanate a state with Russia. For example, he wrote a letter to the administration of the Governor-General of Turkestan on April 18, 1869: "I received your sincere letter with Tursunkulov, a soldier who fled to your side. Because of our friendship with you, we forgave this soldier, put on a sarpo (luxury cloths) and made him happy. "He fled not to a foreign country, but to the same country as Kokand - Russia" (Ziyoev, 2019, 247).

Several of the Khoqand khans wanted constant contact with tsarist Russia. Amir Umar khan is among them also. But mutual visits were not systematic, and several ambassadors could not reach their destination. But merchants maintained constant contact between the two countries. However, the constant disagreement of the Khoqand Khanate with the border states and its proximity to Russia did not lead to the preservation of the Khanate, but to its occupation by Tsarist Russia.

Sonuç

Hokand Hanlığı Türkiistan tarihinde derin iz bırakan bir hanlık olarak, dünya çapındaki birçok araştırmacı ve akademisyenlere kaynak olmuştur. Bu hanlık hakkındaki birkaç kaynaklar Rusya ve Çin arşivlerinde halende korunmakta olup, araştırmacılar için cazip bir tarih olarak öğreniliyor.

Türkistan mazisinin en genç kurulan devleti olarak bilirse de dış ilişkiler ve iktisadi gelişmede kendi gücüne sahiplik yapa bilen devlet olmuştur.

Hokand Hanlığı yürüttüğü iktisadi siyaset sayesinde günden güne güç kazanmıştır. XVIII. Yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Rusya ile ticaret önemli bir yer tutmuştur. XIX. yüzyılın birinci yarısında Hokand Hanlığında yetiştirilen her türlü tarım ürünü Rus pazarlarında satılmıştır. Rusya'nın çok hızlı bir biçimde gelişmekte olan sanayisi için gerekli hammadde kaynaklarına sahip olan bu bölge Rus sanayicilerini kendisine çekmiştir. Rusya'nın yanı sıra Türkistan Hanlıkları, Doğu Türkistan ve Çin ile ticaretin de önemi büyük olmuştur. Ticaret kanalı ile Orta Asya'ya sızan Rusya bir müddet sonra Türkistan Hanlıklarını işgal etmiştir. Rusya Hanlıklar vasıtasıyla gerçekleştirdiği ticari faaliyetler neticesinde ticari merkez konumuna gelmiştir. Bu durum Rusya için iktisadi ve siyasi yönden büyük güç sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Nabiev, R. N, (1955). İtorigrafiya Uzbekistana, Oçerki İstoriçeskoj Nauki v SSSR, Moskva: İzdatelstvo AN SSSR.

Levi, Scott, The Rise and Fall of Khoqand, 1709- 1876: Central Asia in the Global Age. University of Pittsburg. 2017. 108.

The Khoqand Khanet Politic-Economical Relations Between Tsar Russia and Qing China
Aleksi Nikolayevich Kuropatkin, Kashgaria, Eastern or Chinese Turkistan,
(Historical and Geographical Sketch of the Country: Its Military Strength.
Industries and Trade. Thacker Spink and Company (1982)).

Q. Usmonov, U. Jo'raev, N. Norqulov, O'zbekiston Tarixi (XVI—XIX asrning
birinchi yarmi) "O'qituvchi" Nash. Toshkent—2014. 20.

Muhammad Yunus Toib, Tarixi Alimquli amirlashkar//Sharq yulduzi. –1996.
-№ 1-2. 10-20.

M. Kutlukov, (1982). Vzaimootnoşeniya Tsinskogo Kitaya s Kokandskim
Hanstvom: Kitya i sosedi, Moskva.

Valihanov, Ç. Ç (1902), Sobranie Soçineniy, Tom-2.

Bobobekov, H. N, (1996). Kukon Tarihi, Toşkent: «Fan».

Q. Usmonov- M.Sodiqov- S.Burxonova, (2006). O'zbekiston tarixi. Toshkent.

Q. Usmonov-U. Jo'raev-N. Norqulov, (2014). O'zbekiston Tarixi (XVI—XIX
asrning birinchi yarmi). Toshkent: "O'qituvchi" Nash.

Murat Özkan, Buhara, Petersburg ve İstanbul Arasında Diplomasi Trafığı:
Molla İrnazar Maksutov Elçiliği, Gazi Türkiyat, Bahar 2019/24: 165-183.

Hamid Ziyoev, "Qo'qon xonligining tugatilishi. Xudoyorxon va Rossiya
tajovuziga qarshi xalq harakatlari" <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/274#>

Kara Füsün, "Hokand Hanlığının Ekonomik Durumu", Türk Dünyası
Araştırmaları Vakfı, 2011.

[itobiad], 2020, 9 (4): 97/113

**Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde
Hokand Hanlığı**

The Hokand Khanate in Hudayar Khan Period through the Eyes of
Russian Eastern Scientist A. L. Kun

Hatice KARIMOV

Dr.

e-mail: esenbikem@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3503-5962

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 01.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokand Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Karımov, H . (2020). Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde Hokand Hanlığı . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 100-116 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/792558>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde Hokand Hanlığı

Öz

1875 yılının yazında Fergana vadisi ahalisinin hükümete karşı başlattığı isyan ateşinin yükseldiği haberini alan Türkistan Genel Valisi K. P. Von Kaufmann, müfrezesiyle birlikte Hokand şehrine hareket etti. Müfrezede aynı zamanda Hokand Hanlığı hakkında bilimsel verileri toplaması için, el yazmaları koleksiyoneri olarak şarkiyatçı A. L. Kun da bulunuyordu. Seyahati sırasında Taşkent, Hocent, Mayram, Bim-Arık köyü, Hokand, Altı-arık köyü, Margilan, Şahrihan, Asaka, Andican ile Namangan'ı ziyaret eden Kun, savaş şartları el verdiği ölçüde hanlık hakkında son derece değerli malzemeler topladı ve Hokand Hanlığı'nın son dönemindeki olaylara tanık olma fırsatı yakaladı. Seyahat sonrası İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin dergisinde yayınlanan notlarında kısa ve öz olmasına rağmen Hokand Hanlığı'nın coğrafi, etnik, idari-askeri yapısı, ekonomik durumu ve vergi sistemi hakkında önemli bilgiler verdi ve söz konusu dönemin bütüncül bir resmini oluşturmayı başardı. En önemlisi de Hokand Hanlığı'nın sade bir Rus Oblastına dönüşmesi arifesindeki tarihsel olaylara tanık olmamızı sağladı. Dolayısıyla bu çalışmada şarkiyatçı Kun'un Hokand Hanlığı seyahat notları ile ilgili veriler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Hokand Hanlığı, Hudayar Han, A. L. Kun, K. P. Von Kaufmann.

The Hokand Khanate in Hudayar Khan Period through the Eyes of Russian Eastern Scientist A. L. Kun

Abstract

In the summer of 1875, having learned about the upscaling of the revolt initiated by the people of the Ferghana valley against the government, K. P. Von Kaufmann, Governor General of Turkestan, moved towards Khokand with his platoon. The platoon also included the manuscript collector and orientalist A. L. Kun in order that he gather scientific data about the Khokand Khanate. Kun visited Tashkent, Khujand, Mayram, Bim-Aryk village, Khokand, Alty-aryk village, Margilan, Sharihan, Assan, Andijan and Namangan during his trip and collected as much valuable material about the Khokand Khanate as the war conditions permitted, having the chance to witness the events during the last period of the khanate. After the trip he provided important –albeit cursory– information about the geographic, ethnic and administrative-military structure, economic situation as well as the tax system of the Khokand Khanate in his notes published in the journal of the Russian Geographic Society; and he managed to construct a compact panorama of the aforementioned period. Most importantly, he

enabled us to observe the historical events on the eve of the Khokand Khanate's conversion into a mere Russian oblast. In this study the data regarding the notes of the orientalist Kun's trip to the Khokand Khanate are examined.

Key Words: Turkestan, Khokand Khanate, Khodayar Khan, A. L. Kun, K. P. Von Kaufmann.

Giriş

Rusların Türkistan Hanlıkları ile olan ticari ve diplomatik münasebetleri XVI. yüzyıldan önce başlasa da Moskova devleti, bölge ile Kazan ve Astrahan Hanlıklarının işgalinden sonra daha düzenli ilişkiler kurmaya başladı. XVII. yüzyıla gelindiğinde Moskova devleti ile Türkistan devletleri arasında ekonomik ve politik çıkarlar, ilişki kurma bahanesi olarak devreye girdi. Bütün bunlar Türkistan coğrafyasının ayrıntılı olarak öğrenilmesini gerekli kıldı. I. Petro'nun tahta çıkması ve Rusya'yı imparatorluk hâline getirmesiyle Rusların Türkistan bölgesine yaklaşımı ve siyaseti de değişti. Bu dönemde ekonomik reformlar sayesinde Rusya'da sanayi ve tarım alanında bir atılım gerçekleşti ve I. Petro ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma stratejisini benimsedi. Bunun bir sonucu olarak Rus burjuvazisinin yeni hammadde kaynakları ile mal satışı için yeni pazarlara olan ihtiyacı neticesinde Ruslar, hızla büyüyen tekstil endüstrisi için önemli bir pamuk üssü olan Türkistan'a yüzünü çevirdi. Buna ek olarak imparatorluk Türkistan'ı "fazla nüfus" için gelecekteki kolonizasyon alanı ve aynı zamanda İngiltere'nin Yakın ve Orta Doğu'ya yönelik agresif politikasına direnebilecek bir engel olarak da görüyordu. Kısacası Ruslar, Türkistan'ın zengin kaynaklarına sahip olmak, daha sonra ise Orta Doğu ve oradan da Hindistan'a ulaşmak gayesindeydi. Bu sebeplerden dolayı Rusların Türkistan'a ilgisi son derece arttı ve sınır bölgelerin ayrıntılı ve sistematik olarak araştırılmasına başlandı. Bu dönemde Özbek Hanlıklarının coğrafi ve topografik haritalarının hazırlanması, siyasi yapıları ile ekonomik durumlarının incelenmesi ile Doğu'ya uygun yollar bulunması için bilimsel keşif grupları, askeri ve elçilik heyetleri önemli araçlar olarak kullanıldı. Bunun amacı ekonomik ve askeri maliyeti en aza indirgeyerek hanlıkların en kolay yoldan işgal edilmesini sağlamaktı. 1725 senesinde I. Petro'nun ölümünden sonra Rusya ile Türkistan Hanlıkları arasındaki münasebetler zayıflasa da Petro'nun yayılcı Doğu siyaseti kendinden sonraki imparatorlar tarafından da benimsendi ve uygulandı.

Bu dönemde Rus bilim adamları tarafından Türkistan'da yürütülen bilimsel faaliyetler büyük önem taşıyordu ancak ülkelerin erişilmezliği ve feodal otoritelerin muhalefeti nedeniyle, bilim adamları ülke nüfusu, doğası ve yaşamını incelemekte büyük zorluklar yaşadılar. Bu süre zarfında çok sayıda materyal biriktirilse de neredeyse hiçbir genel çalışmaya dönüştürülmedi. Bölgenin bilimsel olarak araştırılması için koşul ve olanaklar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kökten değişti. Hiç şüphesiz hanlıkların kademeli olarak işgale uğraması, bölge topraklarının

engelsiz bir şekilde incelenmesini sağladı. Bu dönemde Kırım savaşıyla Balkanlar ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışının durdurulmasından sonra, Ruslar bu kez Türkistan'ı faaliyet sahası olarak seçti. Rusların Türkistan üzerine yoğunlaşmasında etkin faktörlerden biri de İngiltere'nin Türkistan'daki faaliyetleriydi. Çünkü XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rus askeri diplomatları gibi, İngilizler de Türkistan ve çevresinde kendi ülkelerinin nüfuzunu güçlendirmek için faaliyetlerde bulunuyorlardı. Kademeli olarak Türkistan'ın içlerine ilerleyen Rus İmparatorluğu, Türkistan'ın işgali için anahtar olarak gördüğü Kazak bozkırlarının işgalini tamamladıktan sonra yüzünü güneye, Türkistan Hanlıklarına çevirdi ve ilk önce Hokand Hanlığı üzerine yürüdü. Rus birliklerinin Fergana vadisinde yüz altmış yılı aşkın bir süre varlığını devam ettiren Hokand Hanlığına saldırmasının en önemli nedenlerinden biri hanlığın Doğu ve Batı Türkistan'ın büyük ticari merkezleri arasında transit geçiş güzergahında olmasıydı.

XIX. Yüzyıl Rus Tarih Yazımında Hokand Hanlığı

İşgal hareketinin arka planına baktığımızda Hokand Hanlığı ile ticari ilişkiler kurma ihtiyacı ve gelecekte askeri çatışmalar olasılığı sebebiyle Rus siyasi çevrelerinin hanlığın tarihi ve siyasi durumu hakkındaki bilgi toplama ihtiyacının farkına XIX. yüzyılın başlarında vardıklarını görüyoruz. Bu dönemde Rusların Hokand Hanlığı ile özel olarak ilgilenmesinin en önemli nedenlerinden biri de Hanlığın 1808 senesinde Taşkent'i ele geçirmesiydi ve bu tarihten itibaren Rusya ile ticari ilişkilerinin gelişmesi konusunda yeni bir dönem başladı. Hokand Hanlığı hakkında bilgi toplama iki şekilde gerçekleşti. İlk olarak önemli bilgiler diplomatik kanallardan geldi. Ancak hanlığı ziyaret eden elçilerin raporları çoğunlukla gizliydi ve nadiren yayınlandı. İkinci olarak ise Hokand Hanlığı hakkında bilgiler seyyahlar, askerler, gazeteciler, tüccarlar ile şarkiyatçılardan geldi. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Hokand Hanlığı ve Kırgızlar hakkındaki ilk bilgiler Yefremov, F. Nazarov, N. İ. Potanin¹, Pospelov ile Burnaşev'den alındı. Bu dönemde hanlık topraklarını ziyaret eden yazarlar, kısa tarihsel bilgiler vermeye çalıştılar ve her şeyden önce, siyasi durum, nüfus, coğrafi koşullar ile ticari ilişkiler gibi konulara değindiler. Ancak Hanlık topraklarında kısa süreli kaldıkları için halkın yaşamının sadece belirli yönlerini kaleme aldılar. Bu sebeple XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hokand Hanlığı ile ilgili çalışmaların sistematik olmadığını belirtmeliyiz (Alımbayev 12). XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Sibiryaya Rus Kazakları Milyuşin ve Batarışkin'in Hokandlılar tarafından esir alınması (1849-1852) neticesinde Ruslar, Hudayar hanın saltanatının ilk yıllarında Hokand Hanlığı hakkında

* F. Nazarov ve N. İ. Potanin'in Hokand Hanlığı hakkında hazırladıkları rapor için bkz. Dinçer Koç, Rus elçilik raporlarına göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.

önemli bilgiler elde etti (Yakobjanov 144) Bu veriler İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin daimi üyesi A. Makşeyev tarafından kaleme alındı.*

1867 senesinde Türkistan Genel Valiliği'nin kurulmasından sonra Türkistan'ı Rus idari sistemine entegre etmek amacıyla Türkistan coğrafyasının çok yönlü araştırılması önemini fark eden Rus yetkililer, bilimsel keşifler için büyük fonlar tahsis etti. Tüm bu faaliyetler neticesinde böylece XIX. yüzyılın ortalarından itibaren devrim öncesi Rus tarih yazımında, hanlığın tarihi ve halklarının çeşitli yönlerine ışık tutan büyük bir malzeme birikti. Bu malzemelerin çoğu daha sonra süreli yayınlar ve çok ciltli müstakil eserlerle güç ışığına çıkarıldı. Özellikle İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği, bu bilimsel keşif sonuçlarının yayınlanması için büyük çaba sarf etti ve Hokand Hanlığı hakkında çeşitli notlar yayınladı. En önemli malzemeler Rus oryantalist V. V. Velyaminov-Zernov tarafından toplandı. Bu dönemde Hanlık topraklarına bilim adamları sızmaya başladı ve P. İ. Nebolsin, V. Grigoryev, A. P. Horoşhin, A. A. P. Fedçenko, V. P. Nalivkin, M. Alibekov, N. F. Petrovskiy, S. N. Nurekin ile N. N. Pantusov'un çalışmaları ortaya çıktı. Daha çok hanlıktaki siyasi durum üzerine yoğunlaşan yazarlar, yerleşik ve göçebe halkların politik mücadelesine odaklandı. Keşif ekipleri, seyyahlar, bilim adamları ile oryantalistler tarafından toplanan zengin materyaller, Türkistan Hanlıklarının geleneksel kültür öğeleri ile bölge ilişkilerinin en önemli unsurlarını yansıtan malzemeler paha biçilmez, hatta benzersiz veriler içeriyordu. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başları ise Türkistan'daki Rus işgali hakkındaki Rus tarih yazımında ikinci aşama olarak kabul edildi. Bu dönemde tarihçilerin çalışmaları artık daha titiz ve bilimsel bir nitelik taşıyordu. Yazarlar ellerindeki materyalleri sistemli bir şekilde kullanmanın dışında tarihi olayların analizini yapmaya da çalıştılar. Bunu yaparken de ana kaynaklar ile ilk dönemdeki oryantalistlerin eserlerini kullandılar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin sistematik olarak incelemesine başlanmasıyla sahaya gelen araştırmacı-oryantalistler çeşitli milletlerin temsilcilerinden oluşuyordu ve bunlar arasında çok eski zamanlardan beri Rusya'da yaşayan birçok Alman kökenli bilim adamı da vardı. Onların çalışmaları Rus kültürü, eğitimi ve bilimine somut bir katkıda bulundu. Bunlardan biri de Hokand Hanlığı hakkında önemli çalışmalar yapan, ünlü şarkiyatçı Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi mezunu Aleksandr Lyudvigoviç Kun'du.

Aleksandr Lyudvigoviç Kun'un Hayatı

1840 senesinde Kafkasya'da eğitimci bir ailede dünyaya gelen Kun, ilk eğitimini Stavropol Guberniyasındaki gimnazyum'da aldı. Ardından Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine kaydoldu ve 1 Haziran 1865 tarihinde Arap-Fars-Türk dilleri sınıfını master derecesiyle tamamladı.

* Makşeyev'in notları için bkz. A. Makşeyev, "Pokazaniye Sibirskih Kazakov Milyuşina i Batarişkina, bıvşih v plenu u Kokandtev s 1849 po 1852 g., Vesntnik Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo, Vıp.6, 1856.

Prof. V. V. Grigoryev'in tavsiyesi üzerine, 1865 senesinde Orenburg'a gitti ve ertesi yıl Orenburg Genel Valiliği Kalem Odasında masa yöneticiliğine tayin edildi (İsakova 176). Memuriyetinin yanı sıra Orenburg Nepliyuevsk askeri okulunda Farsça dersleri de verdi (Brejneva 257). 24 Kasım 1868 tarihinde ise etnografik ve istatistiksel verilerin hazırlanması göreviyle Türkistan Genel Valisi K. P. Fon Kaufmann'ın (1867-1882) emri altına girerek Türkistan Genel Valiliği memur kadrosuna geçti. Bu tarihten itibaren hayatının 14 yılını verdiği Türkistan'daki hizmet dönemi başlamış oldu. Kaufmann'ın Kun ile imparatorluğun çeşitli kademelerindeki temsilcileriyle yazışmalarından bu iki kişi arasında güvene dayalı bir ilişki olduğu ve birbirlerine açık bir sempati ile davrandıkları sonucu çıkmaktadır. Soylu olmayan, hizmete daha yeni başlamış 28 yaşındaki genç memurun Kaufmann ile karşılaşması elbette onun açısından büyük bir şanstır. Aynı zamanda Türk dillerini bilen Kun'un Türkistan Genel Valisine çok yardımcı olduğu da bir gerçektir.

Kun, 1868 yılının Ağustos ayında yeni işgal edilen topraklarda etnografik, istatistiksel ve tarihsel verileri hazırlanması amacıyla Zerefşan Okrug¹ yöneticisinin emri altına girdi (Vodneva 107). Türkistan Genel Valisinin isteği üzerine Semerkant'ta yeraltı geçitleri ile tüm eski bina ve kasabaların ayrıntılı incelemesini yaptı ve Kaufmann'a Semerkant'ta çok sayıda eski anıtın arasında kendi vakıfları bulunan eski medrese ve camiler olduğunu rapor etti. Hatta bu vakıflar ve yaklaşık 600 sene önce yazılan orijinal belgelerin kopyaları hakkındaki raporu da bilgilerine ekledi. Bu zor görevle birlikte, Genel Valinin isteğiyle Kun'a Timur'un ünlü kütüphanesini arama görevi de verildi. Kun Türkistan'a geldikten sonra yerli halkın yaşamını incelemeye başladı. 1870 senesinde Zerefşan bölgesinde yaşayan Yagnobiler ve dillerini ilk keşfedenlerden biri oldu. Hatta Yagnobilerin Soğdların torunları olduğunu öne sürdü.² Aynı yıl İskender kul seferi³ ile Şehr-i sebz seferine iştirak etti (Vodneva 107) 1871-1872 yıllarında ise Türkistan Albümü'nün⁴ hazırlanma işiyle meşgul oldu (Vasilyeva 26).

¹ Zerefşan Okrug'u, 1868 senesinde Semerkant şehrinin işgalinden sonra Türkistan Genel Valiliği terkinde kuruldu.

² Petersburg Devlet Üniversitesi M. Gorkiy Kütüphanesi doğu bölümünde "Yagnobi halkı hakkında bilgi" ve "Yagnobi dili araştırma materyalleri" isimli elyazmaları bulunmaktadır.

³ Semerkant'ta 1870 yılının ilkbaharında General A.K. Abramov'un komutasında başlangıçta askeri keşif niteliğinde olan İskenderkul keşif müfrezesi kuruldu. Ancak sefere bir dizi bilim insanı da eşlik etti. Gezinin bilimsel çekirdeğini A. I. Skassi ve Startsev tarafından yapılan topografik çekimleri denetleyen P. A. Aminov, jeolojik keşiflerde bulunan maden mühendisi D. K. Myshenkov, tarihi araştırmalar yapan A. P. Fedçenko ve eşi O. A. Fedçenko ile etnografik araştırmalarda bulunan A. L. Kun oluşturuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. V. Dmitriyev, "Etnografiya Tadjikov v trudah Rossiyskih uçenih XIX – načala XX v., Tadjiki: istoriya, kultura, obşestvo, Peterburg 2014, s. 69-70.

⁴ Genel Vali Kaufmann'ın emriyle hazırlanan albüm, yaklaşık 1200 fotoğrafın yanı sıra mimari planlar, suluboya skeçler ve haritalardan oluşan Türkistan hakkındaki

1873 senesinde Hive şehrinin Rus birlikleri tarafından işgal edilmesinden sonra, İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin isteğini yerine getirmeye çalışan Kaufmann'ın emriyle, Hive Hanlığı'nda bilimsel araştırma yapmak amacıyla kurulan keşif gezisine dahil edildi. Eski Harezmi'nin ana yerleşim yerleri ile tarihi merkezlerini inceledikten sonra Hive Hanlığı'nın etnik, istatistiki, idari ve mali sistemi hakkında kapsamlı materyaller topladı.⁵ Sefer dönüşü 1 Mayıs 1874 tarihinde Türkistan Genel Valiliği eğitim şubesinde özel yetkili baş memur oldu. Ardından Kaufmann'ın isteği üzerine 1875 senesinde kurulan ve 1 Ocak 1876 tarihinde faaliyete geçen eğitim kurumları idaresinin başmüfettişi oldu (Muhamedov 241). Aynı yıl Türkistan'dan Londra'daki Uluslararası Doğu Bilimleri kongresine gönderildi ve daha sonra Paris'te bulunan Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü üyesi oldu (Brejneva 259). Türkistan Bölgesi devlet okullarının başmüfettişi pozisyonunda Kun, Türkistanskiye Vedomosti'de halk eğitimi üzerine yazılar yazdı. Kendisine bölgedeki eğitim sistemi için bir proje hazırlaması talimatı da verildi. On üç yıl boyunca Türkistan'da çalıştıktan sonra, 1882'de Vilnius'a taşındı ve burada 1888 senesinde 48 yaşında öldü (Prişçepova 127)

1875 yılı Hokand Hanlığı'nda İsyan ve Hudayar Hanın Taşkent'e Kaçışı

1865 senesinde üçüncü kez tahta çıkmasından sonra Hudayar Han, yalnızca Fergana vadisini elinde bulunduruyordu. Tahta çıktıktan sonra yerleşik ve göçebe halkı tek bir otorite altında tutmak için arayışlara başladı ve asker sayısını da çoğaltarak Rus işgallerine karşı önlem almaya da çalıştı. Ancak on sene tahtta kalan Hudayar Han Rus işgallerine karşı mücadele eden halkın tam anlamıyla yanında olmayı başaramadı ve halka eşit davranmadı. Bunun sonucunda handan yüz çeviren halk, isyanlara kalkıştı. 1868 senesinde Genel Vali Kaufmann ile Hokand Hanlığı hududuna ait olan toprakların Rusya'nın mülkü olduğunu resmileştirmek amacıyla imzalanan antlaşma sayesinde Hudayar Han, Hanlıkta 1873 yılına kadar asayiş sağlamayı başardı. Ancak 1873 yılının Temmuz ayında Hanlık sınırında başlayan ayaklanmalar, 1876 yılının Şubat ayına kadar devam etti. 1873 senesinde Kırgızlar sahte Polat Hanı Han ilan ettiler ve bunun sonucunda yaklaşık iki sene süren isyan ülkenin her tarafına yayıldı (Kamalova 182-198).

görsel materyallerin bulunduğu özel bir koleksiyondur. Arkeoloji (iki cilt), etnografi (iki cilt), zanaat (bir cilt) ve tarihi (bir cilt) olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Çalışmanın ilk üç kısmı N. V. Bogayevskiy'nin yardımıyla Kun tarafından derlenmiştir.

⁵ 1820-1870 tarihleri arasında vergi, yükümlülükler, hanlığın etnik ve sosyal yapısı ve diğerleri ile ilgili belgelerden oluşan Hive Hanlarının arşivini buldu. Arşiv, General Kaufmann'ın emriyle Petersburg halk kütüphanesine götürüldü ve burada bu belgeler 1936 senesinde tarihçi P. P. İvanov tarafından keşfedildi. 1940 senesinde XIX. yüzyıl Hive Hanlarının Arşivi ismiyle yayımlandı. P. P. İvanov, Hivinskih hanov XIX v. (İssledovaniye i opisaniye dokumentov s istoričeskim vvedeniyem), Peterburg 1940, 290 s.

1875 yılının yaz aylarında isyan ateşinin yükselmesi üzerine Kaufmann'ın emriyle Türkistan Genel Valisinin diploması memuru A. A. Veynberg⁶, Hokand elçisi Mirza Hekim ve 22 Rus Kazağı ile 11 Temmuz 1875 tarihinde Hudayar Hanla görüşmek üzere Hokand'a hareket etti. Hocent'te Kaşgar'a gitmek için hazırlık yapan M. D. Skobelev'in⁷ elçilik heyetiyle birleşen iki grup 13 Temmuz'da Hokand'a vardı. (Çanışev 695-696) Elçilik heyetinin amacı Hana karşı Kırgızların isyanına iştirak eden Hudayar Hanın akrabası Abdulkerim Beyi affetmesi için General Kaufmann'ın mektubunu getirmeleriydi (Russkiy mir No.157 176). Diğer taraftan 17 Temmuz 1875 tarihinde Hüdayar Han isyanı bastırmak maksadıyla hanlık ordusundan dört bin askeri görevlendirse de güvendiği iki komutanın isyancılar tarafına geçmesiyle büyük bir hayal kırıklığı yaşadı (Kamalova 201) Bu olayları takiben 19 Temmuz'da Nasreddin Bek Han ilan edildi ve Oş, Namangan, Margilan ile Asaka şehirleri isyancıların eline geçti (Russkiy Mir No:157-158, 160 177) Bunun üzerine çaresiz kalan, kendini ve tahtını kurtarmak isteyen Hudayar Han, 22 Temmuz'da ailesi ve hazinesiyle birlikte Veynberg ve Skobelev eşliğinde Hocent'e gitti (Russkiy Mir No:157-158, 160 178). Oradan da 8 Ağustos'ta Taşkent'e kaçtı (Kaufmanskiy Sbornik LV) Ancak Hudayar Hanın ülkeyi terk etmesi ve Nasreddin Bek'in Han tayin edilmesi ülkedeki isyan ateşini söndürmeye yetmedi. İsyancıların Hocent'te bulunan Rus garnizonuna saldırması ve Genel Vali Kaufmann'ın Nasreddin Han'a gönderdiği antlaşma şartlarını içeren mektubun cevabını geciktirmesi sebebiyle Kaufmann 1 Ağustos'ta müfrezesiyle birlikte Taşkent'ten hareket etti (Kaufmanskiy Sbornik LVII).

Kun'un Hokand Seferine Katılması ve Güzergah

1875 yılının Temmuz ayının sonunda Taşkent'e Genel Vali Kaufmann tarafından gönderilen elçilerin koruması altında Hokand Hanı Hüdayar Hanın başkenti terk etmek zorunda kaldığı haberi geldi. Hokand Hanlığı'ndaki halk hareketleri ve Hudayar Hanın kaçmasından sonra meydana gelen ağır durum Rus hükümeti için uygun bir ortam yarattı (Ziyayev 302-303) Yedisu Oblastına yaptığı seyahati tamamlayan Kaufmann, Taşkent'te Hokand'daki durum hakkında daha ayrıntılı bilgi edindi ve hanlığı tamamen sonlandırmak maksadıyla müfrezesiyle birlikte 1 Ağustos'ta Hokand şehrine hareket etti (Kamalov 211). Genel Vali Kaufmann aynı zamanda el yazmaları koleksiyoneri olarak Kun'un bilimsel verileri toplaması için Hokand Hanlığına hareket eden müfrezeye katılmasına da vesile oldu. İlk başlarda Kaufmann'ın müfrezesiyle hareket eden Kun, öncelikle Taşkent'ten Hocent'e, Hokand'daki Mayram kalesi, Bim-Arık köyü, Hokand şehri, Altı-Arık köyü ile Margilan şehrini ziyaret etti. Margilan'dan sonra topladığı istatistiksel ve etnografik bilgileri

⁶ 1873-1878 yılları arasında Türkistan Genel Valisi Kaufmann'ın Diploması Şubesi memuru olarak görev yaptı.

⁷ Hokand'daki olaylar sebebiyle Kaşgar'a gidemeyen Skobelev geri çağrıldı ve yerine P. Y. Reyntal gönderildi.

desteklemesi için Şahrihan, Asaka ve Andican şehirlerini ziyaret etmesine de izin verildi. Kun notlarında koruma ekibi olmadan seyahat ettiğini sadece Nasrettin Hanın tahta çıkmadan önce şehirlerin beyleri için verdiği yarlık (gramota) sayesinde Hanın maiyetinden birkaç yiğidin onlara eşlik etmesiyle kendilerini korumayı becerdiklerini yazmaktadır. Seyahate Kun'un dışında topografi çekimleri yapması için Ştabs-Yüzbaşı Petrov ile hizmet etmeleri için Taşkent'in yerli halkından birkaç kişi de eşlik etmiştir. Kun seferin başlangıcının çok başarılı olduğunu, Şahrihan şehri yetkilileri ve sakinlerinin onları çok güzel karşılayarak gerekli bilgileri, tüm vergi kayıtları ile belgeleri verdiklerini yazmıştır. Oş ve Uzkend şehrini de ziyaret etmek istemesi sebebiyle Kun'un isteği üzerine o sırada Kaufmann'ın müfrezesinde bulunan genç han Asaka'de misafirperverlik göstermeleri amacıyla Oş ve Uzkend şehirlerinin yetkililerine iki yarlık göndermiştir. Ancak han aynı zamanda ona hanlığın derinliklerine inmemesini de tavsiye etmiştir. Kun notlarında Andican ayaklanması gözleri önünde olmasaydı tavsiyelerine uymayacağını da belirtmiştir. Kun ve ekibi Şahrihan'dan Asaka'ya, oradan da Andican'a gitmiştir (Kun 59-61). Ancak Kun'un şehre gelmesinden üç gün sonra Andican ayaklanması patlak vermiştir (Russkiy Mir No:222 211) Bunun üzerine seyahatine son vermek zorunda kalan Kun ve Petrov, Han tarafından yeni tayin edilen beyin koruması altında, bir gün boyunca 80 verstten⁸ fazla bir yolu katederek o sırada Namangan'da bulunan Rus müfrezesine katılmıştır (Russkiy Mir No:222-212).

Kun'un Hokand Hanlığı Hakkındaki Görüşleri

Kun kısa süre kaldığı hanlıkta savaş şartları el verdiği ölçüde coğrafi yapı, iklim, etnik yapı, idari-askerî sistem, ekonomik durum ve vergi sistemini inceleme fırsatı bulmuştur ve seyahat notlarına Hokand Hanlığı'nın coğrafi durumu ile başlamaktadır. Kun, Sır Derya ve Narin nehirlerinin üst kısmında yer alan Hokand Hanlığı'nın, Batı Türkistan'ı (Onun söylemiyle Rus) Kaşgar Beyliği veya Çin Türkistan mülklerinden ayıran, Tianshan adıyla bilinen dağ silsilesinin tabanını oluşturan bir vadiyi kapladığını yazmaktadır. Modern Hokand Hanlığı'nın coğrafi olarak bir taraftan açık, dikdörtgen bir çukur gibi görüldüğünü de yazmıştır. Bu çukurun kuzey, doğu ve güney kısımları yüksek dağlarla çevrilidir ve batıya doğru ise onu Rus mülkleriyle birleştiren Sır Derya nehrinin vadisi tarafından açıktır. Kun'a göre bu avantajlı konumun ve dağ nehirlerinin bolluğunun bir sonucu olarak diğer komşu ülkelerle karşılaştırıldığında hanlık toprakları, kültür gelişimi açısından elverişli koşullar yaratmaktadır. Hatta notlarında Türkistan'daki seyahatlerinde doğanın ve bitki örtüsünün bu denli zengin olduğu başka hiçbir yer görmediğinden söz etmektedir. Ona göre eski zamanlarda "Fergana" adı verilen vadinin bu ayırt edici özelliği, Türkistan'ın ününü pekiştirmiş ve vadi uzun zamandır halkları kendine özgü bir cazibe ile kendine çekmiştir. Kun, üç taraftan dağlarla korunan ülkenin mükemmel bir iklime sahip olduğunu, en narin meyveler, mükemmel ipek, çok fazla pamuk ve tahıl ürünlerinin yetiştirildiğini de

⁸ Rus uzunluk ölçü birimidir. 1 verst, 1.068 km'ye eşittir.

yazmıştır. Hatta dağların tuz, kömür, petrol, kurşun ve turkuaz cevherleri gibi el değmemiş maden zenginliğine sahip olduğundan da söz etmiştir. Kun, Hanlığı Kaşgar mülklerinden ayıran dağların zirvelerinden akan Tar, Kurşab, Karakulca ve Yassinin adlı dağ nehirlerinin tabanda birleşerek, nehrin üst kısımlarında yaşayan yerli halk arasında Kara Derya ismiyle bilinen Sır Derya nehrini oluşturduğunu yazmıştır (Kun 60-61). Hatta Kara Derya'dan Andican, Şahrihan ve Müslüman-kul adlarında, üç büyük kanalın inşa edildiğini de eklemiştir. Hanlığın yüzeyinin Sır Derya ve Narın nehirlerine inen dalgalı bir eğime sahip olduğundan da bahsetmiştir. Kun'un tasvirine göre hanlık dağ nehirlerinden inşa edilen kanallar sayesinde, sayısız kolları ile tüm kanalların vadileri, kuş uçuşu bakıldığında sürekli bir bahçe sunmaktadır. Şehirlerarası yollar arasında, bahçeler ve geniş ekilebilir alanların uzandığından söz etmektedir. Hatta nehir kıyısına göre, halkın dağların eteklerine daha yakın yaşadıklarını yazmıştır. Çünkü hanlık topraklarında tarım dağ nehirleri sayesinde yapılmaktadır ve sadece nehrin üst kısmında bulunan çok az sayıda köy ekilebilir arazileri için Sır Derya nehrinden su kullanılmaktadır (Kun 61).

Kun seyahat notlarında genel olarak ülkenin tüm hayatı ve zenginliğinin nehrin güney tarafında yoğunlaştığından da söz etmektedir. Burada yerleşik yaşam hakim olduğu için her yerde zengin kültür öğelerine rastlandığına dikkat çekmiştir. Kuzey kısmına ise insan elinin daha az dokunduğunu söylemiştir. Bu kısım çayır bakımından zengin olduğundan göçebeler için uygun yaşam alanları sunmaktadır. Kun, Hanlıkta göçebe ve yerleşik yaşamın Sır Derya nehriyle doğal sınıra bölündüğünü yazmıştır. Göçebe nüfus nehrin kuzey kesiminde yaşamakta ve burada dağların eteklerini işgal etmektedir. Nispeten daha az olmakla birlikte göçebeler hanlığın doğu kesiminde de yaşamaktadırlar. Kun, önemli şehirler, köyler ve çiftliklerde toplanan yerleşik nüfusun ise dağ nehirlerinden yapılan kanallar boyunca dağların etekleri ile vadilerde yaşadıklarını yazmıştır. Bunların dışında notlarında bazı yerlerde ve yerleşim merkezlerinin aralarında tam anlamıyla göçebe nüfus kategorisine dahil edilemeyen göçebe aulların⁹ bulunduğundan da bahsetmiştir. Onların yakın gelecekte yerleşik bir hayata öncülük edecek olan yarı göçebe bir hayat sürdüklerini söylemiştir (Kun 62).

Kun'un seyahat notlarında hanlığın nüfusu ile etnik yapısı ile bilgiler de mevcuttur. Kun'a göre nüfus, buraya Taşkent, Semerkant, Buhara ve diğer yerlerden gelen çeşitli Türk boylarının parçalarından oluşmaktadır. Ona göre ülkede yaşayan Özbek boyları arasında Türkistan'da yaşayan hemen hemen tüm boyların temsilcileriyle karşılaşmak mümkündür. Hatta bunu şu sözlerle desteklemiştir; "Çoğu durumda, hanlığın bir ya da diğer yerleşik bölümünü ziyaret ederken, hangi boydansın sorusuna, köy sakinleri

⁹ Göçebe Kazaklar arasında köy manasında kullanılmaktadır. Özbekler ise köye kışlak demektedirler. Aul'un kalıcı bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlanması ancak 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nun Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler gibi Türkistan'ın yerli halklarını yerleşik hayata geçirme arzu ve politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

"karışık" diye cevap verdiğini" yazmıştır. Kun, Hanlık nüfusunun büyük çoğunluğunun Özbekler, Tacikler ve Kırgızların oluşturduğunu söylemiştir. Özbekler ve Tacikler yerleşik, Kırgızlar ise göçebe bir hayat tarzı sürdürmektedirler. Bunların arasında sayıları çok fazla olmasa bile yarı göçebe hayat yaşayan Kıpçakları da saymak mümkündür. Kun notlarında etnografik açıdan onların kasaba halkı ile çok ortak noktaları olduğundan bahsetmektedir. Sadece hanlığın güney ve batı bölgelerinde yaşayan Tacikler, nadiren ayrı yerleşimler oluşturmaktadırlar ve çoğu durumda Özbeklerle birlikte yaşamaktadırlar. Bunlara ek olarak hanlıkta Yahudiler, Çingeneler, Hintliler ve Afganlar gibi daimi sakinlerin de bulunduğunu yazmıştır. Yazılı verilerin eksikliği nedeniyle müfreze ile birlikte olan Hokand yetkililerinin ifadelerine dayanarak, Hanlık nüfusu hakkında sayısal verilere de yer vermiştir. Buna göre yerleşik 132.000 ev, göçebe 60.000 kibitka¹⁰, toplamda 192.000 ev veya 960.000 yani yaklaşık bir milyon kişi vardı. Kun notlarında rakamın gerçek olmaktan uzak olduğunu da eklemiştir. Bunun nedenini ise Oş ve Uzkenk şehirleri civarında göçebelik eden Kırgız kibitkalarının sayısının belirlenememesi olarak açıklamaktadır. Çünkü göçebeler yılın bir kısmını Hokand'da, bir kısmını ise Kaşgar topraklarında geçirmektedirler (Kun 63).

Hokand Hanlığı'nda İdari-Askeri Yapı

Kun seyahat notlarında Hudayar Han döneminde idari-askeri yapı hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Hudayar Han döneminde hanlığın 15 beyliğe ayrıldığını yazan Kun, beyliklerin aynı zamanda ordu komutanına eşdeğer bir rütbe olan Serkerde adı verilen beyler tarafından idare edildiğini söylemiştir. Bunlara ek olarak beyliklerden bağımsız olarak hanlıkta kimseye tabi olmayan ve genellikle hanın eski köleleri arasından tayin edilen Serkar isimli vergi toplayıcıları tarafından kontrol edilen birkaç köyün de bulunduğunu yazmıştır. Notlarında Serkredelerin kendilerine emanet edilen toprakları neredeyse tamamen egemen bir şekilde kontrol ettiklerinden bahsetmektedir. Başkentle ilişkileri vassaldır ve yalnızca ölüm cezası hakkını kullanamamışlardır (Kun 64). Vergi ücretleri ile ilgili olarak ise tüm bağımlılıkları, Hanın kendilerine emanet edilen bölgelere seyahat ederken, Hanın maiyetine refakat etmeleri ve Hana hediye etmeleri gerektiğiydi. Kun aynı zamanda tüm Türkistan Hanlıklarında olduğu gibi, Hudayar hanın beyliklerin neredeyse tamamını oğulları veya akrabalarına emanet ettiğini söylemiştir. Hatta hanların çocuklarının büyümesiyle birlikte, toprakların bir kısmını onlara emanet ettiğinden bahsetmiştir (Kun 65).

Notlarında Hudayar Han döneminde hanlık topraklarının Hokand şehri ve köyleri, Margilan, Şahrihan, Andican, Namangan, Sug, Mahram, Bulak-Başın, Arap, Balygchin, Çartag, Naukat, Kasan, Çust ve Babadarkh

¹⁰ Kibitka adı Arapça "kubbe" sözünden gelmekte olup genellikle üzerleri keçe kaplamalı ahşap kafeslerden oluşan taşınabilir yurt (çadır) anlamına gelmektedir. Ruslar aynı zamanda kibitkaları üstü örtülü araba olarak da kullanıyorlardı.

beyliklerinden oluştuğunu yazmıştır. Kendisine bağlı köylerin bulunduğu Hokand şehrinin Hudayar Han'ın emirleriyle şahsen kontrol edildiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Hokand hariç ilk yedi bölgenin hanın akrabaları ve oğulları tarafından yönetildiği, geri kalanların ise yakın zamanda kurulduğundan da söz etmiştir. (Kun 65). Kun aynı zamanda nüfus açısından önemli şehirler hakkında da sayısal veriler vermiştir;

Tablo 1. Hudayar Han Döneminde Önemli Şehirler

	EV	CAMİ	OKUL	MEDRESE	DÜKKAN
Hokand Şehri (Başkent)	10.000	300	120	40	2.000
Margilan	6.000	300	80	10	1.000
Andican	4.000	200	60	6	1.000
Namangan	4.000	250	100	5	1.000
Uzgen	1.000	70	20	4	100
Balıkçı	1.000	50	10	3	100

Kun, beylerin savaş durumunda asker toplamak ve hanın talimatlarına göre savaş alanına getirmekle yükümlü olduklarını yazmıştır. Beyliklerdeki batur adı verilen özel komutanların yetkisi altındaki birliklerin hanın düzensiz kuvvetini oluşturduğundan bahsetmiştir. Bunun dışında Kun hanlığın başkentinde düzenli birlikler ile toplar mevcut olduğundan da söz etmiştir. Hatta beylikler ile Han arasında böyle bir ordu düzeni olduğu için liderlerinin elindeki gücün ayaklanmaların en önemli sebebi olduğunu söylemiştir. Çünkü bu gerçeği Andican ve Margilan şehirlerindeki ayaklanmada teyit etmiştir (Kun 66).

Kun beyliklerdeki yönetim organizasyonu hakkında da kısa bilgi vermiştir. Şehirlerde polis denetiminin emniyet müdürlüğü görevine eş değer olan Kurbaşı ve Mirbaşı adı verilen polislerin yetkisi altında olduğunu söylemiştir. Kariev'in dile getirdiği Buhara Hanlığı'nın idarî yapısındaki Aksakallar kurumu gibi (Kariev, 2020, 408), hanlıkta vergileri Aminler toplamakta, kaydı ise Mirza başı tutmaktadır. Yargı kısmı ise Hanın

yarlığına göre beyler tarafından tayin edilen kadınlara¹¹ emanet edilmiştir.¹² Hatta birkaç köy için yalnızca bir kadının tayin edildiğini de yazmıştır (Kun 64).

Hokand Hanlığı'nda Vergi Sistemi

Kun notlarında hanlıktaki vergi sisteminin diğer Türkistan hanlıklarındaki vergilerden farklı olmadığını yazmış, yedi çeşit vergiden söz etmiştir. Bunlar; haraç, tanap, zekat, pazar vergisi, tartıların kullanılması karşılığında alınan vergi, nehirlerden geçiş karşılığı alınan vergi, tuzluklardan alınan vergi ile şeriat temelinde nikah akdinin yapılması karşılığı alınan ücrettir (Kun 64). Kun notlarında vergiler hakkında ayrıntılı kayıtlar mevcut olduğu için mümkün olan her şeyi topladığını belirtmektedir. Aynı zamanda vergi toplama yöntemlerinin hanlığın her yerinde aynı olmadığından da söz etmiştir. Bazı yerlerde vergi toplayıcılar han veya beyler tarafından görevlendirilen kişilerdi, bazı yerlerde ise vergilerin toplanma hizmeti kiraya verilmektedir. Kun ikinci yöntemin daha çok tercih edildiğini ve aynı zamanda çalışanların ücret almadığını, yarıktaki belirtilen şekilde toplananların belirli bir kısmını kullandıklarını da not etmiştir. Kun'a göre Hanlığın vergi sisteminin en önemli özelliği Hasağı ve Bişlik olarak ikiye ayrılmasıydı. Hasağı; vergi gelirlerinin Hokand'a Hana gitmesi ya da hanın yakınındakilere kiralanması anlamına geliyordu. Bişlik ise beylerin hazinesine gelen gelir olarak adlandırılıyordu. Kun, bahsettiği yedi çeşit vergi türü gelirlerinin han hazinesine gittiğini yazmıştır. Ancak sadece Hokand'dan ve ona tabi köylerden toplanıyorlardı. Hanlığın geri kalanından Han'ın hazinesi ise ticari kervanlardan ve hayvanlardan alınan zekat, Sır Derya'dan geçiş için alınan vergi, tuzluklardan alınan vergi, Hasağı mülklerden tahsilat, Hanlığın farklı ticaret şehirlerinde Han'ın mülkleri üzerinde inşa edilen dükkanlar, kervansaraylar ve ambarlar vb. yerler için kira ücreti, nikah akdinin yapılması karşılığı alınan ücret ve son olarak, varisi olmayan mülklerden alınan ücretler gidiyordu. Kun aynı zamanda beylerin kendisine emanet edilen bölgelerdeki Haraç ve Tanap vergilerini kullanmalarına izin verildiğini belirtmektedir (Kun 65).

Kun notlarında Hudayar Han dönemindeki vergi sistemi hakkında değerlendirmelerde de bulunmuş ve bu dönemde insanların tam anlamıyla soyulduğundan bahsetmiştir. Hudayar Han döneminde pazarlardan bir şey satın almak için satıcıdan ve alıcıdan çek alındığından söz etmiştir. Aynı zamanda yoksulların satılık tarlalardan topladığı çalılık, sazlık, diken vb. için bile ücret aldıklarını yazmıştır. Son zamanlarda dağ nehirlerinden kanallar aracılığıyla taşınan suyu kullanma hakkına bile vergi

¹¹ Rütbe olarak kadıkelanların (Baş kadı) altında bulunan kadılar han tarafından kayd-ı hayat şartıyla atanıyorlar ve ancak rüşvet suçuyla görevlerine son veriliyordu.

* Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği'ndeki yargı sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kariev, "Buhara Emirliği'ndeki (1747-1920) Şer'î Mahkemeler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 48/2020, 403-427; A. Kariev-F. Atar, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 28/2016, 293-305.

uygulandığını, sadece nefes almak için havadan hiçbir şeyin alınmadığı da not etmiştir. Ona göre bu vergi artışı, hanlara karşı hoşnutsuzluğun ana nedenlerinden biridir (Kun 64-65).

Hokand Hanlığı'nda Ekonomik Durum

Kun notlarında ilk olarak tuz dışındaki ülkenin mineral zenginliklerinin az araştırıldığı ve yerliler tarafından geliştirilmediğinden bahsetmektedir. Son zamanlarda, Hudayar Hanın izniyle Rusların Taşkent'te üretilen gazyağı ile petrol kaynaklarının geliştirilmesi için girişimde bulunduğundan söz etmiştir. Kun hanlıktaki imalat sanayiinin komşu ülkelerle aynı seviyede olduğunu belirtmiştir. İlkel üretim yöntemleri sebebiyle ülkenin tüm üretiminin sakinlerin taleplerini karşılamadığını yazmıştır. Aynı zamanda son dönemde Türkistan'daki Rus askerlerinin keten yerine patiska (mat) kullanmaya başlamasıyla, Türkistan levazım idaresinin Hokand Hanlığı'nda dokuma atölyeleri açtığını ve Beş-arık köyünde 500 kadar dokuma tezgahı bulunduğunu yazmıştır. Ancak patiska üretimi miktarının artmasına rağmen, atölyedeki dokuma tezgahlarının kalitesinin yükselmediğine de dikkat çekmiştir. Orta Asya hanlıklarındaki komşu pazarlarda en iyi Hokand mallarının kanaus, ipek eşarplar, saten, kadife ile alt sınıf halı çeşidi olduğunu yazmıştır (Kun 67).

Kun, Hanlığın dış ticaretinin esas olarak merkez pazarı Taşkent olan Ruslarla ticarete yoğunlaştığını yazmıştır. Komşu ülkelerden Hokand Hanlığına pamuk, ipek, ekmek, meyve, yün, deri, tuz, kereste, kağıt ipliği, patiska (mat), kanaus, halı, yünlü ürünler, oksit, kürk gibi boyalar ve az miktarda bakır ürünler gelmekteydi. Rusya'dan ise hanlığa kağıt, ipek, yün gibi fabrika ürünleri, metal ürünler (demir ve dökme demir), çay ve şeker gibi ürünler ithal edildiğini söylemiştir. Kun Rusya'nın dışında Hokand Hanlığı'nın Buhara, hanlığın güney sınırında yer alan dağ beylikleri ve Kaşgar ile ticaret yaptığını yazmıştır. Hatta Hokand Hanlığı ile Kaşgar arasındaki ticaret oldukça canlı olduğu ve karayolu iletişimi, yolun dağlık olmasına rağmen başarıyla kurulmuş olduğuna dikkat çekmiştir. Hatta bu yolun tüccarlar için özellikle tehlikeli olmadığını da eklemiştir. Kun Kaşgar'dan kervan yolunun Kaşgar-Davan tepelerinin sırtında bulunan Terek-Davan geçidinden geçtiğini yazmıştır. Kervan ticaretinin 15 Mayıs'tan 15 Eylül'e kadar devam ettiği, geri kalan zamanlarda ise yoğun kar yağışı sebebiyle ilişkiler kesildiğinden söz etmiştir. Kaşgar'dan hanlığa Yarkend halıları, çini ve çay geldiğini belirtmiştir.¹³ Kaşgar'dan ticaret ürünlerinin önce Oş ve Andican şehirlerine geldiğini, malların oradan da Namangan veya Hokand'a gönderildiğini söylemiştir (Kun 67-68).

¹³ Kaşgar'dan aynı zamanda amonyak, beyaz keçe, kuvars ve 50 at yükü çeşitli bakkal ürünleri ithal ediliyordu. Hokand Hanlığı'ndan Kaşgar'a ise Rus demiri, kızıl deri, gazlı bez, ipek kumaş, afyon, kök boya ve çoğunlukla da altın ihraç ediliyordu (Koç 79).

Kun Rusya ile ticaret için zekat ve gümrük binalarının Mahram ile Babadarkhan'da, Kaşgar ile ticaret için ise Oş şehrinde bulunduğundan da söz etmiştir. Malların ana denetiminin ise Andican şehrinde yapıldığını yazmış, hatta dağlardan gelen kervanların burada kontrole tabi tutulduğunu eklemiştir. Kun mallardan zekat vergilerinin toplaması için Hokand şehrinde özel olarak memurlar tayin edildiğini de yazmıştır. Hokand'a gelen mallar için vergilerin özel bir zekat binasının bulunduğu başkentte ödendiğini söylemiştir. Notlarında son olarak tüm Türkistan hanlıklarında olduğu gibi geleneklere göre hiçbir kervanın satışa getirdiği ürünü, hana rapor edilene kadar satma hakkına sahip olmadığını belirtmiştir (Kun 68).

Sonuç

Rus müfrezesiyle birlikte yola çıkan Kun, işgal arifesinde Hokand Hanlığını gözleriyle görmüş, hanlık ve bölge hakkında değerli bilgiler vermiştir. Hokand Hanlığı hakkındaki seyahat notları kısa ve öz olmasına rağmen Hudayar Han döneminde on beş beylikten oluşan hanlığın coğrafi, etnik ve ekonomik durumu ile idari-askeri yapısı, bu dönemdeki vergi sistemi hakkında önemli materyaller sunmaktadır. Özellikle vergi sistemi hakkında sayısal verilere başvurması ve vergi gelirlerinin toplam miktarını göstermesi açısından paha biçilmez bir kaynaktır. Aynı zamanda yerli halktan aldığı bilgileri de yorumlaması bir devri tahlil etmemiz açısından da önem ar eder. Kun'un Hokand Hanlığı'ndaki çok yönlü faaliyetleri, Türkistan tarihi ve etnografisinin araştırılması konusunda yeni bir döneme girildiği anlamına da gelmektedir. Çünkü Kun, birçok araştırmacının dikkatini bu bölgeye çekmiştir.

Devrim öncesi Rus tarih yazımında Hokand Hanlığı tarihi hakkında, oryantalist araştırmaları yaygınlaştıran ve sistemize edilmesine yardımcı olan geniş çapta malzeme toplanmıştır. Ancak Rusça konuşan araştırmacıların eserleri esas olarak Rusya'nın Türkistan'daki sömürge politikası bağlamında yazıldığı için Rus İmparatorluğu'nun çıkarlarına hizmet etmiştir. Aynı zamanda şarkiyatçılar, çoğu durumda gerçekleşen olayların görgü tanıkları olarak olayları ve verileri bağımsız olarak araştırmaya ve analiz etmeye de çalışmışlardır. Bu nedenle, Rus şarkiyatçıların çalışmaları, Hokand Hanlığı tarihinin incelenmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer bir açıdan ise seyahat notları akıcı bir üslup içinde bize renkli ve ilginç bilgiler verse de, yazarlarının bilimsel olmaya çalışmalarına rağmen çeşitli etkiler altında kalarak tarafsızlıklarını kaybedebileceklerini de unutmamalıyız. Bu nedenle bu kaynakları alternatif verilerle karşılaştırdıktan ve kontrolden geçirdikten sonra bir sonuca varmamız gerektiğini de belirtmeliyiz.

Kaynakça / Reference

ALIMBAYEV, J. B. İstoriografiya istoriya Kokandskogo hanstva, Universum: Obşestvennye nauki: elektron. Nauçn. Journ., No:6 (24),

[https://docs.google.com/viewer?url=https://7universum.com/pdf/social/6\(24\)/Alymbaev.pdf](https://docs.google.com/viewer?url=https://7universum.com/pdf/social/6(24)/Alymbaev.pdf). (10.06.2020)

BREJNEVA, S. N. (2019), Nemets-orientalist na slujbe Rosskiyskoy imperii (Deyatelnost A. L. Kuna v Turkestanskom kraye), Materiali mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii. Otvetsstvennyy redaktır V. A. Vremenko, İzd. Leningradskiy gosudarstvennyy universitet im. A. S. Puškina, ss.256-264

ÇANIŞEV, H. A. (1887), Russkoye posolstvo v Kaşgar v 1875 godu, *İstoriçeskiy vestnik*, No:12, ss.694-708.

DMİTRİYEV, S. V. (2014), Etnografiya Tadjikov v trudah Rossiyskih uçenih XIX – naçala XX v., Tadjiki: istoriya, kultura, obşestvo, Peterburg, ss.64-96.

İSAKOVA, M. S. (2016), Vospominaniya N. P. Ostroumova o A. L. Kune, *Vostok (Oriens)*, İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya, No:4, ss.172-191.

İVANOV, P. P. (1940), *Hivinskih hanov XIX v. (İssledovaniye i opisaniye dokumentov s istoriçeskim vvedeniyem)*, Peterburg.

KAMALOVA, Z. (2019), Hudayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

KARIEV, A-ATAR F. "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28/2016, 293-305.

KARIEV, A. "Buhara Emirliği'ndeki (1747-1920) Şer'î Mahkemeler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/48, 403-427.

Kaufmanskiy Sbornik, 1910, Pokoritel i ustroitel Turkestanskogo kraya general-adyutant K. F. Kaufman 1-y. (Materiali dlya biografiçeskogo oçerka), A. Semenov, Moskva.

KOÇ, D. (2015), *Rus elçilik raporlarına göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

KUN, A. L. (1876), Oçerk Kokandskogo Hanstva, Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva, Vıp.IV. ss.59-70.

MAKŞEYEV, A. (1856), Pokazaniye Sibirskih Kazakov Milyuşina i Batarişkina, bıvşih v plenu u Kokandtev s 1849 po 1852 g., *Vesntnik Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo*, T.17, ss.21-31.

MUHAMEDOV, Ş. B. (2017), Uçebnoye Delo v Russkom Turkestane: Organizatsiya krayevogo upravleniya i perviye şagi, *Metamorfozu istorii*, Vıp.10, ss.236-253.

Obzor Russkiy puteşestviy i ekspeditsiy v Srednyuyu Aziyu. 1869-1880, 1962, Çast III, Taşkent.

O proişşestviyah v Kokane, 1875, *Russkiy Mir*, No: 157-158-160.

PRIŞÇEPOVA, V. A. (2011), İlyustrativniye kolleksii po narodam Tsentralnoy Azii vtoroy polovinu XIX – naçala XX veka v sobraniyah Kunstkamerı, Peterburg: Nauka.

TURSUNOV, B. P. (2019), Rol Russkoyazıçnıh istoçnikov v izuçenii istorii Kokandskogo hanstva, *Vklad Rossiyskoy nauki v izuçeniye unikalnogo istorikulturnogo i prirodnogo bogastva Tacikistana*, Vip.11, ss.131-138.

VASİLYEVA Y. V. (2018), «Turkestanskiy albom» (1871-1873) i yevropesykaya traditsiya topografiçeskoy fotografii, Mejkulturniy dialog sovremennom mire: sbornik materialov VI nauçno-praktičeskoy konferentsii s mejdunarodnim uçaştıyem, ss.25-29.

VODNEVA, O. A. (2011), A. L. Kun kak istoriograf i etnograf (po materialam Arhiva vostokovedov İnstututa vostoçny rukopisey RAN), İstoçnikovedeniye i istoriografiya stran Azii i Afriki. Materialı XXVI Mejdunarodnoy konferentsii, ss.107-109.

YAKOBCANOV, J. J. (2015), İstoriya Kokandskogo hanstva XVIII-I polovinu XIX veka v istoriografii Rossiyskih issledovaletely, *Voprosı istoričeskoy nauki*, ss.144-146.

ZİYAYEV, H. (2007), *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (4): 114/125

Çarlık Rusyası'nın Türkistan Yazma Kaynaklarını Ele Geçirme Politikası

The Policy of Tsarist Russia to Capture Turkistan Manuscripts

Fayzullakhon OTAKHONOV

Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih /

PhD in History, Istanbul Medeniyet University /

feyzullah.atahan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4245-0232

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 02.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hoka Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Otakhonov, F . (2020). Çarlık Rusyasının Türkistan El Yazmalarını Ele Geçirme Politikası . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 117-128 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/785496>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Çarlık Rusyasının Türkistan El Yazmalarını Ele Geçirme Politikası

Öz

Müstemlekeci devletlerin ortak bir politikası vardır. Bu devletler sömürgeleştirmek istediği devlet ve halkları tarihi ve kültüründen uzaklaştırmaya, geçmişini kötü olarak göstermeye çalışırlar ve böylelikle eskisinden daha iyi bir hayat vadederler. Çarlık Rusyası da Türkistan'da aynı politikayı yürütmeye çalıştı. Yakın geçmişteki Hanlıklar dönemi ve ondan önceki tarihini Türkistan halklarına geri kalmış gibi gösterdi, halkı eski devletlerine ve hanlarına karşı kötiledi, onları zalim ve cahil gibi tanıttı. Aynı şekilde onların tarihini unutturdu ve kültürünü aşağıladı. Tabii ki bu iş kolay olmadı, uzun zamandır yürüttüğü siyaset neticesinde, yetişip gelen yeni nesil üzerinde çalışmalar yapıp zihnini değiştirmeye çalıştı, sonra istediği gibi onları yönetti. Makalemizde Çarlık Rusyası'nın bu sonuca ulaşmak için yürüttüğü politikalarından biri ve belki de en önemlisi olan el yazmalarını ele geçirmek için yaptıkları çalışmaları incelemeye çalıştık. Aynı zamanda Rus siyasetçileri ve alimlerinin Türkistan'daki el yazmalarını bulma çabaları, Rus şarkiyatçıların bu konudaki araştırmaları, ele geçirdikleri eserler, onların sayısı ve Rusya'ya gönderme çalışmalarını araştırdık.

Anahtar Kelimeler: Çar Rusya, Türkistan, Yazma Eserler, Rus Şarkiyatçıları, Kütüphane, Müze.

The Policy of Tsarist Russia to Capture Turkistan Manuscripts

Abstract

Colonial states have a common policy that is to move the states and peoples that are intended to be colonized away from their history and culture, to show their past as backward and thus promise a better life than they have before. Tsarist Russia tried to carry out the same policy in Turkistan. It described the former Khanate period and the history before it as dark ages to the people of Turkistan. It forced people to stand against their own former state and Khanate, redefined them as cruel and ignorant, made them forget their history, insulted their culture. Of course, this job was not easy. As a result of long-term systematic policy, it tried to change the minds of, especially the new generation, and then ruled them as it wanted. In our article, we try to examine the initiatives carried out to seize manuscripts, which is one of the policies implemented by Tsar Russia to achieve the above-mentioned goal. We analyzed the efforts of Russian politicians and

scholars to find handwriting materials in Turkistan, the researches of Russian oriental scholars on this subject, the number of works they seized, and afford to deliver these findings to Russia.

Keywords: Tsar Russia, Turkestan, Manuscripts, Orientalists, Library.

Giriş

19.yüzyılın ortalarında Türkistan'ı sömürgeleştiren Çarlık Rusyası bu ülkeyi uygun coğrafi yerleşim ve doğuya açılmak için stratejik bir kapı olarak görüyordu. Bunun dışında, Türkistan'ın ele geçirip oranın maddi ve manevi değerlerine sahip çıkma, tarım için verimli topraklara ve üretim için ucuz işçi gücüne ulaşmayı da amaçlamıştı. Hedefine ulaşmak için önce Türkistan'ı iyice araştırıyor, tarihini ve kültürünü öğreniyor, yeraltı ve yerüstü zenginliklerini inceliyor ve halkı milli değerlerinden koparma yollarını bulmaya çalışıyordu. Sömürgeci devletler işgal ettikleri halkın milli bilincini ele geçirmeden tamamen müstemleke edemeyeceklerini ve çeşitli engellere karşılaşacağını ve rahat siyaset yürütemeyeceğini iyi biliyordu. Milli değerlerin en önemlisi bu halkın dili ve tarihidir. Dili ve tarihini unutan halk her zaman başkalar tarafından yönetilmiştir. Çarlık Rusyası bunu iyi biliyordu ve Türkistan'ı kendi tarihinden uzaklaştırmak veya koparmak, kendi istediği gibi yeni tarih yazmak için asıl kaynakları ele geçirme siyasetini yürüttü. Bunun için Rus şarkiyatçıları (doğu bilimci) ve tarihçilerden istifade edildi.

Rus alimlerinin Türkistan el yazmalarının ilim dünyası tarafından öğrenilmesini sağlama gibi olumlu çalışmalarını göz önünde bulundurmakla birlikte, birçok doğu bilimcinin Rusya'nın müstemleke siyaseti taraftarı oldukları ve onlara hizmet ettiklerini söylememiz gerekir. Onlar araştırmaların sonucu yazma eserleri, orijinal belgeleri, arkeolojik buluntuları, eski sikkeler ve başka değerli eşyaları işgal ettikleri yerlerden, hatta halk içinden toplayıp merkez Petersburg'a gönderiyorlardı. Rus askeri komutanları Türkistan'ın işgali amacıyla savaş esnasında halka maddi zarar verdilerse, doğu bilimciler de onların yanında bulunup manevi zarar veriyorlardı. Rus alimler gittikleri yerden değerli eşyalarla beraber yazma eserler ve belgeler aradılar, onları ele geçirdiler, listelerini oluşturdular ve Petersburg'a gönderdiler.

Doğu Bilimciler ve El Yazmaları Arama Çalışmaları

Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı işgal etmeden önce de Rus alimler Türkistan'daki değerli el yazmaları iyi biliyorlardı ve ellerinde hazır listeler mevcuttu. Örneğin, Rusların Türkistan'a saldırısından 30 yıl önce yani, 1834 yılda doğu bilimci Kristiyan Fren en değerli 100 eserin listesini oluşturmuş ve bu liste Rusya Maliye Bakanlığında Orenburg Valiliğine Türkistan'dan bu eserlerin satın alınması için gönderilmişti (Sadikova, 1975, s. 30). Başka bir doğu bilimci Pyotr Lerh Türkistan seyahati sonrası Rus Çarlığı için hazırladığı raporunda da Türkistan'da mutlaka bulunması gereken eserlerin listesini vermişti. Listede Ali Şir Nevai'nin tüm eserlerinin orijinal nüshaları, Abulğazi Bahadır'ın *Şecere-i Türk*, Mirhond'un *Ravzaru's Sefa* vb. gibi eserler bulunuyordu. Raporunda ayrıca Lerh, Beruni'nin tüm eserlerini almanın zaruri olduğunu vurguladı. Çünkü Lerh'e göre Beruni'nin Rusya'da hiçbir eseri yoktu (Alimova, 2000, s. 331).

Doğu bilimciler önce eserleri öğrendiler, buldukları yerleri tespit ettiler, eserlerin listesini oluşturdular ve ardından hazırladıkları rapor Merkez Petersburg'da incelenip buyruk halinde işgal edecekleri bölge komutanlarına gönderiliyordu. Bu hedef doğrultusunda doğu bilimciler Askeri birliklerde iştirak ettiler. Örneğin, Türkmenbaşı (Krasnovodsk), Orenburg, Mingkişlak, Türkistan ve diğer bölgelere gönderilen askeri birliklerde Rus alimleri de bulunuyordu (Lunin, 1965, s. 112). Doğu Bilimci Aleksandr Kun¹ da 1868 yılı Türkistan Genel Valiliğine gönderilmişti. Türkistan Genel Valisi Konstantin fon-Kaufman² (1867-1882)'ın Hive saldırısına katılan Kun, el yazmaları ve belgelerden oluşan büyük koleksiyonu toplayıp 1873 yılı Petersburg'daki İmparatorluk Halk Kütüphanesine gönderdi. Petersburg'da Rusya İlimler Akademisi Doğu Yazma Eserler Enstitüsünde bulunan belgeye göre, Kun Hive'den 140 tarihi ve 40 dini eser, 18 Kuran nüshası, 50 ders kitabı ve başka eserlerle birlikte toplam 300 tane el yazma kitabı ele geçirmişti (Rusya İlimler Akademisi, 33, 1, 179).

¹ Alesandr Kun 1865 yılı St.Petersburg Devlet Üniversitesinin Doğu Diller Fakültesinden mezun. 1866 yılı Orenburg Genel Valiliğinde baş memur olarak çalışmaya başladı ve bir yıl sonra Türkistan Genel Valiliğine gönderildi. "Oçerk Kokanskogo Hanstva" (Hokand Hanlığı Üzerine Deneme) adlı kitabı ve birkaç makalesi vardır. 1888 yılı vefat etmiştir.

² Konstantin fon-Kaufman (1818-1882) Leh asıllı aileden geliyor. 1839 yılı Rus Askeri Mühendislik Okulundan mezun olan Kaufman 1840'larda Rus ordusuna katıldı. Kafkasya'da görev yaptı, Kırım savaşında ve Kars işgalında iştirak etti. 1861 yılı Savaş Bakanlığı'nda bölüm müdürü, 1865 yılı Litvanya Genel Valisi, 1867 yılı ise Türkistan Genel Valisi tayin edildi. Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarına karşı savaşlarda komutanlığı üstlendi. 16 Mayıs 1882'de Taşkent'te vefat etti.

Kun, Hive'den kitaplarla beraber Hive Hanlığı arşivinin bir kısmını da götürdü. Kaybolduğu düşünülen arşiv, 1960'lı yıllarda M. Yoldoşev ve P. İvanov tarafından Moskova ve Petersburg'un çeşitli kütüphanelerinde parça parça halinde bulundu (Alimova, 2000, s. 325). Kun yaptığı "hizmet"lerinden dolayı devlet tarafından ödüllendirildi, fahri unvan aldı ve 1 Mayıs 1874 tarihinde Türkistan Genel Valiliği eğitim şubesinde baş memur oldu (Lunin, 1965, s. 116).

Hokand savaşına da iştirak eden Kun, Hokand'dan topladığı kitaplar arasında tarih, tip, fıkıh ve başka dini eserlerden oluşan 130 yazma eseri ele geçirip onları da İmparator Halk Kütüphanesine gönderdi. (Çabrov, 1963, s. 126). Bu kitaplar arasında *Tarihi Şahrui*, *Tarihi Mukimhani*, *Cihannuma*, *Raşahat* gibi önemli eserler bulunuyordu ve aynı zamanda Hokand Hanlığı arşivi de onlarla beraber Rusya'ya gönderildi. Ancak bu arşivde bulunan belgeler 80 yılı aşkındır Halk Kütüphanesinde torbalar içinde kaldı ve incelenmedi. Hatta dikkat edilmediği için bazı belgeler kayboldu. Ancak 1957 yılına gelindiğinde Anna Troitskaya bu belgeleri tasnif edebildi ve sonra kitap olarak yayınladı (Troitskaya, 1968).

Merkezden Gelen Talimat Üzerine Çalışmalar

Türkistan işgal edilmeden önce Petersburg'da Rusya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Asya Birimi kurulmuştu. Türkistan Genel Valiliğinin yeni kurulduğu dönemlerde yani işgalin henüz devam ettiği yıllarda Asya birimi müdürü Pyotr Stremauhov tarafından işgal edilen yerlerden Doğu el yazmaları, eski kitaplar ile belgeleri bulup başkent Petersburg'a göndermeleri konusunda Türkistan Genel Valiliğine talimatlar veriliyordu. Genel Vali de emri yerine getirmek için bizzat kendisi ilgilanıyor, bazen bu vazifeyi itaatındaki okrug başkanlarına yüklüyordu. Mesela, Türkistan Genel Valisi fon-Kaufman ve Stremauhov ortasındaki yazışmalardan birinde³ Stremauhov Türkistan Valisinden 3.yüzyılda yaşayan Suriyeli tarihçi Mar Abas Katuni'nin tarihe ait eseri ve başka önemli kitapları bulmasını istemişti. Mektuptan anlaşıldığı üzere bu eseri Emir Timur Ermenistan'ı işgal ettikten sonra Samarkand'a götürmüştü. Genel İğnatyev'in haberine göre bu eser Rusların Buhara Emirliğini işgalı sırasında Samarkand'da bulunuyordu. P.Stremauhov fon-Kaufman'a yazdığı mektupta General İğnatyev'in oluşturduğu değerli eserler listesini de eklemişti (Hasanov, 2010, s. 6). Nikolay İğnatyev'in o eserlerden haberdar olması onun 1858 yılı, daha Ruslar Türkistan'ı işgal etmeden önce, Buhara Emirliğine ticari anlaşma yapmak için geldiğinde gerçekleşmiş olmalıdır. İğnatyev bir diplomat kılıfında geliyor ve önemli bilgilerle beraber değerli

³ Mektubun tam metni için bakınız: Ek1.

eserleri de iyice araştırıyor. Tarihçi ve askeri rütbe sahibi Korgeneral M. Terentyev kendi eserinde N. İgnatyev'in Buhara seferini anlatırken birkaç yerde İgnatyev'in bir ajan olduğunu açıkça söylemişti (Terentyev, 1906, 195-196). Bu ve bunun gibi yüzlerce mektup ve raporlar, General İgnatyev gibi diplomat kılıfındaki ajanlar, tüccarlar önce Türkistan'daki değerli eserleri öğrenip, rapor halinde Petersburg'daki Asya Bölümüne gönderdikleri ve ardından bölge valisine kitapları bulma konusunda talimat verdiklerini kanıtlamaktadır. El yazmalarını ele geçirmek amacıyla Türkistan Valiliği bünyesinde özel araştırma heyetleri teşkil edildi. Heyet üyeleri şehir şehir, köy köy gezip çalışmalarını yürüttü ve yerli halklardan yazma eserleri ya ucuz fiyata satın aldılar ya da zorla ele geçirdiler. Hatta, yaşlı insanlarla sohbetimiz esnasında, Türkistan Genel Valiliğinin bir zamanlar halka "Yazma eser bulma" vergisini uyguladığını, bazen halkı aç bırakıp ekmek karşılığında yazma eser istediklerini öğrendik.

Zarafşan Okruğu (bölge) Başkanı Tümgeneral Aleksandr Abramov 3 Eylül 1870 tarihinde Şehrisebz'deki Kitap Bekliği işgal edildikten sonra Corabek sarayındaki yazma eserlerden oluşan kütüphanenin ele geçirilmesi hakkında Türkistan Genel Valiliğine haber vermişti. Türkistan Genel Valisi Kaufman bu haberi alır almaz kitapları İmparator Halk Kütüphanesine göndermek üzere hazırlanması amacıyla önce Kun'un bu kitapları tasnif etmesi ve ardından Taşkent'e gönderilmesi konusunda Abramov'a talimat verdi. Abramov emri yerine getirmek için saray kütüphanesindeki tüm kitapları ile Kitap şehrinden toplanan (bkz. Tablo 1) ve bununla birlikte Kun'un Şehrisebz'den topladığı 100 nüsha kitabı da ekleyerek Taşkent'e gönderdi (Alimova, 2000, s. 327).

El yazmalarını toplama çalışmalarında çeşitli dönemlerde N.Hanikov, P.Lerh, V.Grigoryev, V.Velyaminov-Zernov, K.Zaleman, V.Radlov, V.Rozen, N.Veselovski, V.Bartold, N. Ostroumov⁴, A.Samayloviç ve E.Kal gibi birçok doğu bilimci ve tarihçi de aktif iştirak etti. Onlar arasında Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki müstemele siyasetini eleştirenler de vardı. Örneğin Doğu Bilimci E. Kal'ın V. Rozen'e yazdığı mektupta bu açıkça belirtiliyor; "Benim kanaatimce Türkistan'da ülkeyi öğrenme konusunda yanlış yoldan gidiliyor, tarihi ve dili hakkında az sayıdaki alimlerimiz doğru bilgi verebiliyor, diğerleri ise dikkatsizce hareket ediyor. Rus cemiyetinin çoğu yerli halkın hayatı, yaşam tarzı, tarihi, dili ve milli değerlerini ihmal ediyorlar, saygısızca münasebette bulunuyorlar. Bu üzülecek durumdur. Kendi vazifeleri kapsamında yerli halkla daha çok irtibatta bulunan müdürler, il ve ilçe başkanları, onların yardımcıları ve başka kişiler halka daha aşağılayıcı gözle bakıyorlar" (Lunin, 1965, 196). Ancak bu eleştirilere rağmen Rus alimlerinin çoğu kendi devletlerinin menfaati için hareket ettiler ve kendi kütüphanelerini el yazmaları ile arşiv belgeleriyle doldurdular.

⁴ N. Ostroumov hakkında detaylı bilgi için bakınız: Kariev, 2019.

Yazma Eserlerin Gönderildiği Yer ve Kitapların Sayısı

Türkistan'dan ele geçirilen kitapların çoğu Rusya'daki Petersburg Asya Kütüphanesi, Ermitaj Müzesi Kütüphanesi ve İmparatorluk Halk Kütüphanesinde toplanıyordu. Bunun neticesinde de bu kütüphaneler dünyadaki en eski ve değerli kitaplar bulunan merkezler haline geldi. Tarihçi Boris Lunin'e göre (1965, s. 196), Rusya kütüphanelerine 1865-1917 yılları arasında Türkistan'dan 3 binden fazla orijinal eser gönderilmiştir. 1865 yılına kadar gönderilen eserleri de hesaba katarsak bu sayı daha da artacaktır. Sadece Asya Müzesine 1874-1916 yılları arasında V. Barthold 20, V. Velyaminov-Zernov 19, N. Veselovski 3, V. Vyatkin 6, D. Gramenitski 18, İ. Desnitski 7, K. Zaleman 105, İ. Zarubin 11, V. İgnatyev 8, A. Kalmikov 4, N. Kartaşov 1, K. Kaufman 18, V. Klemm 1, D. Koren 1, A. Kun 85, S. Lapin 1, P. Lerh 32, M. Pospelov 8, S. Smirnov 3, A. Miller 1, N. Mişutuşkin 1, N. Pantusov 1 kitabı teslim etmişlerdi. Bunlardan en çok kitap getiren Vladimir İvanov oldu ve 605 kitabı Asya müzesine verdi (Akumuşkin, Kuşev, Salahetdinov, 1964, s. 134-143). Asya Müzesinde⁵ kadrosuz gönüllü olarak çalışan V. İvanov'u İ.Kraçkovski "yazma eserlerin avcısı" olarak tanımlamıştır. İvanov iki defa yazma eserleri bulup getirmesi için Türkistan'a gönderilmişti. Onun topladığı koleksiyon "Buhara koleksiyonu" olarak isimlendirilmiş olup müzenin en zengin koleksiyonlarından biri olmuştu. Bu eserler arasında Gazzali, Zemahşeri, Samarkandi, İbn-i Sina, İbn Miskaveyh, Buhari, İbnu'l Haysam ve başka yazarların eserleri olduğunu söylemek yeterlidir ve en eski nüsha 6.yüzyıla ait idi. 1915 yılında İvanov kitap pazarlarından ve Buhara medreseleri vakıf kütüphanelerinden 1057 yazma eseri satın aldı. Bir sonraki yıl yine 68 kitabı satın alarak toplamda 1125 kitabı Rusya'ya götürdü (Lunin, 1965, s. 153).

Başka bir Rus doğu bilimci olan Karl Zaleman'ın 1897 yılında Türkistan yaptığı seyahatin amacı Hokand'daki Hudayar Han sarayı kütüphanesini bulmak ve incelemektir. Zaleman Han kütüphanesinin bekçisi Mulla Sarımsak Hoca ile tanışıp ondan 4 kitap aldı sonra Oş şehrine gelip orada D. Gramenitski'yle tanıştı. Gramenitskiy Zaleman'a Asya müzesi için kendi topladığı koleksiyonu teslim etti. Yine orada bulunan Rus tarihçilerinden Nalivkin ve Vyatkin'den de yazma eserler aldı. Bunların haricinde Zaleman'ın kendisi 96 eski yazma eseri ele geçirdi ve Türkistan seyahati sonrasında şu sonuca vardı; "Türkistan eski kitaplar merkeziymiş. Bundan sonra alim heyetlerinin buralara tez tez gelmeleri ve yazma eserleri Petersburg'daki müze ve kütüphanelere götürmeleri lazım" (Lunin, 1974, s. 175-176).

⁵ Rusya İlimler Akademisi Doğu Yazma Eserler Enstitüsü

Bu bilgileri dikkate alarak Rusya'ya giden Türkistan yazma eserlerin sayısının Lunin'in verdiği sayıdan daha da fazla olduğunu tahmin edebiliriz. Belki de Lunin sadece Rusya'nın en büyük kütüphane ve müzelerdeki nereden geldiği bilinen kitapların sayısını vermiştir, Türkistan'dan getirilen ama bilinmeyenleri incelememiştir veya kataloglara girmeyen kitaplar da vardır. Rusya'nın başka kütüphanelerinde ve alimlerin özel koleksiyonlarındaki kitapları da hesaba katarsak Lunin'in sayısının kat kat artacağını söyleyebiliriz.

En değerli ve en eski yazma eserlerden biri sayılan Hz. Osman'ın Mushaf-ı Şerifi de Ruslar eline geçmişti. 30 Mayıs 1869 tarihinde Zarafşan Okругu Başkanı Tümgeneral Abramov Türkistan Genel Valiliğine Osman Mushafını Samarkand'daki Hoca Ahrar camisinde bulduğu haberini verir ve ele geçirme tarihini de anlatır. Mektupta yazıldığına göre, Samarkand işgal edildikten sonra ulemalar Kuranı Buhara'ya götürmek için gizlemişlerdir. Bu bilgiyi Abramov'a haber veren insanlar bu Kuran nüshasının değerinin yüksek olduğunu ve onu mutlaka ele geçirmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Abramov hızlı bir şekilde Samarkand Uyezdi (İlçe) Başkanı Yarbay Serov'a Kuran nüshasını ele geçirme yollarını bulması talimat verir. Serov emiri yerine getirerek, Kuran nüshasını imamlar kendi elleriyle Abramov'a verirler. İmamlar mektupta Osman Mushafını kendisine vermeye razı olduklarını, çünkü onun eskiden devlet mülkü olduğunu ve zaten Mushafı okuyamadıklarını ve dolayısıyla gereksiz olduğunu dile getirdiğini beyan ederler. Abramov da bunun karşılığında Hoca Ahrar camisine 500 Hokand sikkesi bağışlar ve Kuranı kabul eder (Alimova, 2000, s. 339). Bu durumda imamların görünüşte Kuranı teslim etmeye mecbur kaldıkları kesindir ve büyük ihtimal korkutulmuşlardır.

1872 yılında Çarlık Rusya hükümeti vekilleri Taşkent'te Firdevsi'nin *Şahnamesi*'nin en eski nüshalarından birini buldular ve sahibinden cüzi bir miktar para karşılığında satın aldılar. K. fon-Kaufman bu nüshanın çok değerli olduğunu öğrenerek onu İmparatorluk Halk Kütüphanesine göndermeyi istedi ve 31 Mart 1872 tarihinde kütüphane müdürü İvan Delyanov'a eser nüshasını göndererek şöyle bir yazı yazdı: "Değerli İvan Davidoviç! Taşkent'te *Şahname* adlı Farsçada yazılmış ve güzel süslenmiş Firdevsi'nin meşhur eserini satın aldık. Kitapta Fars kahramanları Rüstem ve Suhrab hikayesi vardır. O kendisini Şah Mahmud huzurundaki şairler cemiyeti reisi olarak görüyor. Şahname 947 yılı yazılmıştır. Eser milattan önceki 3630 yıldan, milattan sonra 570 yıla kadar yani Anuşervan'dan önceki dönemi kapsıyor. Bu yazma eseri İmparatorluk Halk Kütüphanesine hediye olarak gönderiyorum. Size olan saygım ve sadakatım sınırsızdır". Kütüphane müdürü de Kaufman'a teşekkür mektubunu yazıp *Şahname*'ni kabul aldığını ve çok memnun olduğunu söyledi (Alimova, 2000, s. 344).

Şimdi bu nüsha Petersburg'daki Rusya Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sonuç

Çar hükümetinin memurları için el yazmaları ve belgeleri Türkistan halklarından ele geçirmeleri kolay olmamıştır. Türkistan halkı, halkın milli değerleri olan el yazmalarını kendi isteğiyle vermemiştir. Türkistan Genel Valileri, onların yardımcıları ve oblast valileri yaptıkları zulüm ve baskılar sonucu kaynakları ele geçirmişlerdir. Bir kurumda veya şahsın kendi kütüphanesinde değerli yazma eser olduğu haberini alan Türkistan Genel Valiliği, Oblast Valiliklerine talimat verip onları hemen ele geçirmelerini istemişlerdir. Askeri Valiler de emrinde olan yetkililer yardımıyla bu eserleri çeşitli yollarla ele geçirmişlerdir. Bizim makalede verdiğimiz örnekler, belgelerde bulduklarımızdan sadece bir kaç olmakla beraber bilmediğimiz veya ulaşamadığımız bilgilerde gerçekler vardır. Çarlık Rusya'nın el yazma politikası sadece Rusya kütüphane ve müzeleri doldurmak veya onları sergilemek için değildi. Onlar işgal ettikleri toprakları rahat bir şekilde yönetmek için halkı kendi tarihi ve kültüründen uzaklaştırmak istiyorlardı. Aynı zamanda Milli değerlerini yok etmeyi amaçlamışlardı. Rusya bu siyasetiyle kendi amacına ulaştı ve bunun etkisi hala devam etmektedir. Şimdi Batı Türkistan halkları bağımsızdır, kendi asıl tarihini öğrenme imkanına sahiptirler. Ancak Rusya kütüphanelerinde bulunan Türkistan'dan getirilen eserlerin asıl sahiplerini beklediğini, bu kitapların öğrenilip ve bu kaynaklar esasında yeni tarihin yazılması ve gelecek nesillere aktarılması gerektiğini belirtmek isteriz.

Tablo 1

Kitap Şehrinden Ele Geçirilen Yazma Eserler Listesi

1.	Zahiretü'l Müluk	15.	Fatvay-ı İbrahim Şahi
2.	Kitab-ı Şehzade Muslim ve Melike Hazar Gisu	16.	Nataicu'l Afkar, Şerhi Hidaye
3.	Kitab-ı Tip	17.	Haşiye-yi Şerhi Vaciz Hururi Vakıf
4.	Kitab-ı Hulasatu'l Ahbar	18.	Mabsuti Sarahsi
5.	Tarihi Tabari	19.	Tıbbı Mevlana Yusufi, Nezim ve Nesir
6.	Tarihi Mukimhani	20.	Akaidı Mulla Celal Davani
7.	Mecmua'ul Ğarayıb Tasnifi Sultan Muhammed	21.	Divan-ı Gazaliyat-ı Ömer Han
8.	Tarihi Mevlana Vasifi	22.	Tarihi Mir Seyyid Şerif Rahim
9.	Tarihi Şarafnama-i Şahi	23.	Hamsa-i Emir Nevai
10.	Sahifatu'l Ahkam	24.	Deftarı Evvel, Hidayeyi Şerif
11.	Divan-ı Mirza Şevket	25.	Matvul-ı Şerhi Talhisu'l Miftah
12.	Tezkire-i Devletşahi ve Mir Seyyid Şerif Rahim	26.	Risale-i Dar İlmu Tip
13.	Hulasatu'l Ahbar ve Tarihi Cingizi ve Evladi	27.	Macmua-i Nakliyat ve Vakiye-yi Mirza Hamdam
14.	Cildi Ahir, Tarihi Ravzatu's Safa Hudabandşah	28.	Kitab-ı Garibi

Ek 1

“TÜRKİSTAN GENEL VALİLİĞİ

1870 yıl 28 Şubat

№ 1133

Sayın Pyotr Nikolayevich,

Siz değerli ekselansları, 1868 yıl 31 Aralık 4230 No’lu mektubunuzda General İgnatyev’in mektubu ve ele geçirilmesi lazim olan kitapların listesini ilave ederek benden Timur’un Ermenistan’ı işgal ettikten sonra Samarkand’a götürülen Asurlu Marabas, Godin ve başka yazarların kitaplarını bulmamı istemiştiniz. Ben önce de size Samarkand saldırısından sonra oradaki kütüphaneleri araştırdığımı ve ne yazık ki bu eserleri bulamadığımı beyan etmiştim. Buna rağmen yine de, bizimkilerin yerli halkla yakın irtibatla olup Samarkand’daki işbu kütüphanenin mevcüt olup olmadığını araştırmaları için Zarafşan Okruğu Başkanına talimat verdim. Tümgeneral Abramov yerli ilim adamlardan araştırıp bu kütüphanenin mevcüt olduğunu fakat bu kitaplar hakkında bilmediklerini öğrenip bana haber verdi, yazma eserlerin nerede ve ne zaman kaybolduklarına dair bilgiye ulaşamadığını söyledi. Samarkand’daki eskiden Rasathane olduğu yerde olma ihtimalini da söylediler, orasını da araştırdık ama bulamadık.

Şunu belirtmem gerekir ki, 1868 yıl 31 Aralıktaki mektubunuzda verdiğiniz talimata göre araştırmalarımızı devam ettireceğiz, kitapları bulur bulmaz size haber vereceğiz.

Benim siz değerli ekselanslarına saygım ve sadakatım yüksek olduğunu bilmenizi isterim.

İmza: Konstantin Fon Kaufman”

Kaynakça / Reference

- Akumuşkin, O., Kuşev, V., Salahetdinov, M. (1964) *Persidskie i Tadcikiskie Rukopisi İnstitutu Narodov Azii AN SSSR, Kratkiy Alfavitniy Katalog*, Moskova: Nauka.
- Alimova, D. (Ed.). (2000) *Mustabid Tuzumning Özbekiston Milli Boyliklarini Talaş Siyosati: Tarih Şohidligi va Saboklari*, Taşkent: Şark.
- Çabrov, G. (1963) *Nakoplenie Sokroviş i Kulturnih Tsennostey v Gosudarstvah Sredney Azii s Drevneyşih Vremen do Padeniya Feodalnoy Despotii*, Taşkent.
- Hasanov, B. (2010) Türkistan'dan Noyob Kitoblarning Rossiya Kutubhonalariğa Olib Ketiliş, *Tarihning Nomalum Sahifalari* içinde (s. 5-16), Taşkent: Oqituvchi.
- Kariev, A. (2019) Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 154-169.
- Lunin, B. (1965) *Srednaya Aziya v Dorevolyutsionnom i Sovetskom Vostokovedenii*, Taşkent: Fan.
- Lunin, B. (Yay. haz.). (1974). *İstoriografiya Obşestvennih Nauk v Uzbekistane* (Cilt 5.), Taşkent.
- Rusya İlimler Akademisi Doğu Yazma Eserler Enstitüsü, 33.fon, 1.liste, 179 No'lu belge.
- Sadikova, N. (1975) *Muzeynoe Delo v Uzbekistane*, Taşkent: Fan.
- Terentyev, M. (1906) *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii*, Cilt 1, St.Petersburg: Komarova Yayını.
- Troitskaya, A. (1968) *Katalog Arhiva Kokandskih Hanov XIX veka*. Moskova: Nauka.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (4): 126/130

Yayın Esasları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde [itobiad], insan ve toplum ile ilgili sosyal bilimler (*Tarih-Kültür ve Sanat, İktisadi İdari Bilimler, Felsefe ve Dini Araştırmalar ile Eğitim*) alanlarında yapılmış telif ve tercüme makale, metin neşri ve tercüme; sempozyum, seminer, konferans, panel gibi bilimsel etkinlik tanıtım ve değerlendirmeleri deneysel, betimsel ve kuramsal çalışmalar; model önerileri, vb. yazılar yayınlanmaktadır.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

Derginin yazı dili Türkçe olmakla beraber yabancı dilde yazılar da yayınlanabilir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], Ocak-Şubat Mart / Nisan, Mayıs, Haziran / Temmuz, Ağustos, Eylül / Ekim, Kasım, Aralık dilimlerinde olmak üzere yılda 4 (Dört) sayı yayınlanmaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açısından yayın kurulunca incelenir. Çalışmalar intihal taramasından geçirilir. Uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda çalışma Editör incelemesinden sonra yayınlanır; hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazının yayınlanmasına Editör veya Yayın Kurulu karar verir. Yayınlanma onayı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar)a çalışmalarıyla ilgili dönem içerisinde cevap verilir.

Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal açıdan sorumluluğu yazarına aittir. Yayın kurulu gönderilen yazıyı yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez. Yazarların yayınlanan yazıları yayın kurulu kararı doğrultusunda yayından kaldırılabilir. Yayınlanan yazılar Yayın Kurulu Kararı dışında geri çekilemez. Yazarlara telif ücreti ödenmez.

Yayınlanmış yazıların her türlü hakkı **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'**ne aittir. Dergide yayınlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, öncelikle Editör, Editör Yardımcısı ve Yayın Kurulunca incelenir. Sonrasında Hakemlere yönlendirilir. Hakemler 7 (Yedi) gün içerisinde Hakemliği kabul ettiklerini beyan eder. Hakemlerin gönderilen yazıları değerlendirme süresi 30 gündür. İncelenen çalışmaların kesinlikle derginin yayın politikasına uygun olması gerekmektedir. Hakemler ve Editör tarafından yayınlanması kabul gören çalışmalar ise dergide yer alır.

Yazım Kuralları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları [ISSN: 2147-1185]

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

1. Başlık: Makalenin İçeriği ile uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle 12 Punto Palatino Linotype **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar adı ve kurum bilgileri: Sisteme yüklenecek olan çalışma hakemlere gideceğinden dolayı yazar ad ve kurum bilgileri yazılmamalıdır. Yazı yayınlanması için onay aldıktan sonra son şekliyle yüklenmeden önce **Ad-Soyad, Kurum Bilgileri (TR&ENG), email ve Orcid ID** şablonunda belirtildiği üzere yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe-İngilizce özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

4. Anahtar Kelimeler: Özün altında, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler mutlaka verilmelidir. Anahtar kelimelerin **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır ve aralarında virgül kullanılmalıdır.

5. Ana Metin: Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 35 dergi sayfasını (8,000 sözcük) aşmamalıdır. Dergiye gönderilecek yazılar A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ 4 cm ve sol taraflardan 5 cm boşluk bırakılarak "en az, 12nk" satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve 10 punto "Palatino Linotype" yazı karakteri kullanılarak yazılmalıdır. ([Detaylı ve görsel bilgi için mizanpaj sayfasındaki "dergi sayfa düzeni örneği"ne bakılmalıdır.](#)) Bununla birlikte, gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir. Dipnot ve kaynakça gösteriminde "APA" sistemi kullanılacaktır.

6 Bölüm Başlıkları: Makalede, içerik ile uyumu sağlamak kaydıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Bu başlıklar **Her Sözcüğü Büyük Harfle yazılmalıdır.**

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Dergiye gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 3 satırdan az alıntılar satır arasında; 3 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla **9 punto** olarak yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve (Office Word) otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Alıntı ve Kaynakların ayrıntılı bilgisi için bakınız. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

Publishing Policies

Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad],

In this Journal, articles and translation articles, texts and translations made in the fields of social sciences related to human and society (History, Culture and Art, Economic Administrative Sciences, Philosophy and Religious Studies) symposiums, seminars, conferences, panel discussions and evaluations of scientific activities such as experimental, descriptive and theoretical studies; model recommendation, etc. writings are published.

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

Although the journal is published in Turkish, articles in foreign languages are also welcome.

Journal of the Human and Social Sciences Researches 4 (four) issues are published annually in January - February March / April, May, June / July, August, September / October, November, December.

Evaluation of Articles

Written articles to be published in the journal will be reviewed by the editorial board in terms of purpose, scope, content, method, and conformity to the writing rules. The work goes through plagiarism. The appropriate letters will be sent to two referees in the field to be evaluated in terms of their scientific competence.

If the referee reports are positive, the study is published after the editorial review; In the event that one of the arbitrators reports negatively, the Editor or Editorial Board decides to publish the article. The work for which approval of publication is received is carried out at the time of publication. Referee reports are secret. The author (s) will be responded to during his / her studies.

The revision and improvement demanded by the referees must be implemented in order for an article to be published. Authors are informed within three months about the decision regarding the publication of their material.

Material submitted to the journal is not returned, even if it is not accepted for publication. Authors assume the responsibility of the article with regard to the style, content, scholarly value and legal aspects.

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences Researches”
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

The material published in the journal is copyrighted; it cannot be used without proper reference.

Journal Articles sent for publication are first reviewed by the Editorial Board and Editorial Board. It is then forwarded to the Referees.

They declare their acceptance of the refereeing within 7 (seven) days. The submissions of the referees are 30 days of evaluation. The studies that are examined must definitely be in accordance with the publication policy of the magazine. The works accepted by the editor are published in the journal.

Writing Rules

Journal of the Human and Social Science Researches Writing Rules [ISSN: 2147-1185]

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

1. Title of the Article: The title should suit the content and express, and should be written in **bold letters**. in 12 Punto Palatino Linotype each word.

2. Author Name and Institution Information: Author name and institution information should not be written as they will go to the study referees who will be installed on the system. The article must be typed exactly as it appears in the Name, Surname, Organization Information (TR & ENG), email and Orcid ID before receiving the final approval.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 100 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts.

4. Keywords: Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. Each word of the keywords must be written in Capital letters and a comma must be used between them.

5. Body Text: The texts sent, pictures, maps etc. should not exceed 35 journal pages (8,000 words), including the attachments. Written letters should be written in A4 size with white space at the top, bottom, right 4 cm and 5 cm from the left side with "at least 12nk" line spacing, two sides, without line hyphenation and 10 points "Palatino Linotype" font. (For detailed and visual information, the "journal page layout example" should be looked at on the layout page.) However, the submitted tables, figures, pictures, graphics and the like should not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be easier to use. For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements. The "APA" system will be used for footnotes and references.

6 Section Titles: In the article, main, intermediate and subtitles can be used in order to provide compatibility with the content. These headings should be written in Capitalized Word.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. The tables, figures, pictures, graphics and the like sent to the journal must not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be used more easily.

For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements.

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations:: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 3 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 3 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 9 punto. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered (Office Word) automatically.

You can look for more information on Quotations and Resources. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

